

Zbornik 15. mednarodne multikonference

INFORMACIJSKA DRUŽBA – IS 2012

Zvezek B

Proceedings of the 15th International Multiconference

INFORMATION SOCIETY – IS 2012

Volume B

Soočanje z demografskimi izzivi
Facing Demographic Challenges

Uredila / Edited by
Janez Malačič, Matjaž Gams

8.–9. oktober 2012 / October 8th–9th, 2012
Ljubljana, Slovenia

Zbornik 15. mednarodne multikonference
INFORMACIJSKA DRUŽBA – IS 2012
Zvezek B

Proceedings of the 15th International Multiconference
INFORMATION SOCIETY – IS 2012
Volume B

Soočanje z demografskimi izzivi

Facing Demographic Challenges

Uredila / Edited by

Janez Malačič, Matjaž Gams

<http://is.ijs.si>

8.–9. oktober 2012 / October 8th–9th, 2012
Ljubljana, Slovenia

Uredniki:

Janez Malačič
Ekonomska fakulteta
Univerza v Ljubljani

Matjaž Gams
Odsek za inteligentne sisteme
Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

Založnik: Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana
Tisk: Birografika BORI d.o.o.
Priprava zbornika: Mitja Lasič, Vedrana Vidulin, Vesna Lasič
Oblikovanje naslovnice: Vesna Lasič, Miran Krivec
Tiskano iz predloga avtorjev
Naklada: 40

Ljubljana, oktober 2012

Konferenco IS 2012 sofinancirajo
Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo
Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS)
Institut »Jožef Stefan«

Informacijska družba
ISSN 1581-9973

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314(4)(082)
314(497.4)(082)

MEDNARODNA multikonferenca Informacijska družba (15 ; 2012 ;
Ljubljana)

Soočanje z demografskimi izzivi : zbornik 15. mednarodne
multikonference Informacijska družba - IS 2012, 8-9. oktober 2012 :
zvezek B = Facing demographic challenges : proceedings of the 15th
International Multiconference Information Society - IS 2012, October
8th-9th, 2011, Ljubljana, Slovenia : volume B / uredila, edited by
Janez Malačič, Matjaž Gams. - Ljubljana : Institut Jožef Stefan,
2012. - (Informacijska družba, ISSN 1581-9973)

ISBN 978-961-264-047-7

1. Gl. stv. nasl. 2. Vzp. stv. nasl. 3. Dodat. nasl. 4. Malačič,
Janez
263507712

PREDGOVOR MULTIKONFERENCI INFORMACIJSKA DRUŽBA 2012

V svojem petnajstem letu je multikonferenca Informacijska družba (<http://is.ijs.si>) med drugim z organizacijo konference ob **stoletnici Turingovega rojstva** še bolj utrdila mesto ene vodilnih srednjeevropskih konferenc, ki združuje znanstvenike z različnih raziskovalnih področij, povezanih z informacijsko družbo. Od leta 2012 dalje se bo nagrada za življenjske dosežke podeljevala v čast Donalda Michija in Alana Turinga. Letos smo v multikonferenco povezali deset odličnih neodvisnih konferenc, s čemer naša multikonferenca izstopa po širini in obsegu tem, ki jih obravnava, po akademski odprtosti in širini, ki spodbuja nove ideje, predvsem pa po tem, da ni tradicionalna konferenca, ampak se pogumno loteva vizionarskih tem, pogosto v interaktivni ali delavniški obliki.

Na multikonferenci predstavljamo, analiziramo in preverjamo nova odkritja in pripravljamo teren za njihovo praktično uporabo, saj je njen osnovni namen promocija raziskovalnih dosežkov in spodbujanje njihovega prenosa v prakso na različnih področjih informacijske družbe tako v Sloveniji kot tujini. Še bolj kot prejšnja leta smo prepričani, da sta stroka in vizija najpomembnejši za izhod iz stagnacije, v katero sta zašli Evropa in Slovenija.

Na vzporednih konferencah bo predstavljenih čez 210 referatov, vključevala pa bo tudi okrogle mize in razprave. Referati so objavljeni v zbornikih multikonference, izbrani prispevki pa bodo izšli tudi v posebnih številkah dveh znanstvenih revij, od katerih je ena Informatica, ki se ponaša s 35-letno tradicijo odlične znanstvene revije.

Multikonferenco Informacijska družba 2012 sestavljajo naslednje samostojne konference:

- 100 let Alana Turinga in 20 let SLAISa
- FORSEE - tehnološko predvidevanje na področju IKT
- Inteligentni sistemi
- Jezikovne tehnologije
- Kognitivne znanosti
- Robotika
- Rudarjenje podatkov in podatkovna skladišča (SiKDD 2011)
- Sodelovanje, programska oprema in storitve v informacijski družbi
- Soočanje z demografskimi izzivi
- Vzgoja in izobraževanje v informacijski družbi.

Soorganizatorji in podporniki konference so različne raziskovalne institucije in združenja, med njimi tudi ACM Slovenija in SLAIS. Zahvaljujemo se tudi Agenciji za raziskovalno dejavnost RS ter Ministrstvu za izobraževanje, znanost, kulturo in šport za sodelovanje in podporo. V imenu organizatorjev konference se želimo posebej zahvaliti udeležencem za njihove dragocene prispevke in priložnost, da z nami delijo svoje izkušnje o informacijski družbi. Zahvaljujemo se tudi recenzentom za njihovo pomoč pri recenziranju.

V letu 2012 sta se programski in organizacijski odbor odločila, da bosta podelila posebno priznanje Slovcu ali Slovenki za izjemen življenjski prispevek k razvoju in promociji informacijske družbe v našem okolju. Z večino glasov je letošnje priznanje pripadlo dr. Francu Solini. Priznanje za dosežek leta je pripadlo dr. Juretu Leskovcu. V letu 2012 drugič podeljujemo nagrado »informacijska limona« in »informacijska jagoda« za najbolj (ne)uspešne poteze v zvezi z informacijsko družbo. Limono je dobila ACTA, jagodo pa Urbana in Bikelj. Čestitke nagrajencem!

Niko Zimic, predsednik programskega odbora

Matjaž Gams, predsednik organizacijskega odbora

FOREWORD - INFORMATION SOCIETY 2012

In its 15th year, the Information Society Multiconference (<http://is.ijs.si>), among others with the conference devoted to **Alan Turing**, further established itself as one of the leading conferences in Central Europe gathering scientific community with a wide range of research interests in information society. For 2013 and further, the award for life-long outstanding contributions will be delivered in memory of Donald Michie and Alan Turing. This year, we organized ten independent conferences forming the Multiconference, delivering a broad range of topics and the open academic environment fostering new ideas makes which our event unique among similar conferences, promoting key visions in interactive, innovative ways.

The major driving forces of the Multiconference are search and demand for new knowledge related to information, communication, and computer services. We present, analyze, and verify new discoveries in order to prepare the ground for their enrichment and development in practice. The main objective of the Multiconference is presentation and promotion of research results, to encourage their practical application in new ICT products and information services in Slovenia and also broader region. We are more confident than ever that science and vision are the two most important issues to break the stagnation of Europe and Slovenia.

The Multiconference is running in parallel sessions with over 210 presentations of scientific papers. The papers are published in the conference proceedings, and in special issues of two journals. One of them is Informatica with its 35 years of tradition in excellent research publications.

The Information Society 2011 Multiconference consists of the following conferences:

- 100 years of Alan Turing and 20 years of SLAIS
- FORSEE - technological forecasting in ICT
- Intelligent Systems
- Language technologies
- Cognitive Sciences
- Robotics
- Data Mining and Data Warehouses (SiKDD 2011)
- Collaboration, Software and Services in Information Society
- Demographic Challenges in Europe
- Education in Information Society.

The Multiconference is co-organized and supported by several major research institutions and societies, among them ACM Slovenia, i.e. the Slovenian chapter of the ACM. We would like to express our appreciation to the Slovenian Government for cooperation and support, in particular through the Ministry of Education, Science, Culture and Sport.

In 2012, the Programme and Organizing Committees decided to award one Slovenian for his/her life-long outstanding contribution to development and promotion of information society in our country. With the majority of votes, this honor went to Dr. Franc Solina. In addition, a reward for current achievements was pronounced to Dr. Jure Leskovec for his research on mining and modeling large social networks at Stanford. The information strawberry is pronounced to Urbana and Bicikelj, and the information lemon goes to ACTA. Congratulations!

On behalf of the conference organizers we would like to thank all participants for their valuable contribution and their interest in this event, and particularly the reviewers for their thorough reviews.

Niko Zimic, Programme Committee Chair
Matjaž Gams, Organizing Committee Chair

KONFERENČNI ODBORI

CONFERENCE COMMITTEES

International Programme Committee

Vladimir Bajic, South Africa
Heiner Benking, Germany
Se Woo Cheon, Korea
Howie Firth, UK
Olga S. Fomichova, Russia
Vladimir A. Fomichov, Russia
Vesna Hljuz Dobric, Croatia
Alfred Inselberg, Izrael
Jay Liebowitz, USA
Huan Liu, Singapore
Henz Martin, Germany
Marcin Paprzycki, USA
Karl Pribram, USA
Claude Sammut, Australia
Jiri Wiedermann, Czech Republic
Xindong Wu, USA
Yiming Ye, USA
Ning Zhong, USA
Wray Buntine, Finland
Bezalel Gavish, USA
Gal A. Kaminka, Israel

Organizing Committee

Matjaž Gams, chair
Vedrana Vidulin, co-chair
Mitja Luštrek
Robert Blatnik
Vesna Koricki Špetič
Mitja Lasič

Programme Committee

Nikolaj Zimic, chair
Franc Solina, co-chair
Viljan Mahnič, co-chair
Cene Bavec, co-chair
Tomaž Kalin, co-chair
Jozsef Györkös, co-chair
Tadej Bajd
Jaroslav Berce
Mojca Bernik
Marko Bohanec
Ivan Bratko
Andrej Brodnik
Dušan Caf
Saša Divjak
Tomaž Erjavec
Bogdan Filipič
Andrej Gams

Matjaž Gams
Marko Grobelnik
Nikola Guid
Marjan Heričko
Borka Jerman Blažič Džonova
Gorazd Kandus
Urban Kordeš
Marjan Krisper
Andrej Kuščer
Jadran Lenarčič
Borut Likar
Janez Malačič
Olga Markič
Dunja Mladenič
Franc Novak
Vladislav Rajkovič
Grega Repovš

Ivan Rozman
Niko Schlamberger
Stanko Strmčnik
Jurij Šilc
Jurij Tasič
Denis Trček
Andrej Ule
Tanja Urbančič
Boštjan Vilfan
Baldomir Zajc
Blaž Zupan
Boris Žemva
Leon Žlajpah

KAZALO / TABLE OF CONTENTS

Soočanje z demografskimi izzivi / Facing Demographic Challenges.....	1
Predgovor / Preface.....	3
Programski odbor / Programme Committee	4
Challenges Of Fertility In Kosovo In The Second Half Of The 20th Century And The Beginning Of 21st Century / Behrami Sami, Sheme Selman, Orana Iliriana, Bajraktari Fadil.....	5
Demografske spremembe, staranje prebivalstva in zmanjšanje neenakosti v zdravju starejših preko storitev informacijsko-komunikacijske tehnologije / Brenčič Samar Neja	10
Slovenske demografske projekcije in analize / Gams Matjaž, Vidulin Vedrana.....	14
Vpliv napredka zdravljenja na pričakovano trajanje življenja / Kasesnik Karin	19
Teleoskrba za starejše ljudi in percepcije glede te storitve v Sloveniji / Kerbler Boštjan	23
Mikropodatkovni viri kot podlaga za raziskovanje na področju demografije v Evropi: izzivi in možnosti / Kočar Sebastian, Štebe Janez	28
Hierarhična metoda razvrščanja za diskretne porazdelitve s primerom razvrstitve populacijskih piramid slovenskih občin / Korenjak-Černe Simona, Batagelj Vladimir, Sambt Jože, Kejžar Nataša	31
Brezposelnost imigrantov v Evropski uniji in Sloveniji / Malačič Janez.....	36
Parents And Their Caring Choices In The Czech Republic And Slovakia: The Influence Of Policies Or Cultural Beliefs? / Maříková Hana.....	42
Prisotnost Judov na slovenskem ozemlju / Osredkar Mari Jože	46
Older Workers In The Vicious Circle Of Unemployment: Empirical Evidence From Slovenia / Redek Tjaša, Sušjan Andrej	52
Vključitev neplačanega dela v račune nacionalnih transferjev (nta) / Sambt Jože	58
Empatična družba in temelji vzgoje za empatijo / Simonič Barbara.....	63
Družinski zakonik, promoviranje ideologije spola (gender) in morebitni dolgoročni vplivi na demografijo / Strehovec Tadej	69
Demografska tranzicija spreminja potrebe evropskih bolnikov / Voljč Božidar	73
Predvidevanje prihodnjih potreb po znanju in veščinah: izkušnje izbranih držav / Vrh Nataša, Redek Tjaša.....	77
Indeks avtorjev / Author index	83

Zbornik 15. mednarodne multikonference
INFORMACIJSKA DRUŽBA – IS 2012
Zvezek B

Proceedings of the 15th International Multiconference
INFORMATION SOCIETY – IS 2012
Volume B

Soočanje z demografskimi izzivi

Facing Demographic Challenges

Uredila / Edited by

Janez Malačič, Matjaž Gams

<http://is.ijs.si>

8.–9. oktober 2012 / October 8th–9th, 2012
Ljubljana, Slovenia

FOREWARD

»FACING DEMOGRAPHIC CHALLENGES«

Although not widely recognized in public, in our community it is becoming more and more accepted that the stagnation in Europe and Slovenia is considerably connected to the demographic issues. The demographic challenges are linked to employment, financial problems, and the retirement reforms, demographic and other reforms. Not accepting the urgently needed reforms and turning the tide means that the agony will prolong and the negative consequences will intensify.

There are two types of demographic problems. The developed countries are facing a variety of demographic challenges, among them fertility rates that do not enable sustainable development. This is particularly relevant for Europe. The underdeveloped countries, in particular in Sub-Saharan Africa, on the other hand, still maintain fertility rates that threaten to cause other type of problems, such as overpopulation and extinction of animal species. The world-wide fertility rate is falling rapidly and is now around 2.5, indicating that the growth is approaching sustainable levels; however, due to long-lasting consequences, the world population will continue to grow for a couple of decades before stalling.

How to cope with these challenges, what are the current and future trends, new ideas? These are the questions addressed at the "Facing Demographic Challenges" conference. Areas of interests include:

- fertility
- mortality/health care
- migrations
- population ageing
- family
- intergeneration solidarity
- gender relations
- moral / ideological influences
- (rural) planning in new demographical conditions
- economical aspects
- anthropological aspects
- sociological aspects
- historical aspects
- population projections
- mathematical/computational models
- demography of national minorities
- theological aspects
- reforms

This is the sixth consecutive demographic conference regarding demographic trends in Slovenia and Europe. We present our analyses and hypotheses in the top academic environment, openly presenting the worrisome future trends in human lives based on current information and knowledge. Not only that, we also discuss various potential solutions and propose them to our political leadership.

We have managed to visit Slovenian major political leaders and present them our scientific conclusions. This year we continue our tradition. It is clear that a large part of population and also some political institutions still tend to largely ignore the subject as if it is not of major national long- and mid-term problem. It seems that some of the ignorance continues, resembling ideological denial of scientific facts. On the other hand, more and more people in Slovenia tend to accept the scientific discussions presented at the conference and spread them around. In this year, the parliament debate will be co-organized by members of this conference, presenting scientific data about demographic changes and urgency of pension reform in Slovenia.

Janez Malačič and Matjaž Gams

PROGRAMSKI ODBORI / PROGRAMME COMMITTEES

Slovenian Programme Committee

Janez Malačič, *predsednik*

Univerza v Ljubljani, Ekonomska Fakulteta

Matjaž Gams, *organizator*

Institut Jožef Stefan

Drago Čepar

Urad Vlade RS za verske skupnosti

Apolonija Oblak Flander

Statistični urad RS, Oddelek za demografske statistike

Christian Gostečnik

Frančiškanski družinski inštitut

Majda Černič Istenič

Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,
Družbenomedicinski Inštitut

Boštjan Kerbler

Urbanistični inštitut Republike Slovenije

Karin Kasesnik

Inštitut za varovanje zdravja

Dušan Kidrič

Urad RS za makroekonomske analize in razvoj

Marko Krevs

Filozofska Fakulteta, Univerza v Ljubljani

Tomaž Merše

Družinska pobuda

Dunja Obersnel Kveder

Slovenska filantropija

Mari Osredkar

Univerza v Ljubljani, Teološka Fakulteta

Janja Pečar

Urad za makroekonomske analize in razvoj

Janja Povhe

Urad RS, Oddelek za demografske statistike

Jože Ramovš

Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje

Jože Sambt

Univerza v Ljubljani, Ekonomska Fakulteta

Milivoja Šircelj

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Petronela Vertot

Statistični urad RS

Božidar Voljč

Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje

International Programme Committee

Raimondo Cagiano de Azevedo, chair

Enrico Todisco

Guillaume Wunsch

Serge Feld

Catherine Withol de Wenden

Antoine Pecoud

Nadine Zielonke

CHALLENGES OF LIVE BIRTHS IN KOSOVO IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY AND THE BEGINNING OF XXI CENTURY

Sami Behrami¹, Selman Sheme², Iliriana Orana¹, Fadil Bajraktari¹

^{1,2}Kosovo Environment Protection Agency

Str. Luan Haradinaj (ex- media palace) 15th floor, 10000 Pristina

E-mail: sami_behrami@yahoo.com, samibehrami@gmail.com

Tel: +381 (0) 38 517 801, mob: +377 (0) 44 146 861

¹Faculty of History and Philology- Dep. of Geography- University of Tirana

ABSTRACT

Natural movements in Kosovo are the main source of population growth, while migratory movements have a negative trend since Kosovo continuously has been the migrant territory.

The end of the last century and the beginning of a new century were followed by significant changes in terms of natural movement of Kosovo's population as a result of socio-economic and historical circumstances.

As a consequence of unfavorable economic situation (dismissal of Albanian employees), lack of perspective, political uncertainty, and because of other material and psychological factors, the mass migrations in general, and migration of young people in particular were caused. This process began in 1991 and continued until 2003. This period is considered the second brake of demographic fertility and natural growth in Kosovo. A slight increase was evidenced in the period 2003- 2005, while in the period 2005-2007 there is again a decrease. In this period, the lowest birth rate (births in 1000 residents) was recorded in 2007.

Live births, as a multidimensional and long-term phenomenon is determined by a number of interrelated biological, socio-economic and socio-psychological factors.

This paper elaborates the Kosovo population fertility for the period 1988-2007, which based on the certain aforementioned factors, is considered the most dynamic period relevant for this research.

Key words: live births, mortality, natural increase, Kosovo, migrations, population etc.

1 LIVE BIRTHS

Live births is positive and dynamic component of the development of the population that has a direct on long-term impact on population movement, through its biological structure, and through this affects the fertility in many social and economic trends.

Live births as a multidimensional and long-term phenomenon is determined by a number of natural biological, socio-economic and socio-psychological factors which are mutually connected to their influence in this phenomenon?

Number of infants born is a live births indicator and as demographic variable is very important for planning and development of countries or territories

The first Kosovo's population data are available from 1911(1), according to which we can conclude that until World War II, birth rate of Kosovo's population (especially the Albanian one) in view of time was very variable and in territorial and social views quite homogeneous. but at very high rate: 50 promils live births and mortality up to 40 promils.

In Kosovo since 1948 and until 2007 there were 2,603,971 births, or in average, 44,135 births a year(2).But watching the decades the number of births is very variable. So while in the period 1980-89 the annual average of births was 53,361, in the period 1990-99 the annual average of 45,229 births decreased in the east to continue to decrease even in the period 2000-2007 with the number 35160 east of the same number of births in the period 1948-59. Number of births in Kosovo has grown steadily since the end of the Second World War until 1988, by which year the number of births begins to reduce at the lowest level of live births in 1000 inhabitants in 2007.

In the late 80s the number of births in Kosovo has doubled in comparison with year 1948 (from 27,792 to 56,283 or 102.5%), and represent the time when Kosovo had large number of births (56283-1988), but unfavorable socio-economic and political circumstances, in the coming years were

followed by consequences of demographic developments in Kosovo, that made the last 10 years of twentieth century to be a very complicated development of the Kosovo population in general.

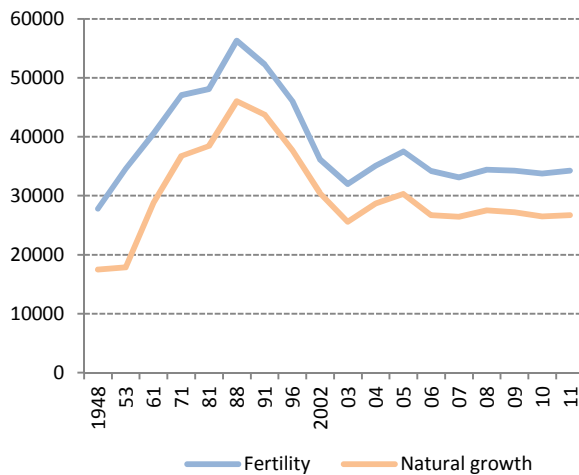

Fig.1. Live births and natural growth in Kosovo 1948-2011

Massive emigration from Kosovo in the early 90s mostly capable couples affected in the number of birth which falls in the 42920 to 1997 that compared to the year 1988 presents a number of births dropped to - 23.7%.

Within this period the highest decrease of births was noted between the years 1991-1992 when the number of births decreased from 52263 to 44418 that represents the reduction of birth 7845 or - 15.1% within a year, causing the second demographic break in Kosovo. This scale of decrease is much larger than the first one of '50es of the last century, which is also related to the period of migrations of Albanians to Turkey.

The data shows the decrease of the intensity of the birth: while reducing the live births rate from 40 to 30 promils were required 25 years (1965 - 1989), to reduce the from under 30 to under 20 promils are needed only 8 years (1989-1996).

In the period after the war of 1999 the number of births reduced to 3024, from 36 136 (2002) to 33 112 (2007) or -8.4% (from 18.2 to 15.6 per thousand) (3).

Total number of births in Kosovo began to decrease from 1988 to keep up with highlighted trend by the year 2007 with small oscillations (see graph). After 1999 war the number of births decreased until 2003 to show a small increase over 2004 and 2005 a period that can be considered as compensatory time from the last war.

In 2000 the net reproduction rate of the population of Kosovo was 1 that means it was simple level of the rehabilitation of population.

The total number of births in Kosovo in 2002-2005 is the same as in '50 the period of the last century when the total number of residents was between

800 and 890 thousand inhabitants while in 2005 Kosovo had near 2.2 million inhabitants, this also shows a significant reduction of live births during 90 years of the twentieth century and the beginning of XXI century.

2 TERRITORIAL ASPECTS OF LIVE BIRTHS IN KOSOVO

Low birth rate as phenomenon had included all Kosovo's territory. So between the years 1991-1992, only 5 municipalities of the territory, 16.6% and 6.7% of the population of Kosovo (Skenderaj, Shtime, Kosovo Polje, Novo Brdo and Strpce) had increasing number of births, while 25 or 83.4% of municipalities' territory and 93.3% of the population showed reduction of births. This indicates that migration and unsuitable conditions had done their effects.

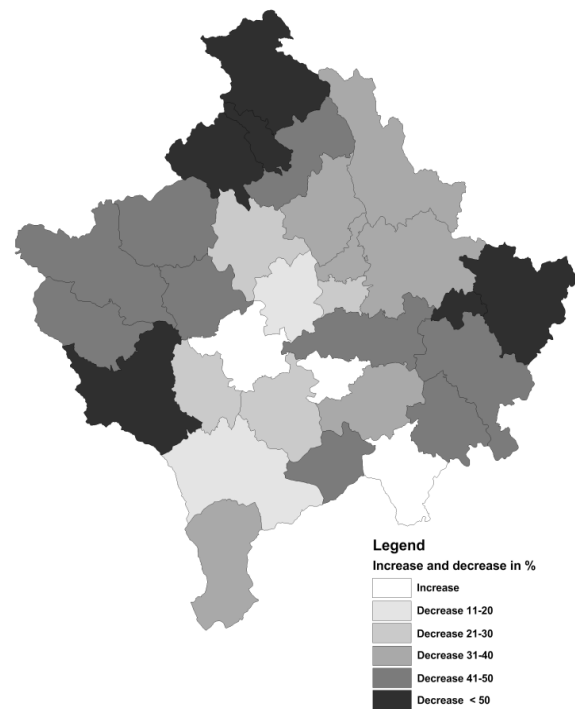

Fig. 2. Increase and Decrease of live births in municipality in Kosovo. 1988-2005(9)

Decreasing the number of births between 1-10% had a total of 8 communes which constituted 29.6% of communes, in which lived 29.6% of the population (579 032), 10-20% had 10 or 33.3% municipalities with 38.7% of the population (756 878), 20-30% - 13.3% 4 municipalities with 15.7% of the population (306,337), while over 30% - 3 or 10% of municipalities with 9.3% of the population (182,079).

As seen in the municipalities maps with the highest reduction in the number of births were ranged in the central, northern and western Kosovo.

Differences become even more obvious comparing the number of births for the period 1988 to 2005.

In the period 1988 - 2005 in only three municipalities which constituted 6.9% of the territory and where 7.3% of Kosovo's population the number of births lived was increased, while the number of births in 27 municipalities, which include 93.1% of the territory and 92.6% of the population the number of births was decreased.

In 8.5 % of territory was registered a decrease of the number of births between 10-20% with 11.1% of the population, between 20-30% - 10.1% of the territory by 11.8% of the population, between 30-40% - 23.3% of the territory with 29.4% of the population, between 40-50% -32.4% of the population to 30.5% of the population and over 50% - 19.9% of the territory and 9.8% of the population of Kosovo.

So 1/5 of the territory and 1/10 of the population characterized by a decrease of 50% of number of births, and 1/3 of the territory and the population is characterized by a decrease between 40-50%.

High decrease of the number of births in this period was registered in the traditionally municipalities with the lowest fertility level (municipalities with Serbian population dominance) but also in some other municipalities: Kamenica with -61.1%, - 51.1% Gjakova, Istog -49.9%, -44.2% Peja, Viti - 40.2%, etc. Kosovo in this period had reduced the number of births to -33.4%.

The population of Kosovo in the period 1948-1991 has increased from 727,820 to 1 956 196 or 1228376 inhabitants on average 28,567 new residents per year, 238,694 inhabitants less compared to the natural increase during the same period, while in the period 1991 -2007 population number was increased from 1,956,196 (1991) to 2.126 million (2007) or 169,804 new residents, on average for a resident within the year 9989 represents the lowest increase for 508,888 residents compared with natural growth in the same period(4).

3 FACTORS THAT CONTRIBUTED TO THE REDUCTION OF LIVE BIRTHS

Reduction of births in Kosovo was caused by changes in socio-economic, cultural, political and economic crisis during 90s of last century.

Economic and political crisis through emigration has their impacts on the level of fertility in Kosovo. 350 to 400 thousand people have migrated from Kosovo in different countries of Western Europe, where the majority were young people capable of reproduction.

Besides migration, the reducing of the level of fertility in Kosovo in the period 1988-2007 was influenced by a number of factors caused by changes in socio-economic and cultural aspects as follows:

3.1. Postponement of entry into marriage, in the period 1990-2006 the age of entry to marriage has been steadily increasing from 25.4 years (1990) to 29.2 years (2007) thus narrowing the reproductive period. The average age of entry into marriage in 2007 was 27.1 years for women and 31.2 for men.

A postponement of entry into marriage in the most productive age 20-30 was followed by a reduction of the number of births, not only in this age but in general.

3.2. Marriages and divorces, as a result of changes in general socio-economic situation in Kosovo has come to increased divorces in proportion to the number of marriages. In 1971, one divorce occurred per 39 couples, in 1997 one per 30 couples, while in 2007 one per 11 couples. Also in the period 1991-2007 the number of marriages is increased by 33.9%, whereas in the same period, the number of divorces has increased 3.4 times (340%). There is no doubt that this influenced the number of births during this period.

3.3. Reduction of the reproductive period (late entry into marriage and decrease of number of births). Changes in the rate of births depending by mother's age, during the period 1990-2007 show that the period of reproduction was influenced by socio-economic factors.

In 90s of the last century, the great number of births was concentrated in the age group of 20-29 years, while in 2007 the number of births between the age groups 20-24 and 30-34 was equal, because of the late marriages. In 1990, mothers of age group 20-24, had born children 83.6% more than the age group of 30-34.

In the same period, birth from mothers of 24 years old, were decreased from 38.9% to 27.9% (postponement of births in the optimal cohort) and the age group over 40 years from 3.4% to 2.3%.

In the same period, the decrease of birth rate was recorded in all age groups, but the greatest reduction were this age groups: 15-19 years - 74.2%; 45-49 years -60.1%; 20-24 years -53.2%, 40-44 years -36.2%, etc., which shows that the greatest reduction in birth was from younger group (with the postponement of entry into marriage) and older age group as a result of birth control in marriage.

3.4. Contraception-The survey of 1976 showed that 52.5% of females capable of reproduction (15-49 years) knew that births can be controlled, while only 9% had used one of contraceptive methods; whereas the 2003 survey, 97.5% of interviewed women had knowledge of contraception, while 48.6% had used one contraceptive method at the time of completion of the survey.

The 2003 survey also shows that the educational structure plays a special role on use of contraception. Uneducated women in 77% of cases

had knowledge of contraceptive methods compared with 98.9% of those who finished the secondary school and higher school. Regarding to the application of contraceptive methods, from both groups 41.3% of users were uneducated women and 66.4% of educated women (high school and college).

3.5. Educational structure (increased education level, smaller number of births). It is scientifically proven that improving the educational structure of population (especially women) precedes the fertility reduction and overall social development. The relation between education and fertility is best illustrated from the census of 1981; uneducated women had born 7:04 children, women who finished high school 2:24 children, while women with superior education they born 2.18 children. Educational structure of women has improved continuously over the observed period. Thus while in 1981 the percentage of uneducated women of age group 25-34 was 24.3%, in 2003 the percentage was 2.4%, indicating a significant improvement of the educational structure of the female population (5).

In Kosovo in terms of education, a continuing positive trend is evident, by continually increasing number of births from educated women who finished high school, while the number of births by uneducated women and women with primary school with no educational preparation was decreased.

In 1990 from the total number of births, 13% were from women without educational preparation and incomplete primary school, 63.1% of births from women with primary school, 15.1% of births from women with secondary education, and 3.0% of those with higher education. While in 2007, the birth rate from women without educational preparation and incomplete primary school was reduced by 9.5%, of those with primary school birthrate reduced by 49.6%, by women with secondary education birthrate was reduced 30.8%, and up to 5.2% by those with high education.

In this period birth of women without educational preparation and incomplete primary school had dropped to -21.4% from -26.9%, births by women with secondary education had increased to 103.9% (doubled) while those with high school and college to 73.3%.

Results of raising the educational level of women in fertile period impacted the level of fertility, increasing percentage of women having a baby from 26.4% (1985) to 38.8% (2007), and those with two from 22.2% to 29.7%. Percentage of women with three children has stagnated at around 20%, whereas the percentage of women who gave birth to four, five and more children have shown a significant reduction from 12.2% to 7.9% respectively from 22.2% to 4.5% or 5 times.

3.6. Number of abortions (In the period from 1969 to 1989 the number of abortions is increased from 5.1 to 11.1 abortions in 1000 births)(6). Data on abortions in the post war period are not so representative, because they present only the data from general hospitals. Based on this data in 2002 there were 5 abortions in 1000 births. It is believed that the greatest number of abortions performed in private clinics as these clinics are favorites of women who have abortions for many reason. From the early reports it is indicated that in the period 1969 - '88 the number of abortions has doubled in Kosovo. This is because of financial reasons (they are not able to raise a child) as the main reason for abortion.

3.7. Economic development, The importance of having children in the economic aspect has made significant changes through different stages of demographic development of humanity.

While during the industrial era the birth of the large numbers of children presented a security from a variety of risks, today the birth of one or two children is seen as the elimination of risk. Children are not considered as economic debit, for this reason often stated that children who once were used as workforce, today are just expendable.

Unfavorable economic situation in Kosovo with the unemployment rate of 44.4% (2004) with 50.5% of the population lived in poverty, and 12.7% in extreme poverty, affects the level of fertility causing the uncertainty of couples to create new families with large numbers of members.

This economical situation mainly affects the younger age groups, which are expected to enter into marriage and to create new families, and who are considered the source of fertility. During 2004 the level of unemployment of the age group 15-24 was 63.5%, while the age group 25-34 years was 47.8% unemployed.

The unfavorable economic situation influences the career orientation of young people, who in most cases between family and career development are choosing the second one. But, on the decision to form a family, more couples choose to have one or two children.

Unstable financial situation is a factor that influences the young couples on the decision to establish new families.

Numerous surveys conducted in the countries which face a negative population growth, show that the economic reasons and unemployment are the main factors which affect the low level of livebirths.

3.8. The process of urbanization, population migrations from high fertility rate areas (rural areas) to areas with lower fertility rate (urban areas).

It is estimated that in 2004, in urban settlements have lived 48.3% of the total population, compared to 37.3% (1991). All national and international studies made so far show that fertility is higher in rural than in urban areas as a result of socioeconomic differences between these groups of population.

Table.1.Socio-economic differences in females between urban and rural influences livebirths level 2003

	<i>Illiterate</i>	<i>Incomplete elementary School</i>	<i>Elementary School</i>	<i>High School</i>	<i>University</i>	<i>Employment</i>	<i>Average age of marriage</i>	<i>Health visits.</i>	<i>Contraceptive usage</i>
Urban	10.4	12.9	52.7	31.1	3.3	16.2	24.8	54.9	66.8
Rural	12.5	15.5	71.2	12.4	0.9	5.5	24.0	44.5	50.2

During the year 2003 in Kosovo's women who lived in rural areas on average had 3.2 children and those in urban areas 2.5 children(8).

Except mentioned factors, there are also many other factors of different nature-factors that affect the fertility rate, such as civilization (philosophical and spiritual), socio-cultural, socio-economic, political, health, educational, informative, historical, specific local factors etc. who should be considered and should be studied. The impact of each factor in the birth rate should be proved in order to take appropriate measures.

4 SUMMARY

A lowering trend of the live births rate in Kosovo was found during the observed period. Such a level of live births reduction is not evident even in countries with negative trends in these demographic phenomena. Unlike Kosovo, Albania is characterized by a faster live births reduction trend. In the period 1990-2004 in Albania, the number of births has decreased by -47.6%, indicating that Albanian society is soon to transform the demographic components.

Live births in the future should be given special attention so that the number of births not reduced by more than the simple population renewal need. This problem affected many countries in Europe. The level of economic development in Europe favors migrations towards the countries with which offset the number of residents, while Albanian society has been the ongoing migration so this actually increases even more the need to bring under control this phenomenon.

The big difference (the time interval) between the measures undertaken and the results, shows for an urgency of undertaking the appropriate timely measures in order to control this phenomenon.

Literature

1. H. Islam, **Birth rate among Albanians** Albanological Issues II studies, Albanological Institute, Pristine 1987.
2. Pushka A. et al, **Analysis of vital statistics of Kosovo for the new period**, the Statistical Office of Kosovo, Pristine 2008
3. **Vital statistics of Kosovo**, Different years, the Statistical Office of Kosovo, Pristina
4. H. Islam, **Demographic Studies**, Academy of Sciences and Arts of Kosovo, Pristine, 2005.
5. **Demographic, social and reproduce situate in Kosovo**, the Kosovo Statistics Office and UNFPA, Pristine 2003
6. Group of authors **Development of population in Serbia 1950-1991**, CDI, IDN, Belgrade 1995.
7. H. Islam, **Demographic dimension of the issue of Kosovo**, ETMMK. Pristine 1997.
8. **Human Development Report-Kosovo 2004**, UNDP, Pristine 2004
9. Behrami S **"Fertility of the population of Kosovo in the late twentieth and early twenty-first century"**. Science in the development of Albanian society, Third Annual Meeting of Alb-Science Institute, Tirana. 2008.

DEMOGRAFSKE SPREMEMBE, STARANJE PREBIVALSTVA IN ZMANJŠANJE NEENAKOSTI V ZDRAVJU STAREJŠIH PREKO STORITEV INFORMACIJSKO KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE

mag. Neja Samar Brenčič
Zavod IZRIIS
Beljaška ul. 28, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: + 386 31691 119;
neja.samar-brencic@izriis.si

ABSTRACT

Demographic changes and the aging population in Europe and in Slovenia respectively increase the demand for some particular ICT services – including health services. The reasons for this are multiple: increase in chronic diseases, increase in diseases due to changing lifestyles, increasing demands of the people for new, more sophisticated diagnostic and therapeutic methods, biological and effective medicines. In addition, increasing shortages of health workers. Consequently, a growing range of services and associated costs, hence the stability of health spending is increasingly questionable. The changes are necessary. The European Commission sees one way to face the challenge and to solve the problem by introducing new services based on the new models and the new information and telecommunication solutions. Health services and home care services at a distance are the future for aging Europe. These services correspond to the needs of the information society. The European Commission sees such services as a possibility of building a sustainable health care system and contribution to a better life for elderly.

POVZETEK

Demografske spremembe, predvsem staranje prebivalstva povzročajo v Evropi in v Sloveniji strmo naraščanje potreb po zagotavljanju različnih storitev, vključno z zdravstvenimi storitvami oblikovanimi po potrebah starostnikov. Poleg naraščajočega pomanjkanja zdravstvenih delavcev glede na potrebe, predvsem starejših, nad 65 let, obstaja vedno večja potreba te populacije zaradi spremenjenega načina življenja, porasta kroničnih bolezni, upravičenih zahtev po učinkovitejših diagnostičnih ter terapevtskih metodah in bioloških zdravilih. Glede na te razmere naraščajo tudi stroški vezani na večji obseg potrebnih storitev kar vpliva na stabilnost zdravstvenih virov. Evropa predvideva na tem področju neizbežne spremembe, ki jih bo mogoče vpeljati s podporo učinkovitejših modelov informacijskih in telekomunikacijskih storitev. Storitve zdravja in oskrbe na domu na daljavo so storitve prihodnosti za **starajočo Evropo**. Pomenijo prispevek k

izboljšanju zdravja, k zmanjšanju neenakosti v zdravju in **boljšo odzivnost sistema zdravstvenega varstva** glede na potrebe in upravičene zahteve ljudi. So tudi dejavnik transformacije obstoječega zdravstvenega sistema iz sistema, ki je ustrezal industrijski družbi v sistem, ki bo zadovoljil **potrebe informacijske družbe**, seveda ob vseh dodatnih izzivih, ki jih prinaša npr. **informacijska izključenost**. Evropska komisija vidi v tovrstnih storitvah na daljavo možnost za izgradnjo vzdržnega sistema zdravstvenega varstva in omogočanje kakovostnejšega življenja evropskih državljanov.

1 UVOD

V nasprotju z dosedanja prakso v Sloveniji, ki je v povezavi z razvojem storitev zdravja na daljavo uporabljala posamezne rešitve, aplikacije in orodja v telemedicini, se je pomembno osredotočiti na razvoj sistema sodobnih zdravstvenih storitev, ki se izvajajo z uporabo **informacijskih in telekomunikacijskih tehnologij (IKT)** in so zato delno ali v celoti dostavljene virtualno – so torej storitve za zdravje na daljavo. Orodja in tehnologije so uporabljene kot sredstvo za izvajanje (podajanje) teh storitev, IKT omrežja pa kot povezovalac dveh ali več posameznikov v teh interakcijah. Storitve zdravja na daljavo so najraznovrstnejše storitve za pridobivanje oz. ohranjanje zdravja in posegajo na področja kot so informiranje ali (multimedijsko) izobraževanje, konzultacije ter diagnostične in druge storitve.

2 SVETOVNI DEMOGRAFSKI FORUM 2012

Osmi svetovni demografski forum je v mesecu avgustu 2012 izpostavil pomembno strategijo – »**2022 - 10 let za oblikovanje demografskih sprememb**«. Kot vodilni platformi za reševanje demografskih vprašanj in staranje na interdisciplinarni ravni, je cilj foruma WDA spodbujanje dialoga in povezovanja med strokovnjaki, organizacijami in interesnimi skupinami, ki sodelujejo pri razpravi o demografskih spremembah. Forum WDA

združuje najboljše strokovnjake za globalno oceno večjih demografskih premikov ter zajema novosti na področju tehnološkega, družbenega in političnega razvoja iz celega sveta, ter predlaga politike in pristope, ki obravnavajo različne vidike demografskih izzivov v javnosti in v zasebnem sektorju. Na slavnostni otvoritvi evropskega partnerstva za inovacije za aktivno in zdravo staranje je glavni govor podal generalni direktor *General Communications Networks Content and Technology, European Commission*, Robert Madelin. Cilj tega posebnega zasedanja je bil zagotoviti pregled in razpravo o pomembnih spremembah na področju IKT in staranja ter o tem, kako bi pri izzivih staranja prebivalstva pripomogla digitalna orodja prilagojena starostni skupini starostnikov, na primer Podporne tehnologije (ATS) in informacijske in komunikacijske tehnologije (IKT). Te tehnologije lahko izboljšajo kakovost življenja, podaljša dolžino bivanja v skupnosti, pripomorejo k izboljšanju telesnega in duševnega zdravstvenega stanja, preprečujejo nastanek resnih zdravstvenih težav in zmanjšajo breme družin, skrbnikov in družbe. Na okrogli mizi so bili vključeni Paolo Dario, Karim HADJRI, Desmond O Neill, in Anne-Sophie Paren

2.1 Aktivnosti na področju zdravja na daljavo in telemedicine v tujini

Delo na področju storitev zdravja na daljavo je intenzivno tako v Evropi kot drugod po svetu: ZDA, Japonska, Malezija, Singapur itd. Obstajajo številna mednarodna in evropska združenja najrazličnejših akterjev na področju zdravja na daljavo: strokovna, projektna, industrijska in druga združenja. Med njimi je potrebno omeniti: COCIR - European Coordination Committee of the Radiological, Electro-medical and Healthcare IT Industry; Continua Health Alliance (230 organizacij iz vsega sveta); ISfTeH - International Society for Telemedicine and eHealth. V njem so predstavniki 68 držav, med njimi od leta 2009 dalje tudi Slovensko društvo za medicinsko informatiko kot predstavnik Slovenije; ATA - American Telemedicine Association, ZDA; NIFTE - National Initiative for Telehealth, Kanada; PERSA - Association of Social Support Monitoring Services, Avstralija.

Pregled obstoječih rešitev in storitev za zdravje na daljavo v Evropski uniji

Evropska komisija aktivno podpira razvoj in raziskave na področju novih tehnologij in tehnoloških rešitev na področju zdravja na daljavo skozi številne instrumente: okvirni programi (FP7, FP6, FP5, FP4,...); ICT PSP - Information and Communication Technologies Policy Support Programmes; AAL JP - Ambient Assistive Living Joint Programme

Sredstva usmerjajo v razvoj na tem področju tudi nekatere evropske agencije npr.: European Agency for Health and Consumers, European Commission Executive Agency for Education, Audiovisual and Culture in the framework of

the Lifelong Learning Programme.

Nekateri najnovejši projekti v okvirnih programih (FP) s področja zdravja na daljavo se tudi uspešno izvajajo s strani slovenskih nosilcev. Tako so med pomembnejšimi projekti s tega področja v okviru **Ambient Assisted Living Joint Programme** tudi:

CONFIDENCE - Ubiquitous Care System to Support Independent Living.

Prototip sistema za nego starejših, je bil razvit na Institutu Jožef Štefan, kot del projekta Confidence. Sistem zazna padce in spremembe v obnašanju starejših, se uči iz izkušenj in temelji na inteligentni razlagi gibalnih vzorcev. Izvedeni so bili trije sklopi testiranja. Rezultati so pokazali, da je sistem prepoznal 96% padcev ter do 99% neobičajnega vedenja oziroma gibanja.

Pomembno je omeniti tudi projekta *REMOTE - Remote Health and Social Care for Independent Living of Isolated Elderly with Chronic Conditions*, ki je namenjen starejšim s kroničnimi obolenji ter *HERA - Home Services for Specialized Elderly Assisted Living*, za pomoč starejšim, ki živijo na domu in skrbijo sami za sebe ter drugi projekti.

Na področju zdravja na daljavo so se uveljavili tudi številni svetovni in evropski proizvajalci opreme za izvajanje storitev zdravja na daljavo, med njimi: Bosch Healthcare, Philips Healthcare, Cardguard iz Švice, Docobo - Doc@Home iz Velike Britanije, Aerotel Medical Systems iz Izraela, Tunstall iz Velike Britanije, Cardicom, Honeywell, Omron, Nonin, Panasonic, Polar, Roche, Toshiba, Texas Instruments in drugi. Mnogi med njimi ponujajo svoje **komunikacijske platforme in ustrezno programsko opremo za opravljanje storitev.**

Med ponudniki storitev zdravja na daljavo v evropskem prostoru so proizvajalci rešitev poleg nekaterih že navedenih tudi komercialni ponudniki storitev, kot npr. Medic4All iz Italije, T.B.S iz Italije s storitvenimi centri v Italiji (npr. TESAN-Televita), Avstriji, Nemčiji in v Španiji; regionalne agencije in skupnosti; zdravstvene zavarovalnice; dobrodelne organizacije kot npr. Karitas, Rdeči križ ali Malteški vitezi v Nemčiji in drugi.

2.2 Aktivnosti na področju zdravja na daljavo v Sloveniji

V Sloveniji zaenkrat še ni formalnega strokovnega združenja, ki bi se usmerjeno ukvarjalo s področjem zdravja na daljavo. Januarja 2010 je SDMI organiziral strokovno srečanje »MI-2010 Telemedicina – Zdravje na daljavo« na Ptuj. Okoli 100 udeležencev je podprlo idejo o ustanovitvi ustreznega interesnega združenja. Povzetki predavanj pa so objavljeni v reviji *Informatica Medica Slovenica* 2010; 15(supl)11.

Pomembne ugotovitve pri uvajanju IKT storitev na področju socialne vključenosti, splošne uporabe IKT storitev in možnega sprejemanja storitev zdravja na daljavo s strani starejše populacije

Kako lahko IKT izboljša socialne interakcije v času staranja?

Spletne socialne mreže igrajo ključno vlogo v naši veliki mobilni in dislocirani družbi. Zagotavljajo nov kanal za lažjo komunikacijo in interakcijo med člani oziroma uporabniki.

Ta družbena potreba je pomembna za vsakogar ima pa tudi ustrezen pomen za starejše. V času, ko njihova udeležba v družbi postaja manj vsakdanja zaradi njihovega fizičnega stanja ali pomanjkanja sredstev. Le-to lahko privede do občutka izoliranosti in osamljenost. Vendar pa izpolnitev teh potreb postaja za njih velik izziv.

Večina glavnih socialnih omrežij je načrtovano in izdelano z mislijo na mlajšo generacijo in imajo nizko udeležbo starejših uporabnikov. Ti uporabniki imajo namreč z njihovo uporabo resnične težave. V Evropi so v tem času že v teku projekti preko katerih spodbujajo starejše uporabnike pri uporabi njim prilagojenih spletnih omrežij, preko mobilne tehnologije.

Ta socialna omrežja podpirajo interakcijo med člani, omogočaja pa tudi enostaven dostop do informacij ter temeljijo na cilju izboljšati kakovost življenja starejših. Spodbujajo tudi zavest ali zavedanje okolja, kaj se dogaja okoli uporabnika, zaradi česar bo bolj verjetno tudi uporabil in dobil pomoč in podporo v času potrebe ali pa nudil podporo, zanimive informacije in prispeval s svojim znanjem in izkušnjami v korist drugih. Poleg tega, zagotavljajo vrsto vmesnikov za povezovanje s tretjimi strankami storitev in vsebin, da bi ustvarili ustrezne in prilagojene skupnosti za starejše.

Ponujajo ne le bolj smiselno izkušnje za končne uporabnike, ampak nov kanal za javne in zasebni ponudnike, ki ponujajo svoje storitve in jim dajejo dodano vrednost. Pomembno je, da vse to omogočajo preko dostopa skozi eno samo platformo.

Ti projekti spodbujajo in pospešujejo družbeno življenje starejših ljudi, in ohranjajo njihovo vlogo aktivnih članov družbe.

3 ETIKA V STORITVAH NA DALJAVO ZA STAREJŠE

Etična načela pri izvajanju storitev, ki so namenjena človekovemu zdravju, določajo pravila obnašanja tako izvajalcem kot uporabnikom storitev, pa tudi drugim deležnikom, ki so posredno vključeni v proces zagotavljanja storitev npr. snovalcem in plačnikom storitev.

V praksi določajo pravila in njihove posledice, spoštovanje človeka in njegovih pravic, dostojanstva in vrednot. Na medicinskem področju so splošno sprejeta načela

avtonomije, dobronamernosti, pravičnosti, skladnosti z zakonom in druge.

Storitve zdravja na daljavo so namenjene predvsem **ranljivim skupinam ljudi**: trajno bolnim, starejšim osebam, invalidom in drugim, ki so zaradi svoje bolezni, invalidnosti ali zmanjšanih zmožnosti ovirani ali prizadeti. prav zato je potrebno posebno skrbno obravnavati etična načela in vrednote kot so: dostojanstvo, pravičnost, enakost, vključnost, dostopnost storitev, ne glede na zdravstveno stanje, starost, spol, pripadnost, izobrazbo, finančne možnosti, lokacijo bivanja...

Poznavanje in upoštevanje etičnih načel pri izvajanju in uporabi teh storitev je ključnega pomena za njihovo sprejemanje, uporabo in nadaljnji razvoj. Najpreglednejše so etična vprašanja, ki jih odpira uporaba IKT v storitvah za starejšo populacijo, podana v preglednem poročilu za Evropsko komisijo »IKT in staranje« [Empirica ICT AGING 2009].

Čeprav dokument obravnava IKT v zdravstvenih storitvah v širšem pomenu, naslavlja tudi etične probleme deležnikov v različnih aktivnostih in procesih, ki so povezane tudi s storitvami zdravja na daljavo: Etična načela v zdravstvu in telemedicinskih storitvah so opredelile tudi številne institucije, med njimi: Evropska komisija, Standing Committee of European Doctors (CPME) in druge. Posebej so obravnavana etična področja pri uporabi IKT v starosti in pri bolnikih z demenco.

4 ZAKLJUČEK

Pristop k strategiji razvoja storitev na daljavo za starejše

Razvoj sistema storitev zdravja na daljavo ne more biti samostojen projekt. Pogojen je z razvojem zdravstvenih storitev v državi in z načrtovanjem razvoja družbe kot take. Uspešen prehod k uvedbi storitev zdravja na daljavo v sistem zagotavljanja zdravja prebivalcev zahteva spremembo paradigme zdravja, reorganizacijo zdravstvenega sistema, obstoječih modelov izvajanja zdravstvenih storitev ter obstoječih procesov. Ključen pristop, ki bo vodil k spremembi paradigme zdravstvene politike pomeni preusmeritev od koncepta modela bolezni h konceptu modela zdravja.

Zgoraj opisani pristop bi pomembno zmanjšal dejanskega pojav neenakosti v zdravju pri obravnavani populaciji.

Bibliografija

Breskvar M, Velušček I, Brič I, Peterlin S. Ekonomski učinki uvedbe telemedicine v slovensko transfuzijsko službo. Informatica medica slovenica, 2010, letn. 15, suppl., str. 11-12.

Cimerman P, Borštnar B, Rudel D, Oberžan D. e-Opomnik za vzdrževanje zdravja. MKS Elektronski sistemi d.o.o., Ljubljana, Informatica Medica Slovenica 2010; 15(supl).

Dovgan, E., Luštrek, M., Pogorelc, B., Gradišek, A., Bruger, H., & Gams, M. Fall detection and activity recognition with machine learning. *Informatica*, 33(2), 197–204; 2011.

Dovgan, E., Luštrek, M., Pogorelc, B., Gradišek, A., Bruger, H., & Gams, Intelligent elderly-care prototype for fall and disease detection. *Slovenian Medical Journal*, 80(11.),

Dima Catalina, Legal Officer ICT for Health Unit, DG Information Society and Media, EC. Introduction to legal framework for eHealth. SSeHealth Seminar: The Roadmap from Concept to Practice (LJ 20-21.1.10)

Directive on a transparency mechanism for Information Society services. http://ec.europa.eu/internal_market/e-commerce/transparency_en.htm (dostopno 2011-07-11)

European Commission. Communication on eHealth – making healthcare better for European citizens: „An action plan for a European eHealth Area”, COM(2004) 356 final, 2004.

Fisk MJ. Telecare and Telehealth: Social Change and Service Developments in the UK and the European Union. *Global Telehealth 2010 Conf.*, Perth, Australia.

ICT & Ageing: Users, Markets and Technologies; Compilation Report on Ethical Issues; (Deliverable No. 11). Empirica. 2009.

Luštrek, M., & Kaluža, B. »CONFIDENCE – Ubiquitous Care System to Support Independent Living«, 2009.

Rudel D, Breskvar M. Nacionalna strategija zdravja na daljavo (telemedicina) - izhodišče za strokovni dialog.

Rudel D, Fisk M, Roze R. Definitions of terms in Telehealth. *Inform Med Slov Print* ed 2011; 16(1):28-46. <http://ims.mf.uni-lj.si/archive/16%281%29%21.pdf> (dostopno 2011-10-12).

Rudel D, M.J. Fisk, State-of-the-Art in Telemedicine-Telehealth in Slovenia. 8th Annual Conf. Med-e-Tel 2010. http://www.medetel.eu/download/2010/parallel_sessions/presentation/day2/State-of-the-Art.pdf) (dostopno 2011-10-11).

Rudel D. Informacijsko-komunikacijske tehnologije za oskrbo bolnika na daljavo. *Rehabilitacija*, 6(Supl.I); 2007: 94-100.

Seniorwatch IST-1999-29086 - European SeniorWatch Observatory and Inventory - A market study about the specific IST needs of older and disabled people to guide industry, RTD and policy, Final Report (<http://www.seniorwatch.de>)

SLOVENSKE DEMOGRAFSKE PROJEKCIJE IN ANALIZE

Matjaž Gams, Vedrana Vidulin

Odsek za inteligentne sisteme

Institut »Jožef Stefan«

Jamova cesta 39, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: +386 1 477 3644; matjaz.gams@ijs.si

Tel. +386 1 477 3147; vedrana.vidulin@ijs.si

POVZETEK

Leta 2004 so demografi ugotovili, da je bilo leto poprej v Sloveniji doseženo demografsko dno. Stopnja rodnosti je dosegla najnižjo stopnjo v zadnjih 50 letih, tj. 1,2. V sledečih letih se je stopnja rodnosti postopoma dvigovala in se še dviguje - trenutno je na 1,56, daleč od idealnih 2,1. S pomočjo Eurostatovih podatkov in podatkov Statističnega urada Republike Slovenije smo izdelali projekcije slovenskega prebivalstva in domorodnih Slovencev do leta 2200. Ugotovitve so zaskrbljujoče. Slovenski narod se bo v nekaj desetletjih oz. stoletjih soočil z izginotjem, če se ne začnemo zavedati problema in temu primerno ukrepamo.

1 UVOD

Pomemben faktor trajnostnega razvoja države je ohranjanje ljudskega kapitala. V formiranju strategije trajnostnega razvoja se je treba zavedati vplivov stopnje rodnosti, pričakovane življenjske dobe prebivalcev in migracij na število in strukturo prebivalcev. Te vplive je možno aproksimirati s pomočjo projekcij števila in strukture prebivalstva v prihajajočih letih [6]. V tem prispevku so predstavljene projekcije za Slovenijo za obdobje med letoma 2012 in 2200 in analize možnih scenarijev za ohranjanje Slovenskega domorodnega prebivalstva v prihodnosti.

Prve projekcije za Slovenijo smo naredili leta 2010 na podatkih EUROPOP2008 podatkovne baze [5]. Rezultati analiz so pokazali, da se število prebivalcev Slovenije v bližnji prihodnosti ne bo zmanjševalo. Šele dodatne analize strukture prebivalstva so pokazale, da bo ohranjanje števila prebivalcev večinoma posledica migracij. Kljub predvidenemu dvigu rodnosti se bo domorodno prebivalstvo Slovenije še naprej zmanjševalo. Ob trenutnih realističnih predpostavkah rodnosti, življenjske dobe in migracij bo okrog leta 2080 Slovencev po narodnosti v primerjavi z vsemi prebivalci Slovenije samo še 50%.

Trend izginotja domorodnega prebivalstva, prisoten v Sloveniji, ni izjema. Stopnja rodnosti v državah Evropske unije (EU) je bila leta 2009 v povprečju 1,6, oz. za 0,5 nižja od stopnje rodnosti, potrebne za ohranjanje enakega števila prebivalcev **Error! Reference source not found.** [2]. Projekcije Organizacije združenih narodov (OZN) so pokazale, da niti podaljšanje življenjske dobe ne bo dovolj za ohranjanje enakega števila domorodnih prebivalcev držav EU [9]. Po drugi strani se bo število prebivalcev postopoma zvišalo s 500 na 520 milijonov, ampak kot posledica priseljevanja. Priseljevanje bo predvidoma ohranjalo število prebivalcev do leta 2025 v skladu s projekcijama OZN oz. do leta 2040 v skladu s projekcijama Eurostata.

Da bi preverili vpliv novih socialnih razmer na negativen trend, smo naredili nove projekcije na podlagi podatkov iz baze EUROPOP2010 [4]. Za izdelavo projekcij smo uporabili statistike iz prejšnjih let in trenutno število prebivalcev po letih in spolu, ki smo jih dobili na Eurostatu (Statistični urad Evropske skupnosti) [3]. Simulacija je potekala po naslednji rekurzivni formuli:

$$\text{ŠteviloPrebivalcev}_{n+1} = \text{ŠteviloPrebivalcev}_n + \text{rojnih} - \text{umrlih} + \text{priseljnih} - \text{izseljenih},$$

kjer je začetni $n = 2012$ oz. 2015 v primeru prve projekcije. Število rojenih in umrlih se lahko napove s kar dobro mero natančnosti, medtem ko moramo vzeti stopnje migracij z zadržkom. Na njih vpliva veliko število faktorjev, katerih ne moremo vnaprej predvidevati (npr. vojne, slabe gospodarske razmere). Pri projekcijah, ki ne upoštevajo migracije, je število priseljenih in izseljenih v zgornji formuli enako nič.

Primerjava projekcij narejenih leta 2010 in sedanjih projekcij kaže, da se niso bistveno spremenile. Novost je v dodatnih analizah, s katerimi smo dobili boljši vpogled v pogoje, pod katerimi bi v prihodnosti lahko ohranili enako število domorodnih Slovencev.

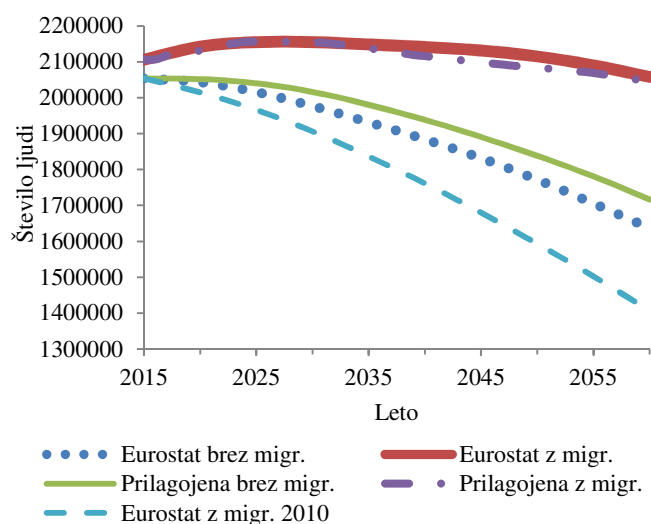
2 PROJEKCIJE PREBIVALSTVA SLOVENIJE

Za izračun projekcij smo uporabili naslednje podatke iz EUROPOP2010 podatkovne baze:

- rodnost: deleži rojstev žensk med 14. in 49. letom,
- umrljivost: deleži smrtnosti do 85. leta starosti iz leta 2010,
- migracije: povprečje migracij prejšnjih let razdeljenih po letih in spolu.

Za izbrani model smo določili parametre s pomočjo zgoraj navedenih podatkov in začetno leto, nato pa smo za vsako leto posebej simulirali dogajanje.

Slika 1 primerja naše projekcije z Eurostatovimi. Krivulje, ki upoštevajo migracije, so si med seboj zelo podobne oz. praktično sovpadajo. Naša projekcija števila prebivalcev brez migracij je nekaj malega bolj optimistična kot Eurostatova. Naše projekcije so skladne tudi z drugimi projekcijami, npr. [8].

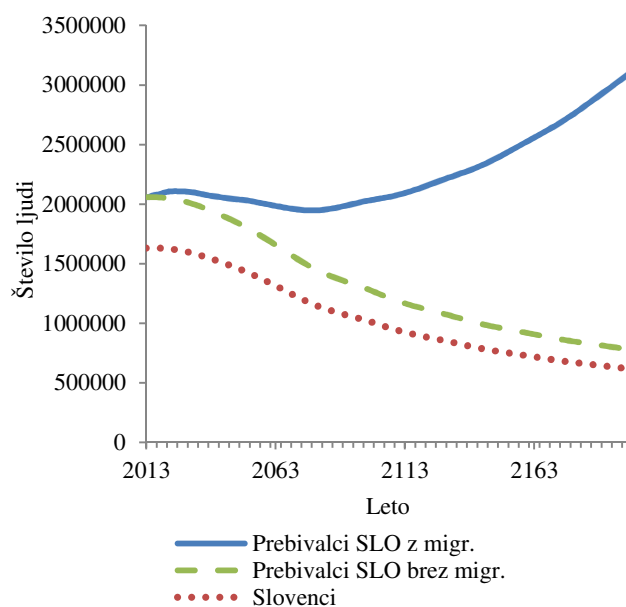

Slika 1: Primerjava naših projekcij z Eurostatovimi; prebivalci Slovenije z migracijo, brez migracije (naše in Eurostatove), ter krivulja, kjer smo na Eurostatovi projekciji brez migracije uporabili migracijo iz leta 2010.

Po napovedih Eurostata [7], se bo prebivalstvo Slovenije povečevalo do leta 2025 (na okrog 2.155.000 prebivalcev), nato bo začelo padati. Leta 2060 bo v Sloveniji predvidoma 2.057.964 prebivalcev, kar je 0,5% manj kot leta 2010 (2.058.000). Padec bo povečini rezultat zmanjšane stopnje rodnosti, za katero Eurostat napoveduje, da bo dosegla vrednost 1,65 leta 2060. Drugi dejavnik bo manjša stopnja priseljevanja, ki bo v letu 2060 predvidoma za dve tretjini manjša kot leta 2009.

Naša projekcija kaže, da bo slovensko prebivalstvo raslo do leta 2025 na račun priseljencev, nato nekaj časa stagniralo, potem pa leta 2029 začelo padati. Krivulja, ki ne upošteva migracij, kaže na to, da slovensko prebivalstvo ni samozadostno, saj je strogo padajoča na celotnem intervalu.

To trditev potrjuje tudi naslednji graf (Slika 2), ki modelira prebivalstvo Slovenije do leta 2200. Pikčasta krivulja predstavlja projekcijo, ki se začne s trenutnim številom domorodnih Slovencev – približno 1,6 milijonov – in ne upošteva migracij (zelo malo Slovencev se dejansko priseli v državo). Projekcija kaže, da bo domorodnih Slovencev leta 2200 samo še slabih 600 tisoč, kar je za 62% manj od trenutnega števila. Podoben trend lahko vidimo za vse prebivalce Slovenije brez upoštevanja migracij. Sklepamo lahko torej, da so priseljenci edini faktor, ki drži prebivalstvo Slovenije navzgor.

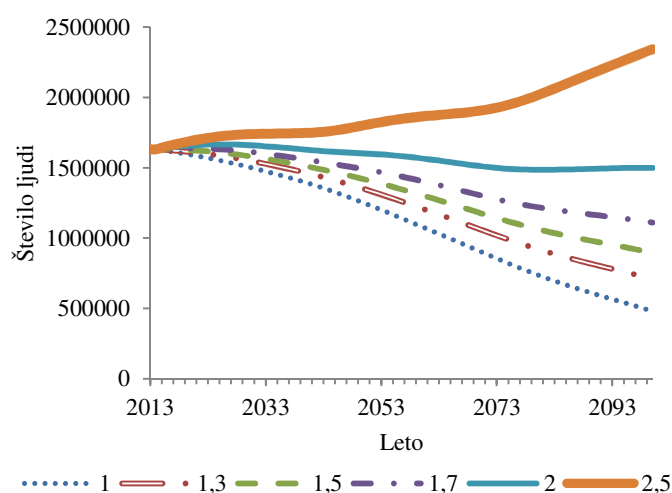

Slika 2: Projekcije prebivalstva Slovenije glede na narodnost; zgornja krivulja upošteva vse prebivalce Slovenije s proporcionalnimi migracijami, spodnji pa prebivalce Slovenije in domorodne Slovence brez migracij.

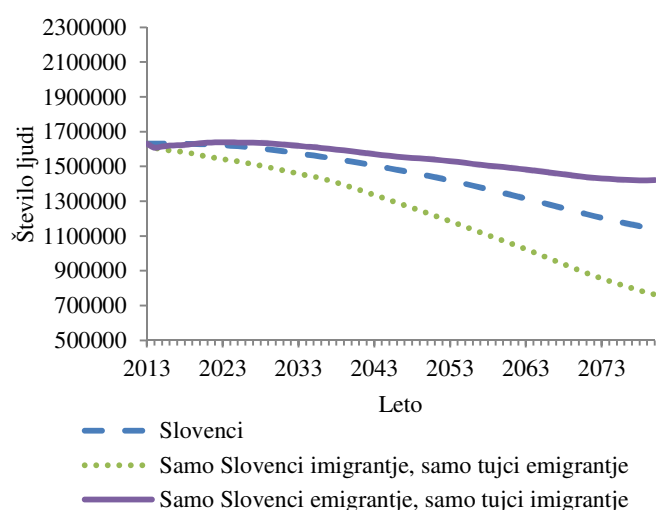
Ob vseh teh negativnih dejstvih se vprašamo, kakšna stopnja rodnosti je potrebna, da se ohrani trenutno število domorodnih Slovencev? S trenutno stopnjo rodnosti 1,56 se uvrščamo med najnižje stopnje, izmerjene v Evropi. V primerjavi z mejo 2,0, pri kateri otroka teoretično nadomestita starša, je trenutna stopnja manjša za 0,44. Zaradi umrljivosti je teoretična meja ohranjanja števila prebivalcev še višja in znaša 2,1 oz. 0,54 več od trenutne stopnje rodnosti.

Slika 3 pokaže ravno to, da bi za obnavljanje prebivalstva vsaka ženska morala imeti vsaj 2 otroka v svojem

življenjskem obdobju. Vse kar je nižje od tega, pomeni upadanje števila prebivalstva. Čemu lahko pripišemo tako nizko rodnost? Povprečna starost ženske ob rojstvu prvega otroka je v letu 2011 30,1 let, medtem ko so ženske v letu 1960 ob tej starosti v povprečju že rodile drugega otroka. Če razdelimo matere glede na izobrazbo, ugotovimo, da gre za obratno sorazmerje. Na primer matere, ki so danes stare med 30 in 49 let z dokončano osnovnošolsko izobrazbo imajo v povprečju 2,1 otrok, s srednjo poklicno šolo 1,95 in tiste s srednjo splošno in strokovno izobrazbo 1,86 [11]. Lahko trdimo, da višanje standarda in možnost izobraževanja daje ženskam možnost načrtovanje družine. Prav tako na odločitev glede otroka vpliva želja za poslovnim uspehom v zelo tekmovalnem okolju, v katerem ženska z otrokom težje uspe. Verjetno prav tu obstaja prostor za izboljšavo.

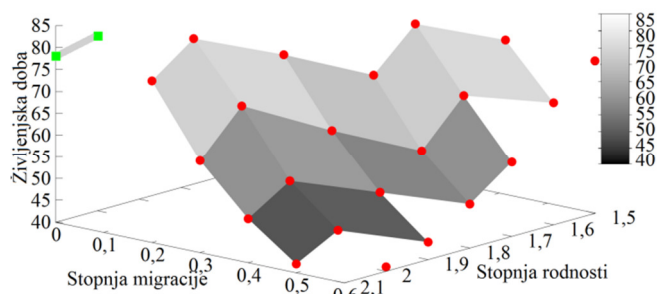
Slika 3: Projekcije Slovencev po narodnosti brez migracij ob različnih stopnjah rodosti.

Slika 4: Projekcije števila Slovencev po narodnosti brez upoštevanja migracij, ter s upoštevanjem različnih tipov migracij.

Slika 4 prikazuje podobno sliko prebivalstva Slovenije kot prejšnji grafi. Ob predpostavki realnih stopenj rodosti, graf primerja projekcije števila Slovencev brez upoštevanja števila priseljenih in izseljenih (črtkasta krivulja) s projekcijami zasnovanimi na predpostavkah, da se: v Slovenijo priseljujejo samo Slovenci iz izseljujejo samo tuji (pikčasta krivulja) in iz Slovenije se izseljujejo samo Slovenci in priseljujejo samo tuji (polna krivulja). Rezultati kažejo, da se tudi ob samem priseljevanju Slovencev v primeru nespremenjene stopnje rodosti število domorodnih Slovencev stalno zmanjšuje. Projekcije tudi kažejo na pomembno vlogo tujih priseljencev v ohranjanju števila prebivalcev Slovenije: projekcija, ki upošteva, da se samo tuji priseljujejo je bolj optimistična kot projekcija števila Slovencev oz. projekcija, ki upošteva, da se samo tuji izseljujejo je bolj pesimistična kot projekcija števila Slovencev.

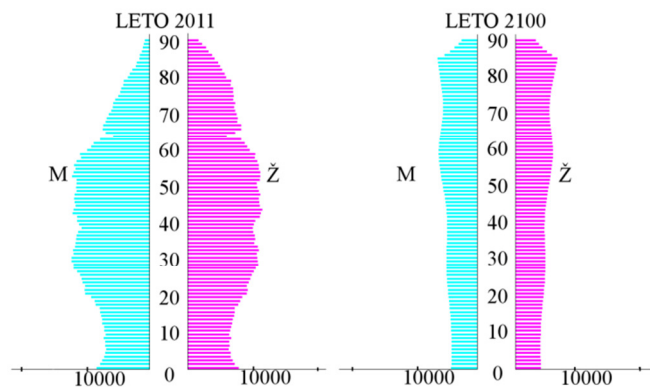
V dosedanjih projekcijah smo upoštevali samo posamezne parametre, graf na Sliki 5 pa prikazuje odvisnost števila Slovencev od treh parametrov: rodosti, migracije in pričakovane življenjske dobe. Na grafu so označeni pogoji, pod katerimi bi ob predpostavki, da parametri ostanejo konstantni, v letu 2100 ostalo enako število prebivalcev Slovenije (površina) in enako število domorodnih Slovencev (črta), kot jih je trenutno.

Slika 5: Pogoji, pod katerimi bi se enako število prebivalcev Slovenije (površina) in enako število domorodnih Slovencev (črta) lahko ohranjalo do leta 2100.

Iz grafa na Sliki 5 je razvidno, da bi v primeru ohranjanja trenutne stopnje rodosti (1,5) in ob pričakovani življenjski dobi 75 let stopnja migracije morala biti dvakrat večja od današnje (0,6), da bi število prebivalcev Slovenije ostalo enako do leta 2100. V primeru, da stopnja migracije in pričakovana življenjska doba ostaneta podobna trenutnim (0,3 in 78 let), bi morali stopnjo rodosti zvišati na 1,8. Zanimivo je tudi to, da bi ob stopnji rodosti na teoretični meji 2,1 in stopnji migracije 0,5 zadostna pričakovana življenjska doba bila okoli 42 let. V primeru domorodnih

Slovencev so enake vrednosti projicirane za različne stopnje migracije, kar izniči migracijo kot relevanten pogoj. Ko upoštevamo druga dva parametra, je za ohranjanje enakega števila domorodnih Slovencev treba zvišati stopnjo rodnosti na 2,0 pri pričakovani življenjski dobi 84 let oz. na 2,1 pri življenjski dobi 78 let.

Slika 6: Primerjava starostnih piramid iz leta 2011 in leta 2100.

Majhna rodnost pa ni edina težava, ki nas bo pestila v prihodnosti. Posledično se bo zaradi ugodnih razmer in dviga standarda povečala tudi povprečna pričakovana življenjska doba posameznika. Za moške se bo povečala z 72,6 let na 79,8 let v letu 2050, za ženske pa z 80,2 na 85,2 let. Narod bo postajal čedalje starejši in s tem se bo tudi povečal koeficient odvisnosti starejših. Trenutni koeficient je 23,80%, kar pomeni, da je 23,80% prebivalstva odvisnih od ostalih 76,20%. Projekcije za leto 2060 pravijo, da se bo ta koeficient povečal na 57,81%, kar pomeni, da bo več kot polovica prebivalstva odvisna od ostalega. Prav to kaže Slika 6: različno strukturo prebivalstva med letoma 2011 in 2100 pod predpostavko, da stopnja rodnosti ostane enaka trenutni stopnji. Starostna piramida je v letu 2011 širša v spodnjem delu kot v zgornjem delu. Leta 2100 je ta slika ravno obrnjena.

3 DISKUSIJA IN ZAKLJUČEK

Projekcije števila prebivalcev Slovenije do leta 2200 so pokazale, da se bo število prebivalcev čez čas zvišalo, ampak večinoma na račun priseljencev. V primeru, da stopnja rodnosti v Sloveniji ostane enaka v prihodnosti, se bo število domorodnih Slovencev hitro zmanjševalo absolutno in relativno.

Dodatne analize so dale odgovore, kako bi lahko obrnili ta negativen trend. Čeprav podaljšanje življenjske dobe prispeva k ohranjanju enakega števila Slovencev, brez višanja stopnje rodnosti ne bo možno obrniti negativnega trenda. V primeru, da ostane stopnja rodnosti na trenutni vrednosti, bo leta 2060 več kot polovica starejšega

prebivalstva odvisna od ostalega, kar bo povsem nevzdržno. Tudi v primeru, da se Slovenci iz tujine vrnejo v Slovenijo, je trend še vedno močno negativen. Edina možna rešitev je zvišati rodnost na dva ali več otrok na žensko.

Cilj je jasen in nujen, če nočemo demografskega in posledično ekonomskega in drugih propadov: povečati je potrebno stopnjo rodnosti. A vendar - na kakšen način? V nekaterih državah problem rešujejo z denarnimi nagradami, ki jih ženska dobi ob rojstvu otroka. Zanimiv način spodbujanja rojstev imajo v regiji Ulyanovsk v Rusiji, kjer se že soočajo s hudo demografsko krizo od razpada Sovjetske zveze. Vlada je uzakonila nacionalni praznik »Dan spočetja« na 12. Septembra [10]. Paru, kateremu se rodi otrok natanko 9 mesecev kasneje (9. junij), se obetajo številne nagrade, od denarnih nagrad do dragih avtomobilov. Uporabili so tekmovalno naravo današnjega sveta v svoj prid. Drugod, v skandinavskih državah, kjer je rodnost najvišja, omogočajo dobre pogoje za materinstvo s polno plačanim porodniškim dopustom in z ostalimi ugodnosti (brezplačen vrtec, otroški dodatki ...). V Sloveniji bi lahko znižali ceno vrtca, šolskih potrebščin in omogočiti mladim družinam lažji dostop do stanovanj. Ukrepi se bolj ali manj vrtijo okoli denarja, ki ga današnja država verjetno nima, saj z dneva v dan bolj tonemo v gospodarsko krizo. Druga vrsta ukrepov zadeva spremembe odnosa do družine in poroke, kar ne zahteva finančnih sredstev, tretja vrsta ukrepov zadeva spremembo vrednot.

Zahvala:

Pri delu je pomagal študent Jure Grabnar, za kar se mu iskreno zahvaljujemo.

Literatura:

- [1] Coleman, D. (2007) Immigration and Ethnic Change in Low – fertility Countries – a third demographic transition in progress? V: *Migration and Development*. Scientific Series: International Migration of Population: Russia and the Contemporary World, Vol. 20, Faculty of Economics, Lomonosov Moscow State University, Moscow.
- [2] Evropska komisija (2010) *Demography report*, Eurostat, the Statistical Office of the European Union.
- [3] Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.
- [4] Eurostat članek: *Population Projections*, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Population_projections.
- [5] Gams, M. in Krivec, J. (2011) Slovenske demografske projekcije in analize. V: *Soočanje z demografskimi izzivi: zbornik 14. mednarodne multikonference Informacijska družba-IS 2011*, Ljubljana.

- [6] Malačič, J. (2006) *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*. 6. Izdaja, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- [7] Razpotnik, B. (2011) *Projekcije prebivalstva za Slovenijo, 2010-2060 – končni podatki*, http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=3989.
- [8] Sambt, J. and J. Malačič (2011) *Slovenia : independence and the return to the family of European market economies*, in *Population aging and the generational economy : a global perspective*, Edward Elgar: Cheltenham, Northampton.
- [9] Združeni Narodi (2008) *World Population Prospects: The 2008 Revision*, New York, <http://esa.un.org/unpp>.
- [10] Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Day_of_Conception.
- [11] Žnidaršič, T. (2012) *Materinski dan 2012*, http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=4577

VPLIV NAPREDKA ZDRAVLJENJA NA PRIČAKOVANO TRAJANJE ŽIVLJENJA

Karin Kasesnik

CKZOKB

Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije

Trubarjeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: +386 1 6204530; faks: +386 1 6204529

e-mail: karin.kasesnik@ivz-rs.si

POVZETEK

Pričakovano trajanje življenja in pričakovano trajanje zdravega življenja se spremlja v različnih državah. Medtem ko se s pričakovanim trajanjem življenja meri povprečno dolžino življenja, pričakovano trajanje zdravega življenja predstavlja povprečni čas življenja v različnih zdravstvenih stanjih in vodi v ovrednotenje kakovosti življenja z ozirom na zdravje. Na osnovi pričakovanih, novih načinov zdravljenja in učinkovitih zdravil se napoveduje, da bodo ljudje živeli dlje, in da jih bodo krajši čas bremenile bolezni.

ABSTRACT

Life expectancy and health expectancy are followed in different countries. Whereas life expectancy measures an average life length, health expectancy represents an average time of the life in different health states and leads to an evaluation of the quality of life considering the health. On the basis of expected, new treatment manners and efficacious medicines, it is predicted that people will live longer, and will be burdened by the diseases for a shorter period.

1 UVOD

Tekom preteklih stoletij je razvidno, da se življenjska doba ljudi podaljšuje. Predvideva se, da bodo ljudje lahko živeli še desetletja dlje kot sedaj. A zaradi določenih bolezni, ki bremenijo prebivalstvo v sedanjem času in na osnovi ocen o bodoči incidenci in prevalenci bolezni, ta predvidevanja zaenkrat še niso uresničljiva. Z intenzivnim sedanjim in bodočim napredkom zdravljenja, usmerjenim v dejanske zdravstvene težave, pa bi te ovire lahko v veliki meri presegli.

Na stopnje in vzorce bolezni in zdravja učinkujejo dejavniki kot so socioekonomski razvoj, stopnja izobrazbe, uvajanje dosežkov tehnološkega razvoja ter izpostavljenost zdravstvenim tveganjem, kot je tobak [1]. Na osnovi projekcij so raziskovalci ocenili trende obolenosti in umrljivosti v naslednjih 25 letih. Pri ustvarjanju projekcij so upoštevali staranje prebivalstva v svetovnem merilu. Projekcije kažejo, da se bo pričakovano trajanje življenja ob

rojstvu za ženske podaljšalo v vseh regijah, ne glede na to, ali je izbrani scenarij optimističen ali pesimističen [1]. Primerjalno se pričakovano trajanje življenja pri moških predvidoma ne bo podaljšalo v takšni meri kot pri ženskah, tudi zaradi vpliva uporabe tobaka. Med leti 1990 in 2020 se v svetovnem merilu predvideva zmanjšanje umrljivosti zaradi infekcijskih bolezni, bolezni, ki se lahko pojavljajo ob porodu ali v perinatalnem obdobju in slabe prehranjenosti. Nasprotno se pričakuje veliko povečanje umrljivosti zaradi kroničnih bolezni, prav tako se pričakuje velik porast poškodb. S projekcijami so raziskovali tudi spremembe vodilnega vzroka smrti. Znatno zmanjšanje pomena se pripisuje diareji, boleznim v perinatalnem obdobju, ošpicam in malariji. Nasprotno pa se predvideva povečanje pomena pljučnega raka, želodčnega raka, jetrnega raka, poškodb in HIV infekcij. Ugotavljanje trendov umrljivosti zaradi specifičnih bolezni se lahko razlikuje glede na vrsto scenarija pri projekciji; trend umrljivosti zaradi tuberkuloze se večja pri pesimistični projekciji, oziroma se manjša pri optimistični projekciji.

Globalno breme bolezni so raziskovalci v projekcijah povezovali z nevropsihiatričnimi boleznimi, srčno-žilnimi boleznimi in kroničnimi boleznimi dihal [1]. Prav tako v globalnem merilu se ishemične bolezni srca, depresijo in zdravstvene posledice cestno-prometnih nesreč ocenjuje kot glavne tri dejavnike, ki bodo prispevali k bremenu bolezni. Iz ugotovitev na osnovi projekcij tudi izhaja, da se bo v obdobju med 1990 in 2020 povečala umrljivost, ki se pripíše vplivu tobaka.

2 PRIČAKOVANO TRAJanJE ŽIVLJENJA

Podatki iz različnih razvitih držav, obenem z bodočimi predvidevanji kažejo, da se pričakovano trajanje življenja podaljšuje. Obenem pa se zaznavajo dejavniki, ki negativno vplivajo in preprečujejo nadaljnje izboljševanje tega kazalnika. Razvidne so tudi znatne razlike v zdravstvenem stanju med različnimi skupinami prebivalstva, glede na starost, spol, geografsko področje in socialno ozadje; ni razvidno, da bi se te razlike zmanjševale.

Iz rezultatov švedske raziskave [2] se sklepa, da vrednost pričakovanega trajanja življenja še nikoli ni bila tako velika kot sedaj. V letu 2004 se je v tej državi za novorojenega

dečka pričakovalo, da bo živel 78,4 let, novorojena deklica pa 82,7 let. Čeprav ženske v povprečju živijo dlje kot moški, se je razlika med spoloma zmanjšala od 6 let v začetku 80. let prejšnjega stoletja na 4,3 let v 2004. Podaljšanje življenjske dobe se razlaga s podaljšanim preživetjem v srednji in starejši populaciji. Kot najpogostejši vzrok smrti so pri približno polovici oseb določili srčno-žilne bolezni. Vendar se je najbolj zmanjšala umrljivost, povezana s srčno-žilnimi diagnozami. Bodoče izboljšanje se pričakuje prav v tej skupini bolezni. Za eno četrtno smrti so ugotovili, da so posledica raka in ta delež večinoma ostaja na stalni ravni. Približno 5 % vseh smrti je bilo v obravnavani državi posledica poškodb, a umrljivost se je močno zmanjšala od pričetka 80. let prejšnjega stoletja.

Raziskovalci so ugotovili povečanje nekaterih vzrokov smrti [2]. Povečala se je z zdravili povezana umrljivost in umrljivost zaradi pljučnega raka pri ženskah. Z alkoholom povezana umrljivost se je v celoti zmanjševala, a se je povečevala v določenih starostnih skupinah. Čeprav se večina smrti zgodi okrog oziroma po 80. letu starosti, številne osebe umrejo v zgodnejših letih, kot posledica samomora, prometnih nesreč in določenih oblik raka. Z alkoholom povezana umrljivost je značilna za mlajše osebe in vodi v izgubo veliko let življenja.

V več državah so poročali so poročali o podaljšanju trajanja življenja v starejših letih. Tudi v nizozemski raziskavi [3] so ugotovili, da je zmanjšanje umrljivosti manjše od pričakovanega; vzrok pa je manjše zmanjšanje umrljivosti zaradi določenih srčno-žilnih in cerebrovaskularnih bolezni. K povečanju umrljivosti so prispevali tudi kronična obstruktivna pljučna bolezen (KOPB), duševne bolezni in sladkorna bolezen. Avtorji zaključujejo, da se je pričakovano trajanje življenja v starejših letih na Nizozemskem prenehalo podaljševati tekom 80. let prejšnjega stoletja in sicer zaradi povečanja umrljivosti moških, starejših od 85 let in žensk, starejših od 90 let.

V Evropi je pričakovano trajanje življenja ob rojstvu najdaljše v državah Severne, Zahodne in Južne Evrope [4]. Znatno krajše pričakovano trajanje življenja je zaznано v državah Vzhodne Evrope, kjer znaša 63,8 let za moške in 72,4 let za ženske. Pričakovano trajanje življenja ob rojstvu v Sloveniji je krajše kot v skupini 15 držav EU, a je najdaljše med novimi priključenimi članicami EU. Povprečna starost ob smrti v Sloveniji narašča in pričakovano trajanje življenja ob rojstvu se podaljšuje. Iz manjše stopnje umrljivosti pri ženskah izhaja, da ženske v povprečju živijo približno 7 let dlje kot moški. Za v Sloveniji leta 2005 rojeno deklico se lahko pričakuje, da bo živela 81 let, medtem ko se za v Sloveniji istega leta rojenega dečka pričakuje, da bo živel 74 let.

Zdravstveni analitiki v Evropi ugotavljajo, da ženske v povprečju živijo 6 let dlje kot moški, a so več let slabšega zdravja [4]. Določene bolezni, na primer osteoporoz, so pogostejše pri ženskah. Druge bolezni, ki zajemajo tudi srčno-žilne bolezni, rak ali duševne bolezni, prizadenejo tako moške kot ženske, a do različnih stopenj. Strokovnjaki

ocenjujejo, da bo do leta 2020 depresija glavni vzrok obolevnosti žensk v nekaterih Državah članicah EU. V zadnjih desetletjih se opažajo posebne zdravstvene težave; sem sodijo motnje hranjenja, HIV infekcije in AIDS ter težave z reproduktivnim zdravjem. Nasilje nad ženskami prizadene fizično in duševno zdravje. Večji odstotek ženskih kadič v določenih Državah članicah EU ima znaten vpliv na povečanje tveganja za nastanek pljučnega raka in srčno-žilnih bolezni. Nezdrav življenjski slog, vključno s prekomerno telesno težo in debelostjo, pomembno vpliva na pojav številnih bolezni. Zaradi bioloških dejavnikov se ženske in moški določene starosti razlikujejo glede občutljivosti za določene bolezni.

V celotni Evropi, tudi v Sloveniji, se umrljivost zaradi raka pri moških in pri ženskah razlikuje. Skladno s podatki iz Registra raka za leto 2005 je zaradi raka v Sloveniji umrlo 5.119 oseb in sicer 2.814 moških in 2.305 žensk [5]. V letu 2008 je zaradi raka v Sloveniji umrlo 5.720 oseb, to je 3.155 žensk in 2.565 moških [6]. Primerjalno pa je bila v 2005 in 2008 incidenca raka v obeh navedenih letih večja pri moških. V letu 2005 je bil delež novih primerov raka pri moških 5.455, pri ženskah pa 5.265, torej je skupna incidence znašala 10.720 [5]. V letu 2008 pa je skupno incidenco (12.180) sestavljalo 6.472 novih primerov pri moških in 5.708 novih primerov pri ženskah [6]. Incidenca raka se pri moških in ženskah razlikuje, tudi glede na obdobje; visoke incidence se opažajo pri raku debelega črevesa in danke, pljučnem raku, malignih neoplazmah kože, raku dojke pri ženskah in raku prostate pri moških.

Moški živijo znatno krajši čas kot ženske [4]. Za Slovenijo so značilne velike razlike med povprečno starostjo ob smrti med moškimi in ženskami. Ocenjuje se, da so moški običajno izpostavljeni večjim tveganjem, izvajajo težja ročna dela in živijo manj zdravo kot ženske; zaradi teh dejavnikov umrejo mlajši. Poškodbe navajajo kot vzrok za manjšo povprečno starost ob smrti pri moških, glede na ženske. Večina poškodb pri delu oziroma večina poškodb s smrtnim izidom se običajno zgodi v dejavnostih, kjer so pretežno zaposleni moški.

V eni izmed študij, ki se je izvajala v Veliki Britaniji [7], so ugotavljali vpliv socioekonomskega statusa na pričakovano trajanje življenja. Avtorji na osnovi rezultatov zaključujejo, da lahko privilegirane skupine prebivalcev, opredeljene na osnovi družbenega razreda, pričakujejo daljše življenje in krajši čas nezmožnosti kot manj privilegirane skupine oseb. Daljše pričakovano trajanje življenja bi moralo biti povezano z boljšo kakovostjo življenja. Obdobje nezmožnosti pa odpira vprašanja oskrbe oseb, povezane tudi s stroški.

3 PRIČAKOVANO TRAJANJE ZDRAVEGA ŽIVLJENJA

Poleg pričakovanega trajanja življenja se ugotavlja tudi pričakovano trajanje zdravega življenja. Kazalniki pričakovanega trajanja zdravja razdelijo pričakovano trajanje življenja v več obdobj, glede na zdravstveno stanje,

od dobrega do slabega zdravja [8]. Medtem ko se s pričakovanim trajanjem življenja meri povprečno dolžino življenja, pričakovano trajanje zdravega življenja predstavlja povprečni čas življenja v različnih zdravstvenih stanjih in daje možnost, da se ovrednoti kakovost življenja z ozirom na zdravje [9].

V poročilu se navaja, da je bilo pričakovano trajanje življenja pri starosti 65 let v Sloveniji leta 2009 20,5 leta pri ženskah in 16,4 leta pri moških [8]. Ženske so pri starosti 65 let lahko pričakovale, da bodo preživele 9,9 leta (48 % svojega preostalega življenja) brez omejitev aktivnosti, manjši del preostalega življenja pa z zmerno omejitvijo oziroma z resno omejitvijo aktivnosti. Kljub temu, da so kazalniki pričakovanega trajanja življenja brez kroničnih bolezni in brez omejitev aktivnosti kazali nekoliko daljše trajanje dobrega zdravja pri ženskah kot pri moških, so ženske preživele večji delež svojega življenja z zaznavanjem zdravja kot slabega ali zelo slabega in so imele v letih slabega zdravja verjetneje resne zdravstvene težave.

Pričakovano trajanje zdravega življenja torej izraža povprečno trajanje življenja v različnih zdravstvenih stanjih. Pri ovrednotenju, ali je zdravstveno stanje posameznih oseb slabo ali dobro, se uporabljajo tudi metode, pri katerih osebe same ocenijo raven svojega zdravstvenega stanja. Pogoste bolezni zajemajo težave s sklepi, bolečine v hrbtu, povišan krvni tlak, bolezni srca, duševne bolezni, bolečine v ramah, prehlade, splošno utrujenost in težave pri spanju [2]. Okrog tri četrtine prebivalcev med 16. in 84. letom v tej švedski študiji ocenjuje svoje zdravje kot dobro in sicer 77% moških in 72% žensk. Zdravje, določeno na osnovi lastne ocene, se je poslabšalo tekom druge polovice 90. let prejšnjega stoletja. O kroničnih boleznih poroča približno polovica prebivalcev med 16. in 84. letom starosti, v naraščajočem deležu pri starejših osebah. O težki stopnji nezmožnosti zaradi bolezni se poroča pri približno 11% moških in 15% žensk.

V danski raziskavi so preučevali tudi spremembe v pričakovanem trajanju življenja pri zdravju, ki so ga osebe po lastnem mnenju ocenile kot dobrega, pri trajanju življenja brez dolgotrajne bolezni in trajanju življenja brez dolgotrajne nezmožnosti [9]. Ugotovili so, da se je med 65 let starimi osebami med leti 1987 in 2000 odstotek pričakovanega trajanja življenja brez nezmožnosti povečala tako pri moških kot pri ženskah. Raziskovalci zaključujejo, da se je zdravstveno stanje med starejšimi osebami očitno izboljšalo, a trendi pričakovanega zdravega življenja so odvisni od izbire zdravstvenega kazalnika.

S stališča javnega zdravja se izpostavlja vprašanje, ali podaljšana življenjska doba obenem pomeni tudi zdravo življenje [2]. Izračuni kažejo rahel porast obolevnosti v zadnjih dvajsetih letih, ne pa tudi povečanja težke nezmožnosti. Pogostejše so postale blažje oblike slabega zdravstvenega stanja.

S povezavo podatkov o stroških zdravstvene nege z ocenami o pričakovanem trajanju življenja za osebe, stare 70 let z različnimi zdravstvenimi stanji, so raziskovalci

ocenili razmerja med zdravjem, dolgim življenjem in pričakovano porabo za zdravstveno varstvo [10]. Rezultati analize kažejo ne le, da zdrave osebe pri 70 letih lahko pričakujejo, da bodo živele dlje in imele več let dobrega zdravja kot osebe slabega zdravja pri starosti 70 let, temveč tudi, da celotni pričakovani stroški za njihovo zdravstveno varstvo niso večji kot tisti za manj zdrave osebe, čeprav bolj zdrave osebe živijo dlje.

4 UČINKI NAPREDKA MEDIKAMENTOZNEGA ZDRAVLJENJA

Kljub znatnemu podaljšanju pričakovanega trajanja življenja se v prihodnosti predvideva, da bodo ljudje živeli še dlje. Obenem se je potrebno zavedati, da nekatere ovire, v veliki meri medicinske narave, sedaj močno zmanjšujejo možnosti teh optimističnih predvidevanj. Veliko nadaljnjih skupnih prizadevanj znanstvenikov in odločevalcev s področja zdravstvenega varstva bo potrebno za uresničitev zastavljenih ciljev, to je preprečevanja bolezni in uspešnega zdravljenja bolezni.

Objavljajo se članki, ki napovedujejo ljudem znatno daljše trajanje življenja, ob pogoju znanstvenega napredka [11]. Čeprav se ti članki pojavljajo tudi v poljudnih izdajah, v veliki meri temeljijo na stališčih uglednih raziskovalcev. Zelo verjetno je, da bodo prva zdravila, ki lahko upočasnijo proces staranja, na razpolago v bližnji prihodnosti, s čimer se bo povečala možnost, da bodo ljudje živeli 150 let ali več. Tudi za sedaj rojene otroke se pričakuje, da bodo lahko doživeli 100 let, zaradi napredka medicine, življenjskega sloga in ravni javnega zdravja. Poleg tega se razvijajo nova zdravila in načini zdravljenja. Menijo, da se življenje ljudi lahko podaljša za nekaj desetletij. Kot prioriteto strokovnjaki ocenjujejo zdravljenje nevroloških bolezni kot sta demenca oziroma Alzheimerjeva bolezen; v nasprotnem primeru so možne neugodne družbene in ekonomske posledice. Nujen je razvoj zdravil za zdravljenje in upočasnitev pojava bolezni pri starejših osebah.

V preteklosti se je zgodilo veliko uspešnih odkritij zdravil, ki sedaj izboljšujejo zdravstveno stanje in prognozo bolnikov ter rešujejo življenja. Mnoga izmed teh odkritij so bila slučajna. Hkrati z napredkom tehnologije ter uvajanjem interdisciplinarnega pristopa se je povečala tudi dinamika odkrivanja novih zdravilnih učinkovin.

Avtorji članka [12] menijo, da so raziskave zdravil v večji meri kot katerikoli drug znanstveni dejavnik pripomogle k napredku medicine tekom prejšnjega stoletja. Razvoj kemije, farmakologije in napredek klinične prakse je spodbudil razvoj zdravil. Nadaljnji velik pomen za razvoj zdravil ima uveljavitev molekularne biologije in genetike. Tekom prve polovice 20. stoletja so številne nove tehnologije oblikovale in obogatile raziskave zdravil. Biokemija je na več načinov vplivala na raziskave zdravil. Pomembno je bilo odkritje encimov in receptorjev, za katere so empirično ugotovili, da so tarče zdravil.

Z biokemičnimi mehanizmi delovanja se povezuje razumevanje biološke strukture in funkcije, ki vodi v

ustvarjanje novih kemičnih spojin [12]. Molekularna biologija ima velik vpliv na odkrivanje zdravil, z uvajanjem koncepta genetske informacije. Prav tako molekularna biologija omogoča razumevanje bolezenskih procesov na genetski ravni in določitev optimalnih molekularnih tarč za intervencijo z zdravili. Sedanje medikamentozno zdravljenje temelji na razmeroma majhnem številu molekularnih tarč, predvidoma jih obstaja najmanj 10-krat več; le-te bi se lahko izkoristile za bodoče zdravljenje z zdravili. Tehnološke izboljšave v veliki meri prispevajo k razvoju te smeri znanstvenega napredka. Zaradi kompleksnosti razvoja zdravil se uveljavljajo institucionalne spremembe, ki podpirajo interdisciplinarna prizadevanja. Biotehnoška podjetja povezujejo akademsko sfero in velika farmacevtska podjetja.

Pri razvoju zdravil se opaža več težav. Zdravilne učinkovine v zadnjem času niso dovolj inovativne, čeprav se v terapevtsko prakso uvajajo vedno nova zdravila. Po drugi strani pa so cene novih zdravil praviloma zelo visoke. Vprašljivo je, ali se lahko vsem zdravilom, ki se uvedejo na tržišče, prisodi lastnost inovativnosti, povezane z visoko ceno. Spodbujati bi morali razvoj zdravil, usmerjen v sedanje in predvidene bodoče pogoste bolezni ter si prizadevati za uveljavitev cen, ki bodo vzdržne za zdravstvene sisteme v sedanji neugodni ekonomski situaciji.

5 ZAKLJUČEK

Dejavnik daljšega pričakovanega trajanja življenja je tudi bodoči razvoj zdravil in zdravljenja. Premagati je potrebno še več sedanjih nerešenih medicinskih problemov, ki segajo predvsem na terapevtsko področje onkoloških, nevroloških, psihiatričnih in določenih drugih bolezni. Poleg staranja prebivalstva naj se pri načrtovanju bodočega razvoja zdravljenja in zdravil upoštevajo projekcije bodoče obolevnosti in umrljivosti. Mednarodno povezovanje za skupne cilje bi zagotovilo globalen napredek in uspešna prizadevanja za izboljšanje medikamentoznega zdravljenja, skladnega s projiciranimi demografskimi spremembami.

Literatura

- [1] C. J. L. Murray, A. D Lopez. Alternative projections of mortality and disability by cause 1990–2020: Global Burden of Disease Study. *Lancet*. 349. pp. 1498–1504. 1997.
- [2] J. Alfredsson. The development and distribution of public health (Chapter 3). *Scandinavian Journal of Public Health*. 34 (Suppl 67). pp. 27–42. 2006.
- [3] W. J. Nusselder, J. P. Mackenbach. Lack of improvement of life expectancy at advanced ages in The Netherlands. *International Journal of Epidemiology*. 29. pp. 140–148. 2000.
- [4] Facts about Women and Men in Slovenia. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana, December 2007. Pridobljeno s spletne strani (31/07/12): www.stat.si.
- [5] Incidenca raka v Sloveniji. Register raka za Slovenijo. Poročilo RR številka 47. Onkološki inštitut Ljubljana. Ljubljana 2008. Pridobljeno s spletne strani (30/07/12): www.onkoi.si/fileadmin/onko/datoteke/dokumenti/LP_2005.pdf.
- [6] M. Primic Žakelj, M. Bračko, M. Hočevar, M. Krajc, V. Pompe-Kirn, P. Strojjan, V. Zadnik, B. Zakotnik, T. Žagar. Rak v Sloveniji 2008. Onkološki inštitut Ljubljana, Epidemiologija in register raka, Register raka Republike Slovenije. 2011.
- [7] D. Melzer, B. McWilliams, C. Brayne, T. Johnson, J. Bond. Socioeconomic status and the expectation of disability in old age: estimates for England. *Journal of Epidemiology & Community Health*. 54. pp. 286–292. 2000.
- [8] Pričakovano trajanje zdravja v Sloveniji. EHEMU Poročila držav. Številka 5 – Januar 2012. Pridobljeno s spletne strani (01/08/12): www.eurohex.eu/pdf/CountryReports_Issue5_translated/Sloveniji.pdf.
- [9] H. Brønnum-Hansen. Health expectancy in Denmark, 1987–2000. *European Journal of Public Health*. Vol. 15, No. 1. pp. 20–25. 2005.
- [10] J. Lubitz, L. Cai, E. Kramarow, H. Lentzner. Health, Life Expectancy, and Health Care Spending among the Elderly. *The New England Journal of Medicine*. 349. pp. 1048–1055. 2003.
- [11] D. Smith. Drugs may let us live to 150. Pridobljeno s spletne strani (02/08/12): www.theage.com.au/technology/sci-tech/drugs-may-let-us-live-to-150-20111016-1lrm5.html.
- [12] J. Drews. Drug Discovery: A Historical Perspective. *Science*. 287. 1960 (2000).

TELEOSKRBA ZA STAREJŠE LJUDI IN PERCEPCIJE GLEDE TE STORITVE V SLOVENIJI

TELECARE FOR THE ELDERLY PEOPLE AND PERCEPTIONS ABOUT THIS SERVICE IN SLOVENIA

Boštjan Kerbler

Urbanistični inštitut Republike Slovenije/Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia

Trnovski pristan 2, 1000 Ljubljana, Slovenija/Slovenia

Tel: +386 1 4201338; fax: +386 1 4201330

e-mail: bostjan.kerbler@uir.si

IZVLEČEK

Teleoskrba omogoča, da lahko ljudje v starosti čim dlje časa samostojno in kakovostno živijo v svojih domovih. Kot kažejo raziskave, je za starejše ljudi značilno, da so zelo nezaupljivi do tehnoloških inovacij in jih pogosto zavračajo. V članku zato ugotavljamo, kakšna so mnenja starejših glede te inovativne storitve v Sloveniji. Poznavanje percepcij starejših glede teleoskrbe bi lahko namreč pripomoglo k njeni uspešni implementaciji pri nas v prihodnje.

Ključne besede: starejši ljudje, teleoskrba, percepcije, Slovenija

ABSTRACT

Telecare enables that the elderly are able to remain in their home environment as long as possible, where they are capable of leading their lives as independently as possible with the best possible quality of life. As researches show, elderly people are very suspicious about technological innovations and they often refuse them. In this article, therefore, we would like to find out, what are the opinions of the elderly about this innovative service in Slovenia. Knowing the perceptions of the elderly about the telecare would contribute to its successful implementation in our society in the future.

Key words: elderly people, telecare, perceptions, Slovenia

1 UVOD

Staranja prebivalstva in s povezane težave zagotavljanja vzdržnosti zdravstvene, socialne in stanovanjske oskrbe starejših ljudi postajajo vse večji izziv za razvite države, tudi za Slovenijo. Nove strategije za oskrbo starajočega se prebivalstva se zato vse bolj usmerjajo k selitvi oskrbnih dejavnosti v domače okolje in s tem k podaljševanju bivanja starejših ljudi doma, kar je tudi v skladu s preferencami starejših. Ti si namreč želijo ostati čim dlje časa v svojem domu, v istem, znanem bivalnem in socialnem okolju. S selitvijo oskrbne dejavnosti v domove starejših ljudi pa je treba učinkovitost izvajanja storitev in njihovo kakovost zagotoviti s prilagajanjem bivalnega okolja in z uvajanjem novih organizacijskih postopkov ter tehničnih in tehnoloških rešitev. Z razvojem informacijske družbe je to uresničljivo s pomočjo informacijskih in komunikacijskih tehnologij

(IKT), s pomočjo katerih je lahko oskrba na domu zagotovljena na daljavo – t. i. teleoskrba (angl. *telecare*). Gre za sistem, pri katerem so domača bivalna okolja starejših ljudi na daljavo povezana z nadzornim centrom in prek njega z zdravstvenimi in negovalnimi centri. Da bi ugotovili, kakšna so v Sloveniji stališča starejših ljudi do oskrbe na domu na daljavo s pomočjo IKT, smo izvedli raziskavo, katere rezultati so obravnavani v tem članku. Izhajali smo iz domneve, ki temelji na ugotovitvah različnih avtorjev, in sicer da imajo starejši po večini negativen odnos do IKT in teleoskrbe.

2 RAZISKOVALNI OKVIR

Prve, preprostejše različice sistemov oddaljenega nadzora so bile v uporabi že v osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja. Šlo je za t. i. varovalno-alarmne sisteme (angl. *safety alarm system*), ki uporabniku omogočajo, da kadar koli ali od koder koli v svojem domu le s pritiskom na brezžično sprožilno, ki ga ima ves čas pri sebi v obliki zapetnice ali obeska, prek telefonske povezave pokliče na pomoč skrbnika ali nadzorni center in se pogovori glede pomoči (Doughty in ostali 1996). Z izboljšavami IKT so se konec 90. let prejšnjega stoletja v razvitih državah pojavile naprednejše oblike sistemov teleoskrbe, ki predstavljajo aplikativno obliko ambientalne inteligence (angl. *ambient intelligence*) ali inteligentnega okolja (angl. *smart environment*) (Remagnino in Shapio 2007; Pecora in Cesta 2007). Pri tem so domača okolja uporabnikov urejena po konceptu pametnih domov (angl. *smart homes*) in s pomočjo senzorjev, ki so vgrajeni v prostor, stalno spremljajo fizično in psihično stanje uporabnikov ter razmere v bivalnem okolju, vse podatke pa beležijo v oddaljenem informacijskem (nadzornem) centru. Če sistem zazna kakršni koli odmik od običajnih vrednosti, se sproži alarm, operater pa glede na zaznano potrebo napoti k uporabniku ustrezno pomoč. V zadnjem času so strokovnjaki razvili še inovativnejše oblike teleoskrbe, ki uporabnikom omogočajo, da so prek virtualnih medijev in spleta vključeni v širše družbeno okolje. Poimenovali so jih »virtualna soseščina« (angl. *virtual neighbourhood*), saj lahko uporabniki opravljajo storitve in

se »družijo« z drugimi ljudmi, ne da bi sploh zapustili svoj dom (Brownsell in ostali 2008, 2011).

V Sloveniji je bila prva, najosnovnejša oblika varovalno-alarmnega sistema vzpostavljena leta 1992 v Ljubljani. Storitev se je imenovala *Rdeči gumb* oziroma *Halo pomoč!*, v strokovnih krogih je znana kot *program Lifeline*. Izvajala se je na območju občin Jesenice, Medvode, ter Mestnih občin Ljubljana in Kranj. V naslednjih dvajsetih letih so začeli storitev ponujati tudi drugi centri za varovanje na daljavo, in sicer v Mariboru, Celju, Kopru in Novi Gorici ter nekaj časa tudi v Slovenj Gradcu (Smolej in ostali 2010). Pokrivali so območja mestnih občin in okolice, od oktobra 2011 pa je storitev uporabnikom na voljo po vsej Sloveniji. Imenuje se *SOS-gumb* in je dostopna prek mobilnega ali stacionarnega terminala. Glede na hiter razvoj IKT in trende drugod po svetu, kjer zadnjih nekaj let množično vzpostavljajo naprednejše oblike sistemov teleoskrbe (na primer v Združenem kraljestvu, ZDA in na Japonskem), lahko v prihodnje pričakujemo, da bo prišlo uvedbe tovrstnih inovacij tudi pri nas. Vendar pa je za uspešno implementacijo vsake inovacije v določeno družbeno okolje potrebno, da se zmožnosti, ki jih ponuja nova tehnologija, ujemajo s potrebami, z zahtevami in zmožnostmi uporabnikov (Kerbler 2012). Kot navaja že Rogers (1962) in za njim še številni drugi avtorji (na primer Smixmith in Smixmith 2000; Levy in ostali 2003; Demiris in ostali 2004; Hanson in Percival 2006) je prav neupoštevanje potreb in zahtev uporabnikov vzrok, da inovacije po implementaciji niso sprejete v družbi. Uporabnike namreč ne zanimajo tehnološki vidiki inovacije, ampak predvsem njena uporabnost. Torej je storitev oziroma »izkušnja storitve« tista, ki jih zanima, ne pa naprave in sistemi sami po sebi. Glavno vprašanje torej je: kaj je vseč uporabnikom in kaj »deluje« zanje (Saranummi in ostali 2006). To je še posebej pomembno za inovativne sisteme teleoskrbe, ki temeljijo na najnaprednejših oblikah IKT in so namenjene za starejše ljudi. Kot namreč kažejo raziskave (glej Hanson 2001; Marquié in ostali 2002; Richardson in ostali 2005; Lee in Phippen 2006; Richardson 2006) so starejši ljudje do IKT že v splošnem nezaupljivi. Tetley in ostali (2001), na primer, navajajo, da je ena od zaznav, ki najpogosteje odvrta starejše, ta, da je bivanje v inteligentnem okolju preveč avtomatizirano oziroma da dojemajo tehnologijo kot zamenjavo za osebne oblike oskrbe, varstva in komunikacije, kar bi lahko imelo za posledico zmanjšanje socialne interakcije in izoliranost, ali kot svarita Wyde in Valins (1996), ustvarjanje družbe »*high-tech* puščavnikov«. Po Sponseleeju in ostalih (2008) to pomeni, da so starejši »tehnofobični«, torej, da jih je strah inovacij in novih tehnologij. Po Pečjaku (1998) to izhaja iz nevednosti uporabe tehnologij, po Czaju in ostalih (2006) pa tudi iz pomanjkanja samozavesti in dvomov v svoje sposobnosti zaradi senzoričnih in kognitivnih pomanjkljivosti. Cheverst in ostali (2003) navedeno upravičujejo z dejstvom, da so starejši ljudje konservativnejši in ne želijo, da bi se njihovo življenje in življenjske navade preveč spreminjale, še zlasti ne zaradi zunanjih, manj znanih, tujih dejavnikov, ki lahko posegajo v

njihovo zasebnost. Po Fisku (2003) in Percivalu in Hansonu (2006) se starejši zlasti pri teleoskrbi bojijo izgube zasebnost, saj imajo nelagodno občutek, da jih ves čas nekdo nadzoruje, opazuje – t. i. sindrom *velikega brata* (angl. *big brother syndrome*), kar dokazujejo raziskave Redforda in Whittena (1997), Glueckaufa in Kettersona (2004) ter Berthera in ostalih (2007).

Poznavanje različnih zaznav in dojemaj naprednejših oblik teleoskrbe pri starejših bi po našem mnenju pripomoglo k uspešni(-ejši) implementaciji te storitve pri nas v prihodnje. To je še toliko bolj pomembno, če vemo, da implementacija varovalno-alarmnega sistema pri nas ni bila posebej uspešna. V Sloveniji je bilo namreč leta 2010, torej skoraj po dvajsetih letih njegove vzpostavitve, le 343 individualnih uporabnikov te storitve (Smolej in ostali 2010) oziroma 0,1 % starejših od 65 let, pri čemer je njihovo število celo upadalo (leta 2008 jih je bilo še 363).

3 METODE

Raziskava, katere rezultate predstavljamo v tem članku, je del širše raziskave o bivanjskih navadah, željah in potrebah starejših ljudi v Sloveniji, ki smo jo izvedli v prvi polovici leta 2012. Podatke smo zbirali s pomočjo *face-to-face* anketiranja, raziskovalni vzorec pa je obsegal 116 ljudi, starih 55 in več let – najmlajši je bil star 55, najstarejši 89 let. Ker smo sklepali, da večina anketirancev ne pozna sistema oskrbe na domu na daljavo, pri kateri so domača okolja uporabnikov urejena po konceptu pametnih domov, smo jim pred ugotavljanjem njihovih stališč na preprost in čim bolj razumljiv način pojasnili, kaj to je. Njegovo delovanje smo vsem respondentom predstavili na enak način, in sicer tako, da smo vnaprej pripravili pet kratkih »scenarijev«, v katerih smo skozi dogodke iz vsakdanjega življenja prikazali kako deluje, kakšna je njegova uporabnost in kakšna je vloga uporabnikov v odnosu do tehnologij v domačem okolju. Po predstavitvi so imeli respondenti večinoma kar precej vprašanj, na katera smo poskušali čim bolj stvarno odgovoriti, če pa se je pojavila kakršna koli nejasnost med anketiranjem, so jo lahko prav tako izrazili. Najbolj jih je zanimalo, če je to, kar smo opisali, sploh mogoče oziroma če že res obstaja in ni le nekaj kar bo uresničljivo šele v prihodnosti. Pri predstavitvi in odgovarjanju na takšna in podobna vprašanja se je pokazalo, da mora anketar zelo dobro poznati raziskovalno področje, da mora biti večč nazornega pojasnjevanja in da mora imeti močno sposobnost empatije. Ker je bil izpraševalec pri naši raziskavi primerno usposobljen in je imel zahtevane veščine in znanja, menimo, da so respondenti s pomočjo opisanih metod predstavitve inovativnih oblik teleoskrbe pridobili vse potrebne informacije, na podlagi katerih so lahko objektivno izrazili svoja stališča glede teleoskrbe. Za potrebe analize smo respondente združili v tri skupine, in sicer: 55–64 let ($n = 35$), 65–74 let ($n = 42$) in nad 74 let ($n = 39$). Rezultati anketiranja in njihova analiza so predstavljeni v naslednjem poglavju.

4 REZULTATI IN DISKUSIJA

Rezultati anketiranja so pokazali, da imajo starejši ljudje pozitiven odnos do teleoskrbe, kar je v nasprotju z našo domnevo. Kar 78,4 % vprašanih je namreč odgovorilo, da si želijo imeti takšno storitev pri sebi doma, tudi če glede nje nimajo povsem pozitivnih stališč. Največ takšnih je bilo »mlajših« starejših ljudi, stari od 55 do 64 let, in sicer 85,7 %. Delež v višjih starostnih skupinah sicer upade, vendar je kljub vsemu še vedno visok. Vseeno je nadaljnja analiza pokazala, da imajo starejši ljudje vendarle določene pomisleke glede sistema oskrbe na domu na daljavo. Več kot polovica (55,2 %) jih je izrazila vsaj eno negativno stališče. Najmanj je bilo takšnih med »mlajšimi« starostniki (37,1 %), največ pa med najstarejšimi (nad 74 let), in sicer 71,8 %. Negativna stališča do nekaterih značilnosti teleoskrbe pa še ne pomenijo tudi nasprotovanje njeni implementaciji. Kot se je izkazalo, bi se ji po večini odrekli le tisti, ki glede storitve niso izrazili nobenega pozitivnega stališča oziroma so bila njihova stališča večinoma negativna. Tisti, ki so izrazili vsaj pol ali večino pozitivnih stališč, skoraj povsem podpirajo uvedbo sistema teleoskrbe v svojih domovih.

Največ pomislekov imajo starejši glede podaljšanja bivanja v svojem domu in odhodu v institucionalno varstvo. Polovica jih namreč ne verjame, da bi lahko sistem teleoskrbe to res omogočil. Podrobnejša analiza je pokazala, da se delež tistih, ki menijo, da teleoskrba ne bi pripomogla k podaljšanju bivanja doma in kasnejšemu odhodu v institucionalno varstvo, s starostjo povečuje. Medtem ko je namreč delež tako mislečih »mlajših« starejših ljudi, 31,4-odstoten, se pri starih ljudeh (nad 74 let) dvigne na 71,8 %. Razlog za to bi lahko bil, da stari ljudje glede tega izhajajo iz izkušenj svojih vrstnikov, pri katerih se je zdravstveno stanje naenkrat poslabšalo in zato niso bili več sposobni živeti samostojno. Iz tega sklepajo, da se lahko njim zgodi podobno. Po drugi strani »mlajši« starejši ljudje najverjetneje ne razmišljajo tako pogosto o nenadnih spremembah zdravstvenega stanja, ampak o postopnih, pri čemer pa bi po njihovem mnenju ta storitev vendarle lahko pripomogla k zmanjšanju različnih tveganj in reševanju zdravstvenih težav pri bivanju v njihovih domovih.

Poleg manjšega zaupanja starejših ljudi v možnost podaljšanja bivanja v svojem domu s pomočjo teleoskrbe, se dobra tretjina respondentov (34,5 %) pri tej storitvi boji tudi izgube zasebnost. Pri tem razlik med respondenti glede na starost ni. Še manj negativnih stališč (22,4 %) so respondenti izrazili glede varnosti in možnosti samostojnega življenja, ki jo omogoča teleoskrba, najmanj (11,7 %) pa jih meni, da zaradi te storitve pri njih doma obiski sorodnikov, prijateljev, znancev ne bi bili nič manj pogosti. Teh, ki imajo bojazni, da bi zaradi tega postali osamljeni, je nekoliko več med starejšimi starostniki, kar je razumljivo, saj se prav stari ljudje, ki sčasoma izgubijo svoje prijatelje, s katerimi so se družili v domačem okolju (ali zaradi njihove preselitve ali smrti), pogosto počutijo socialno izključene. Vendar pa treba poudariti, da so razlike v deležih odgovorov med posameznimi starostnimi skupinami majhne.

Da bi ugotovili, ali so prišli do podobnih rezultatov tudi drugi, smo pregledali raziskave, pri katerih so starejše ljudi spraševali o njihovih stališčih do teleoskrbe. Analiza je pokazala, da raziskave s takšnimi rezultati obstajajo. Podrobneje si bomo pogledali tri. V raziskavi, ki so jo v angleških mestih Barnsley, Plymouth in South Bucks izvedli Julienne Hanson in ostali (2007), je na vprašanje, ali si starejši ljudje želijo imeti teleoskrbo pri sebi doma, pritrdilno odgovorilo 64 % vprašanih, pri čemer je bil najvišji, 81-odstoten delež v Barnsleyju. Kar 98 % jim je menilo, da bi oskrba na domu na daljavo omogočila podaljšanje bivanja doma, vsi respondenti v Barnsleyju in 96 % v South Bucksu pa bi se s pomočjo nove storitve počutili varneje. Nekoliko več pomislekov so angleški anketiranci imeli glede nadzora, saj je jih je le polovica (51 %) odgovorilo, da jih to ne bi motilo. Zaskrbljenost glede vdora v zasebnost, ki bi jo povzročila teleoskrba, je razkrilo tudi anketiranje, ki so jo izvedli Bertera in ostali (2007) v Združenih državah Amerike. Slabi dve tretjini respondentov ne bi dovolilo, da bi bivanje v njihovih domovih spremljali s videonapravo. Za vse druge storitve, ki jih omogoča teleoskrba, pa so izrazili visoko stopnjo podpore, in sicer več kot 90-odstotno za prenos informacij o zdravstvenem stanju oskrbovancev v nadzorni center, samodejne sprožitve alarma, ko je potrebno, in opominjanje za jemanje zdravil, ter več kot 80-odstotno podporo za spremljanje nenavadnih sprememb v prostoru (na primer nadzor padca), spremljanje življenjskega cikla uporabnika (merjenje fizioloških funkcij) in njegovega vsakodnevnega vedenjskega vzorca ter možnost, da uporabnik storitve teleoskrbe lahko prek spleta spremlja svoje agregirane podatke, opremljeni z ustreznimi priporočili oziroma nasveti. O zelo pozitivnih stališčih starejših ljudi do sistema teleoskrbe poročajo tudi Rahimpour in ostali (2008) za Avstralijo. Večina respondentov vključenih v raziskavo je izrazila, da je bi bila pripravljena sprejeti to storitev, saj se jim zdi uporabna. Po njihovem bi lahko namreč pripomogla k samostojnemu in kakovostnemu bivanju uporabnikov v domačem okolju (navajajo duševni mir in udobje), izboljšanju dostopa do zdravstvenih storitev, opolnomočenju oskrbovancev glede sodelovanja pri njihovem upravljanju z zdravjem in zmanjšanju sprejemov v institucionalno varstvo (podaljšanje bivanja doma). Poudarili pa so, da odnos med uporabniki in oskrbovalci (medicinsko osebje, zdravniki in drugi) ne bi smel temeljiti le na virtualni izmenjavi informacij, ampak da bi se moral med njimi (vsaj občasno in pri bolj pomembnih zadevah) ohranjati osebni stik na podlagi obiskov, saj naj bi imelo to pozitivne psihološke učinke na zdravje in počutje ljudi.

Razlog, da je naša raziskava privedla do enakih rezultatov, torej da so starejši ljudje v splošnem izrazili pozitivna stališča do teleoskrbe, pripisujemo dejstvu, da smo pred začetkom anketiranja respondentom storitev podrobno predstavili na čim bolj razumljiv način. Tudi v omenjenih raziskavah namreč anketiranci teleoskrbe niso poznali oziroma so za njo le slišali, vendar niso vedeli kaj pomeni, zato so izpraševalci pred pričetkom zbiranja podatkov

posebno pozornost namenili nazornemu opisu storitve (na primer pri angleški raziskavi v obliki scenarijev in pri avstralski s pomočjo videopredstavitve). Iz tega torej lahko sklepamo, da je (pravilno) informiranje in ozaveščanje potencialnih uporabnikov teleskrbe ter razumevanje delovanja in uporabnosti te storitve, ki iz tega sledi, ključnega pomena pri njenem sprejetju med uporabniki, kar lahko bistveno pripomore k uspešni implementaciji v družbi. To potrjujejo tudi rezultati poskusov implementacije naprednejših oblik oskrbe na daljavo, ki temeljijo na IKT, na Škotskem. Tam se je namreč med letoma 2007 in 2010 za vključitev pametnih tehnologij v domače okolje, vključitev v omrežje oddaljenega nadzora in prek njega za povezavo z izvajalci oskrbe in drugih storitev odločilo kar 25 % novih uporabnikov (glede na začetno stanje). Škotska vlada je pred tem zelo veliko časa in sredstev posvetila informiranju potencialnih uporabnikov o pomenu in značilnostih teleskrbe (glej Joint Improvement Team, 2010). Pri tem se je izkazalo, da ima pomemben učinek na ozaveščanje in razumevanje ter posledično sprejetje inovacije uporabniška izkušnja. Kot navajajo Beale in ostali (2010), so bili podatki o zadovoljstvu uporabnikov, s katerimi so na Škotskem razpolagali pri informiranju, očitno dovolj zgovorni, da so motivirali širok krog nagovorjenih: kar 60,5 % oskrbovancev je namreč menilo, da se je s preureditvijo doma v pametno okolje ter z vključitvijo v oskrbo in varstvo na daljavo njihova kakovost življenja izboljšala, 93,3 % oskrbovancev je menilo, da so zaradi tega varnejši, in 69,7 %, da so samostojnejši, kar 87,2 % pa jih je izjavilo, da imajo zato drugi družinski člani manj dela in skrbi z njimi. Škotski primer potrjuje tudi omenjena ameriška raziskava – najbolj pozitivna stališča so namreč izrazili respondenti, ki so že imeli izkušnje s podpornimi tehnologijami.

5 SKLEP

Starejši ljudje so do IKT in inovacij, ki na njih temeljijo (na primer teleskrba) po večini nezaupljivi in jih ne sprejemajo, a kot se je izkazalo v raziskavi, le takrat če jih ne poznajo oziroma ne razumejo, kako delujejo in kakšni bodo njihovi učinki. V Sloveniji zato po našem mnenju v preteklih dvajsetih letih za neuspešno implementacijo varovalno-alarmnega sistema ni bilo krivo samo nepoenotenje tehničnega sistema, omejen geografski obseg in cena. Krivo je bilo tudi prenizka stopnja ozaveščanja javnosti in neučinkovit način informiranja o tej storitvi. Na območjih, kjer je storitev bila vzpostavljena in cena ni bila pretirano visoka, je bilo namreč število uporabnikov prav tako nizko, obema pa, kot potrjujejo evalvacijske študije varovalno-alarmnega sistema (glej Hojnik-Zupanc in ostali 1996; Hlebec in ostali 2002; Zajec 2006), so bili uporabniki s storitvijo zelo zadovoljni. Sklepamo lahko torej, da z boljšim in učinkovitejšim informiranjem, še zlasti pa, če bi potencialni uporabniki imeli priložnost slišati pozitivna mnenja tistih, ki storitev že uporabljajo, pripomogli k še boljšemu razumevanju delovanja te storitve, zmanjšanju negativnih stališč na splošno in nekoliko spornejših vprašanj v zvezi z njo, ter, seveda, k njeni širši uporabi. Zato tudi

nova storitev, *SOS-gum*, ki naj bi odpravljala pomanjkljivosti, ki so bile označene kot najpomembnejše za neuspeh inovacije (poenotenje tehničnega sistema, cene in geografske dosegljivosti storitve), po našem mnenju brez učinkovitega ozaveščanja potencialnih uporabnikov, ne bo doživela zelenega sprejetja in razširjenosti. To pa je slabo izhodišče za implementacijo zahtevnejših oblik oskrbe na domu na daljavo, ki temeljijo na IKT, v prihodnje. Vendar pa je treba poudariti, da tudi pozitivna stališča do teleskrbe in sprejetje te storitve med uporabniki, še ni zagotavljajo njene uspešne uvedbe v družbi. Za preboj zamisli v družbi je pozitivna naravnost uporabnikov sicer zelo pomembna, vendar pa, kot ugotavlja Kerbler (2012), zajema celoten postopek implementacije teleskrbe kombinacijo tehnološkega in organizacijskega načrtovanja in vključuje poleg uporabnikov tudi druge deležnike, ki imajo različna pojmovanja glede tveganj in različne vrednostne sisteme, ki jim je treba zadostiti.

Zahvala

Raziskava, v okviru katere je nastal ta prispevek, je bila podprta s strani Javne agencije Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost.

Reference

- Beale, S., Truman, P., Sanderson, D., Kruger, J. (2010): The initial evaluation of the Scottish telecare development program. *Journal of Technology in Human Services* 28(1–2), str. 60–73.
- Bertera, E. M., Tran, B. Q., Wuertz, E. W. Bonner, A. A. (2007): Attitudes towards health technologies for telecare and their relationship to successful aging in a community-based older minority population. *Forum on Public Policy: A Journal of the Oxford Round Table*. Oxford.
- Brownsell, S., Blackburn, S., Hawley, M. (2008): Evaluating the impact of 2nd and 3rd generation telecare services in older people's housing. *Journal of Telemedicine and Telecare* 14(1), str. 8–12.
- Brownsell, S., Bradley, D., Blackburn, S., Cardinaux, F., Hawley, M. S. (2011): A systematic review of lifestyle monitoring technologies. *Journal of Telemedicine and Telecare* 17(4), str. 185–189.
- Cheverst, K., Clarke, K., Dewsbury, G., Hemmings, T., Hughes, J., Rouncefield, M. (2003): Design with care: Technology, disability and the home. V: Harper, R. (ur.): *Inside the smart home*, str.: 163–179. London.
- Czaja, S., Charness, N., Fisk, A., Hertzog, C., Nair, S., Rogers, W., Sharit, J. (2006): Factors predicting the use of technology: Finding from the Center for research and education on aging and technology enhancement (CREATE). *Psychology and Aging* 21(2), str. 333–352.
- Demiris, G., Rantz, M., Aud, M., Marek, K., Tyrer, H. (2004): Older adults' attitudes towards and perceptions of 'smart home' technologies: A pilot study. *Medical Informatics and the Internet in Medicine* 29(2), str. 87–94.

- Doughty K., Cameron K., Garner P. (1996): Three generations of telecare of the elderly. *Journal of Telemedicine and Telecare* 2(2), str. 71–80.
- Fisk, M. (2003): Social alarms to telecare: Older people's services in transition. Bristol.
- Glueckauf, R. L., Ketterson, T. U. (2004): Telehealth interventions for individuals with chronic illness: Research review and implications for practice. *Professional Psychology: Research and Practice* 35(6), str. 615–627.
- Hanson, J., Percival, J. (2006): Differing perspectives on telecare: an attitudinal survey of older people, professional care workers and informal carers. V: Clarkson, J., Langdon, P., Robinson, P. (ur.): *Designing Accessible Technology*, str. 215–225. London.
- Hanson, J., Percival, J., Aldred, H., Brownsell, S., Hawley, M. (2007): Attitudes to telecare among older people, professional care workers and informal carers: A preventative strategy or crisis management? *Universal Access in the Information Society* 6(2), str. 193–205.
- Hanson, V. L. (2001): Web access for elderly citizens. WUAUC'01 Proceedings of the 2001 EC/NSF workshop on Universal accessibility of ubiquitous computing: providing for the elderly, May 22–25, Alcaccer do Sal, Portugal, str. 14–18.
- Hlebec, V. Ličer, N., Nagode, M., Bitenc, K. (2002): Evalvacija 10-letne uporabe alarmnega sistema kot sredstva večje samostojnosti starostnikov. *Zdravstveno varstvo*, 41(3–6), str. 153–159.
- Hojnik-Zupanc, I., Ličer, N., Hlebec, V. (1996): Varovalno alarmni sistem kot socialna inovacija v slovenskem prostoru. *Zdravstveno varstvo*, 35(9–10), str. 289–294.
- Joint Improvement Team (2010): An assessment of the development of telecare in Scotland: 2006–2010. Edinburgh.
- Kerbler, B. (2012): Ageing at home with the help of information and communication technologies/Staranje doma s pomočjo informacijsko komunikacijskih tehnologij. *Acta Geographica Slovenica* 52(1). Ljubljana.
- Lee, S. Y., Phippen, A. (2006): The state of elderly in ICT adoption at rural areas. V: Dowland, P. S., Furnell, S., M. (ur.): *Advances in Networks, Computing and Communications* 3, str. 241–250. Plymouth.
- Levy, S., Jack, N., Bradley, D., Morison, M., Swanston, M. (2003): Perspectives on telecare: the client view. *Journal of Telemedicine and Telecare* 9(3), str. 156–160.
- Marquié, J. C., Jourdan-Boddaert, L., Huet, N. (2002): Do older adults underestimate their actual computer knowledge? *Behaviour & Information Technology* 21(4), str. 273–280.
- Pečjak, V. (1998): Psihologija tretjega življenjskega obdobja. Ljubljana.
- Pecora, F., Cesta, A. (2007): DCOP for smart homes: A case study. *Computational Intelligence* 23(4), str. 395–419.
- Percival, J., Hanson, J. (2006): Big brother or brave new world? Telecare and its implications for older people's independence and social inclusion. *Critical Social Policy* 26(4), str. 888–909.
- Rahimpour M, Lovell NH, Celler BG, McCormick J. (2008): Patients' perceptions of a home telecare system. *International Journal of Medical Informatics* 77(7), str. 486–98.
- Redford, L. J., Whitten, P. (1997): Access to technology: Unique challenges for people with disabilities. *Generations* 21(3), str. 19.
- Remagnino, P., Shapio, D. (2007): Artificial intelligence methods for ambient intelligence. *Computational Intelligence* 23(4), str. 393–394.
- Richardson, M. A. (2006): Interruption events and sensemaking processes: A narrative analysis of older people's relationships with computers. Waikato.
- Richardson, M., Weaver, C. K., Zorn, T. E. (2005): 'Getting on': Older New Zealanders' perceptions of computing. *New Media & Society* 7(2), str. 219–249.
- Rogers, E., (1962): Diffusion of innovations. London.
- Saranummi. N., Korhonen, I. Kivisaari, S., Ahjopalo. H. (2006): A framework for developing distributed ICT applications for health, distributed diagnosis and home healthcare. 1st Transdisciplinary Conference on Distributed Diagnosis and Home Healthcare, 2006, str. 137–143.
- Sixsmith, A., Sixsmith, J. (2000): Smart care technologies: meeting whose needs? *Journal of Telemedicine and Telecare* 6(1), str. S190–S192.
- Smolej, S., Nagode, M., Jakob Krejan, P. (2010): Izvajanje pomoči na domu: analiza stanja v letu 2009. Ljubljana.
- Sponselee, A., Schouten, B., Bouwhuis, D., Willems, C. (2008): Smart home technology for the elderly: perceptions of multidisciplinary stakeholders. V: Mühlhäuser, M., Ferscha, A., Aitenbichler, E. (ur.): *Constructing Ambient Intelligence. Communications in Computer and Information Science* 11, str. 314–326. Berlin, Heidelberg.
- Tetley, J., Hanson, E., Clarke, A. (2001): Older people, telematics and care. V: Warnes, A. M., Warren, L., Nolan, M. (ur.): *Care services for later life: Transformations and critiques*, str.: 243–258. London.
- Wylde, M., Valins, M. S. (1996): The impact of technology. V: Valins, M. S., Salter, D. (ur.): *Futurecare: New directions in planning health and care environments* str.: 5–24. Oxford.
- Zajec, K. (2006): Varovanje na daljavo v Sloveniji – razvoj in perspektive. Ljubljana.

MIKROPODATKOVNI VIRI KOT PODLAGA ZA RAZISKOVANJE NA PODROČJU DEMOGRAFIJE V EVROPI IZZIVI IN MOŽNOSTI

Sebastian Kočar, Janez Štebe
Arhiv družboslovnih podatkov
Fakulteta za družbene vede (Univerza v Ljubljani)
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 5805 292
e-mail: sebastian.kocar@fdv.uni-lj.si
janez.stebe@fdv.uni-lj.si

POVZETEK

Olajšan dostop do mikropodatkov v zadnjih letih je odprl nove možnosti za kakovostnejše raziskovanje na področju demografije. Raziskovalcem so na voljo različni mikropodatkovni viri, ki se med seboj ločijo po metodi zbiranja podatkov (popisi, registrski podatki, anketni podatki) in temu ustrezni vsebinski pestrosti, ter po dostopnosti odvisno od tipa uporabnika (laični raziskovalci, študenti, doktorski študenti, registrirani raziskovalci). Uporabniki imajo različne pogoje dostopa, odvisno od zaščite možnosti razkritja posameznika ali organizacije. Dostopnost mikropodatkov na Statističnem uradu RS se nadgrajuje tudi v okviru sodelovanja z drugimi organizacijami in pri mednarodnih projektih. Eden izmed njih je projekt sodelovanja statističnih uradov in podatkovnih arhivov Data without Boundaries. Poudarek prispevka je na prikazu možnosti pooblaščenega dostopa do nezaščitenih mikropodatkov uradne statistike, uporabnih za različna področja mednarodne primerjalne demografije.

1 UVOD

Razne mednarodne ter nacionalne iniciative v zadnjih desetih letih so precej izboljšale dostopnost mikropodatkov, ki jih posedujejo statistični uradi in druge javne ustanove. Študenti, registrirani raziskovalci in drugi uporabniki imajo tako precej manj težav pri empiričnem raziskovanju demografskih značilnosti populacije, saj mikropodatki vsebujejo zelo podrobne klasifikacije kategorij spremenljivk in nudijo dodatne možnosti oblikovanja pregledov njihovih povezanosti. Na voljo je tako čedalje več virov za raziskovanje, od prosto dostopnih mikropodatkov do mikropodatkov, dostopnih le pod določenimi pogoji in le določenim tipom uporabnikov. O mikropodatkih govorimo, kadar imamo namesto vnaprej pripravljenih tabel z agregiranimi statistikami možnost dostopa in analize na ravni izvornih enot zbiranja podatkov, npr. posameznikov v vzorcu ali populaciji.

2 DEMOGRAFSKA PODROČJA IN MIKROPODATKI

Raziskovalcem so na razpolago mikropodatki, ki so uporabni za raziskovanje demografskih vprašanj na različnih vsebinskih področjih. Navajamo posamezne primere mikropodatkovnih virov, ki se jim bomo podrobneje posvetili v naslednjih poglavjih:

- *zgodovinska demografija* – popisi iz različnih časovnih obdobij, npr. zgodovinski popisi iz različnih držav na spletni strani IPUMS International [1]
- *socialna demografija* – npr. Evropska družboslovna raziskava [2]
- *ekonomska demografija* – npr. Anketa o delovni sili Statističnega urada Republike Slovenije [3]
- *politična demografija* – npr. sklop raziskav Politbarometer Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij [4]
- *teološka demografija* – npr. Popis 2002, ki ga je terensko izvedel Statistični urad Republike Slovenije [5]
- *jezikovna demografija* – npr. Popis 2002
- *biodemografija* – npr. mikropodatki Inštituta za varovanje zdravja Republike Slovenije
- *medicinska demografija* – npr. mikropodatki Inštituta za varovanje zdravja Republike Slovenije

Zdravstveni statistični podatki sicer veljajo za najbolj zaščitene osebne podatke, zato je dostop do njih izredno omejen, med drugim tudi zaposlenim znotraj inštitucij, katere jih zbirajo, analizirajo ali posedujejo. Dolgoročno pa ureditev dostopa do tovrstnih podatkov nedvomno predstavlja izziv za celotno raziskovalno skupnost.

3 VIRI DEMOGRAFSKIH MIKROPODATKOV

Ko govorimo o glavnih virih demografskih podatkov, je treba izpostaviti dve stvari. V zadnjih dvajsetih in več letih je »internetna revolucija« raziskovalcem bistveno izboljšala dostopnost določenih mikropodatkov. Druge pomembne

spremembe pa so se zgodile v zadnjih letih pri odpiranju inštitucij navzven za dostop raziskovalcev. Na voljo je tako kar nekaj virov podatkov, ki bi bili lahko podlaga kompleksnim demografskim analizam:

- *nacionalni popisi* kot eden najpomembnejših virov demografskih raziskovanj;
- *vzorci popisov*, ki sicer vsebujejo manjše število enot, vendar še vedno dovolj, da je mogoče ustrezno statistično sklepanje na celotno populacijo;
- *registrski podatki*, ki jih v okviru svojega programa raziskav uporabljajo nacionalni statistični uradi;
- *anketni podatki* uradnih ter akademskih raziskovanj, ki dosegajo visoka merila kakovosti, kot so, ustreznost velikost vzorca in prisotnost večjega števila demografskih in drugih spremenljivk;
- *drugi viri*...

Do nekaterih izmed mikropodatkov lahko dostopa kdorkoli, za dostop do drugih navedenih virov mikropodatkov pa gre registrirani raziskovalec skozi akreditacijski proces pri skrbniku mikropodatkov. Vire mikropodatkov je zato smiselno razdeliti glede na dostopnost, s čimer se ukvarjamo v naslednjem poglavju.

4 DEMOGRAFSKI PODATKI GLEDE NA DOSTOPNOST/TIP UPORABNIKA

Dostopne evropske mikropodatke na področju demografije lahko nadalje glede na navedene kriterije razdelimo v tri skupine:

- *Mikropodatkovni viri v prostem dostopu preko spleta* (namenjeni manj zahtevnim uporabnikom – študentom). Na spletni strani je večinoma potrebna registracija, vendar je dostop običajno dodeljen brez omejitev.
- *Nezaščiteni mikropodatkovni viri Statističnega urada RS* (namenjeni registriranim raziskovalcem). Do njih lahko dostopajo slovenski raziskovalci, vpisani v SICRIS-u, ter tuji raziskovalci. Pred dostopom je potrebna odobritev znotraj Statističnega urada, in sicer s strani Odbora za varstvo podatkov.
- *Evropski mikropodatkovni viri, dostopni tudi v sklopu projekta DwB* [6]. Podatki, ki so v sklopu omenjenega projekta testno dostopni preko posebnega protokola, so namenjeni evropskim raziskovalcem, vključno z doktorskimi študenti.

4.1 Viri demografskih mikropodatkov za dostop preko spleta

Za mikropodatkovne vire, dostopne preko spleta, na splošno velja, da lažje kot so dostopni, bolj so okrnjeni – tako glede števila in podrobnih vrednosti spremenljivk, kakor včasih tudi glede velikosti vzorca. Primerni so zlasti za študente, tako dodiplomske kot tudi podiplomske, ter za ostale manj zahtevne uporabnike. Izpostavili bi lahko naslednje vire mikropodatkov:

- *Arhiv družboslovnih podatkov* [7], ki razpolaga z več kot 500 raziskavami, mnoge izmed njih se lahko uporabi v demografskem raziskovanju, npr. Popis 2002 [8] – 5 % vzorec, baza podatkov vsebuje vse pomembne demografske spremenljivke;
- *IPUMS International* [9], ki razpolaga z mikropodatki popisov iz 68 držav, praviloma s 5 ali 10 % vzorci (do 25 % - nemški popis iz leta 1971);
- *IECM* [9], ki razpolaga z anonimiziranimi mikropodatki 55 evropskih popisov 19 držav;
- *Evropska družboslovna raziskava (European Social Survey)* in drugi viri podatkov iz mednarodnih družboslovnih anket, ki obsegajo vzorce več 10 tisoč enot in ob uporabi standardnih demografskih spremenljivk omogočajo kumulativno združevanje anketnih podatkov čez več valov izvedbe.

4.2 Viri demografskih mikropodatkov na Statističnem uradu RS

Na podlagi mednarodnih priporočil in ob vzpostavitvi postopkov za registracijo se je v zadnjih letih izboljšala dostopnost mikropodatkov na Statističnem uradu Republike Slovenije (SURS). Raziskovalci dostopajo do podatkov v varni sobi in preko oddaljenega dostopa, pri čemer je potrebna predhodna odobritev Odbora za varstvo podatkov, svetovalnega telesa generalne direktorice [10]. Statistični urad pri zagotavljanju čim boljših pogojev za raziskovalce sodeluje pri nekaterih mednarodnih projektih v partnerstvu z družboslovnimi arhivi podatkov po Evropi. Podobno sodelovanje se razvija tudi doma. Arhiv družboslovnih podatkov (ADP) sodeluje pri promociji uporabe in pripravi mikropodatkov ter metapodatkov (dokumentacije) raziskav, ki jih izvaja SURS. Nabor raziskav, do katerih ob odobritvi Odbora za varstvo podatkov lahko dostopajo raziskovalci, je velik, saj naj bi bili med drugim na voljo mikropodatki vseh raziskovanj, načrtovanih v letnih programih statističnih raziskovanj v zadnjih 12 letih. Izpostavimo lahko naslednje mikropodatke, primerne za podrobno demografsko raziskovanje:

- *Popis 2002*;
- *Popis 2011* [11];
- *mikropodatki, temelječi na registrskih podatkih*, npr. Centralni register prebivalstva, Statistični register delovno aktivnega prebivalstva;
- *anketni podatki*, npr. Anketa o delovni sili, ki je največje kontinuirano raziskovanje posameznikov in gospodinjstev z več kot 60 tisoč enotami v letnih bazah podatkov.

4.3 Evropski mikropodatkovni viri

Na evropski ravni raziskovalci s področja demografije lahko dostopajo do različnih demografskih podatkov, tako do podatkov Eurostata, kot tudi do nekaterih nacionalnih mikropodatkovnih virov. Poudarek enega od EU o.p. 7 projektov DwB – Data without Boundaries je med drugim tudi, kako raziskovalcem omogočiti dostop preko državnih meja do z vidika varovanja zasebnosti nezaščitenih mikropodatkov. Namen projekta je podpirati enak in

obvladljiv dostop raziskovalcev do mikropodatkov v Evropi, pri čemer je potrebno vzpostaviti harmoniziran infrastrukturni model storitev dostopa do podatkov, v katerem se ne bi zanemarilo nacionalnega okolja in posebnosti zakonodaje, vseeno pa bi omogočili mednarodno sodelovanje. Trenutno so namreč podatki uradne statistike premalo uporabljeni v raziskovalne namene, razlogi za to pa izhajajo iz različnih nacionalnih, tehničnih, kulturnih in pravnih ovir. Projekt vključuje 12 delovnih sklopov, pri katerih sodelujejo organizacije kot so nacionalni statistični uradi in arhivi družboslovnih podatkov. Eden izmed skupnih ciljev je vzpostaviti spletni portal, na katerem bodo dostopne vse najpomembnejše informacije za raziskovalce v Evropi, vključno z metapodatki raziskav. Pri pripravi zasnove in vsebin za portal aktivno sodeluje tudi ADP. Cilj dela na tem delovnem sklopu je med drugim pripraviti ustrezno metapodatkovno shemo, pregled dostopnih podatkov uradne statistike ter metapodatke razpoložljivih raziskav, s tem pa podpirati evropske raziskovalce pri dostopu in delu z mikropodatki uradne statistike. V enem od delovnih sklopov, št. 3, katerega cilj je izboljšava pravne in informacijske varnosti ter ureditev statusa raziskovalcev pri dostopu do podatkov, sodeluje SURS.

V okviru projekta DwB pa je raziskovalcem preko razpisa testno omogočen tudi dostop do nezaščitenih podatkov uradne statistike [12], in sicer preko oddaljenega dostopa iz izbranih raziskovalnih podatkovnih centrov v Franciji, Nemčiji, na Nizozemskem in v Veliki Britaniji, ali v obliki gostovanja v varnih sobah. V letu 2012 sta za raziskovalce razpisana dva roka, 15. maj in 15. oktober, enako pa bo tudi v letih 2013 in 2014. Na razpis se lahko prijavijo akademski raziskovalci, vključujoč doktorske študente, ki lahko v primeru razpoložljivosti podatkov in odobritve prošnje dostopajo do podrobnih mikropodatkov na področjih sociologije, ekonomije, geografije in demografije. Raziskovalec mora do roka poslati prijavno dokumentacijo, ki vključuje opis njegovega raziskovalnega projekta, relevantnost teme, opis metodologije ter seznam podatkov, do katerih bi radi dostopal. Po morebitni odobritvi so raziskovalci deležni svetovanja pri dostopu do mikropodatkov, vključno s podporo pri nacionalnih akreditacijskih procesih, prevajanjem in financiranjem prevoza ter nastanitve. Od raziskovalca pa se na koncu pričakuje objava rezultatov raziskovanja ter kratko poročilo o obisku podatkovnega centra, namenjeno Evropski komisiji.

5 ZAKLJUČEK

Predstavljeni mikropodatkovni viri predstavljajo izhodišče za sveže in bolj kakovostno raziskovanje na različnih demografskih področjih. Dostopnost mikropodatkov se v

zadnjih letih povečuje, s tem pa se odpirajo nove dimenzije raziskovanja. Zato zaključujemo, da je smiselno v čim večji meri uporabljati navedene mikropodatke pri demografskem raziskovanju. Tovrstni podatkovni viri namreč omogočajo tako postavljanje novih vprašanj kot nove možnosti analiz in bolj relevantnih spoznanj. Večja dostopnost podatkov pa predstavlja tudi možnost prispevkov t.i. ljudske znanosti, se pravi, širše participacije laičnih raziskovalcev.

Viri

- [1] *IPUMS International*. Dostopno prek: <https://international.ipums.org/international/> (21. september 2012).
- [2] Jowell, Roger in skupina. 2009. *Evropska družboslovna raziskava 2008*. Datoteka podatkov. ESS Data Archive. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno prek: <http://adp.fdv.uni-lj.si/opisi/ess08/> (21. september 2012).
- [3] Statistični urad Republike Slovenije. 2012. *Delovno aktivno prebivalstvo po anketi o delovni sili*. Dostopno prek: http://www.stat.si/tema_demografsko_trg_adp.asp (21. september 2012)
- [4] Arhiv družboslovnih podatkov. 2012. *Seznam raziskovanj iz serije Politbarometer*. Dostopno prek: <http://adp.fdv.uni-lj.si/opisi/serija/PB/> (21. september 2012).
- [5] Statistični urad Republike Slovenije. 2002. *Popis 2002 – Rezultati Popisa 2002*. Dostopno prek: <http://www.stat.si/popis2002/> (21. september 2012)
- [6] *Data without Boundaries – DwB*. Dostopno prek: <http://www.dwbproject.org/> (21. september 2012).
- [7] *Arhiv družboslovnih podatkov*. Dostopno prek: <http://adp.fdv.uni-lj.si/> (21. september 2012).
- [8] Statistični urad Republike Slovenije. 2005. *Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v RS v letu 2002 : Vzorec mikropodatkov za javno uporabo : 5-odstotni vzorec posameznikov, stanovanj in stavb*. Datoteka podatkov. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno prek: <http://adp.fdv.uni-lj.si/opisi/popis02/> (21. september 2012).
- [9] *Integrated European Census Data*. Dostopno prek: <http://www.iecm-project.org/> (21. september 2012).
- [10] Statistični urad RS. 2012. *Osnovna pojasnila raziskovalcem o dostopu in uporabi statistično zaščitenih mikropodatkov*. Dostopno prek: http://www.stat.si/drz_stat_mikro.asp (21. september 2012).
- [11] Statistični urad Republike Slovenije. 2011. *Registrski popis 2011*. Dostopno prek: <http://www.stat.si/popis2011/> (21. september 2012).
- [12] Data without Boundaries. 2012. *Call for Research Proposals - Support for transnational access to official microdata - call for research proposals under the FP7 EU project "Data without Boundaries" (DwB)*. Dostopno prek: <http://www.dwbproject.org/access/call.html> (21. september 2012).

Hierarhična metoda razvrščanja za diskretne porazdelitve s primerom razvrstitve populacijskih piramid slovenskih občin

Hierarchical clustering method for discrete distributions with the case of clustering population pyramids of Slovenian municipalities

Simona Korenjak-Černe

Univerza v Ljubljani
Ekonomska fakulteta

Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: +386 1 5892626; fax: +386 1 5892698

e-mail: simona.cerne@ef.uni-lj.si

Jože Sambt

Univerza v Ljubljani
Ekonomska fakulteta

Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: joze.sambt@ef.uni-lj.si

Vladimir Batagelj

Univerza v Ljubljani

Fakulteta za matematiko in fiziko

Jadranska ulica 19, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: vladimir.batagelj@fmf.uni-lj.si

Nataša Kejžar

Inštitut za biostatistiko in medicinsko informatiko

Medicinska fakulteta

Vrazov trg 2, 1104 Ljubljana, Slovenija

e-mail: natasa.kejzar@mf.uni-lj.si

POVZETEK

V prispevku predstavljamo prilagojeno hierarhično metodo razvrščanja za podatke, v katerih so spremenljivke predstavljene s porazdelitvami. V metodi je uporabljen optimizacijski pristop k razvrščanju v skupine. Ker družboslovne podatke zelo pogosto predstavljamo s porazdelitvami, je metoda uporabna povsod, kjer želimo poiskati enote s podobnimi porazdelitvami. Uporaba metode je predstavljena na primeru populacijskih piramid slovenskih občin. V nasprotju s klasičnimi metodami razvrščanja, kjer vsako spremenljivko/lastnost predstavimo s posamezno vrednostjo, pri tej metodi ohranimo celotne porazdelitve. Optimalni predstavniki skupin so porazdelitve, izračunane iz porazdelitev enot s tehtanimi sredinami. To ohranja njihovo vsebinsko smiselno interpretacijo. V primeru populacijskih piramid občin so to kar populacijske piramide celotne populacije iz vseh v skupino vključenih občin.

ABSTRACT

In the paper, we present an adapted hierarchical clustering method for the data, where variables of units are described with distributions. The method is based on an optimization clustering approach. Many social data are presented with distributions and therefore such an approach can be used whenever we want to find clusters of units with similar distributions. The application of the method is demonstrated on a set of Slovenian municipalities described with population pyramids. In contrast to the classical

clustering methods, full distributions with the information about the population size of men and women is preserved here and considered in the clustering process. The optimal representative of the cluster is calculated as a weighted average distribution. That preserves its meaningful interpretation because it represents the population pyramid of the whole population from all the municipalities included in the cluster.

1 UVOD

V klasičnih metodah razvrščanja uporabljamo podatke, predstavljene v vektorski obliki. V tem primeru je vsaka spremenljivka predstavljena z eno samo vrednostjo, predstavnik skupine pa posledično navadno z eno od srednjih vrednosti (aritmetično sredino, mediano ali pa gostiščnico). Pri tem v primeru, ko imamo podatke predstavljene s porazdelitvami, izgubimo del informacije tako v postopku razvrščanja kot tudi pri interpretaciji rezultatov, saj je predstavnik skupine sestavljen iz srednjih vrednosti frekvenc in kot tak nima pravega vsebinskega pomena. Cilj predstavljene posplošitve klasične metode združevanja je, da se v postopku razvrščanja ohrani čim več informacij in da ima predstavnik skupine vsebinsko smiselno vlogo in interpretacijo. Prvi del zastavljenega cilja nam omogoča sodobnejša predstavitev podatkov s posebno obliko t.i. simbolnih objektov (angl. *modal multivalued symbolic data extended with sizes* [4]), ki ohrani celotno porazdelitev. Za tako predstavitev podatkov smo prilagodili Wardovo metodo kot najbolj znano hierarhično metodo razvrščanja z združevanjem ([15], [1], [13], [8]).

Požrešni pristop k modelu ([2]) omogoča povezavo med optimizacijsko nalogo razvrščanja in z njo usklajeno hierarhično metodo. Pri tem smo izpolnili tudi drugi del cilja, saj je optimalni predstavnik skupine v tem primeru dejanska populacijska piramida v skupino vključene populacije.

Metodo smo uporabili na različnih podatkih, predstavljenih z diskretnimi porazdelitvami, med drugim na populacijskih piramidah držav sveta in populacijskih piramidah ameriških okrožij ([11]) in tudi na populacijskih piramidah slovenskih občin.

Populacijske piramide so priljubljena grafična predstavitev porazdelitve populacije nekega območja glede na spol in starost. Njihova oblika je odvisna od osnovnih demografskih procesov – rodnosti, smrtnosti in selitev. Ti procesi so odvisni od številnih dejavnikov, med drugim tudi zelo nepredvidljivih kot so vojne, deportacije, naravne katastrofe itd. Zato razvrstitev območij glede na podobnost populacijskih piramid omogoča dodaten vpogled v podatke in pomaga pri iskanju ustreznih vsebinskih povezav in razlag podobnosti in razlik. Kot smo že omenili, je razvrščanje populacijskih piramid z uporabo klasičnih metod pomanjkljivo, saj klasična predstavitev podatkov ne omogoča ohranitve celotnih porazdelitev in lahko opazujemo zgolj podobnost oblik, ne pa dejanskih porazdelitev ([10]). Ob uporabi klasične predstavitve tovrstnih podatkov je enak problem tudi pri uporabi ostalih multivariatnih metod, saj ne omogočajo vključitve celotne informacije ([5], [6]). V predstavitvi populacijskih piramid s simbolnimi objekti pa se porazdelitve ohranijo. Tovrstno predstavitev podatkov lahko uporabimo na simbolnim podatkom prilagojenih metodah. Nekatere teh metod vključijo v analizo še dodatno informacijo o samih vrednostih, ne zgolj frekvencah, a žal ne ponujajo vsebinsko enostavno razložljivih predstavnikov skupin ([12]). Zaradi omenjenih omejitev dosedanjih pristopov razvrščanja populacijskih piramid ponuja pristop, ki ga predstavljamo v prispevku, nov vpogled v tovrstne podatke.

2 PREDSTAVITEV PODATKOV

Označimo z U množico enot, ki jih želimo razvrščati, in z X posamezno enoto. Z V označimo spremenljivko, t.j. merjeno lastnost enote in s C skupino enot. Enoto X pri vsaki spremenljivki V_j , $j = 1, \dots, K$, predstavimo z relativno porazdelitvijo $\vec{p}_{X,j}$ in obenem shranimo še informacijo o številu porazdeljenih vrednosti $n_{X,j}$. Celotno enoto tako predstavimo kot

$$X = (n_{X,1}, \vec{p}_{X,1}; n_{X,2}, \vec{p}_{X,2}; \dots; n_{X,K}, \vec{p}_{X,K}).$$

Tako predstavljeni podatki predstavljajo posebno obliko t.i. simbolnih opisov podatkov ([4]), ki omogočajo ohranitev celovitejše informacije kot klasične predstavitve enot z enim samim vektorjem.

V primeru razvrščanja slovenskih občin je enota občina, ki je predstavljena z dvema simbolnima spremenljivkama (za vsak spol), zato je število spremenljivk K enako 2. Vsaka

od spremenljivk je predstavljena s porazdelitvijo populacije po starostnih razredih. Starostni razredi so najpogosteje 5 ali 10 letni, lahko pa opazujemo tudi t.i. ekonomske starostne razrede (otroci/mladi, delovni kontingent in starejši).

Primer: V Ljubljani je bilo 1. julija leta 2011 279.898 prebivalcev, od tega 134.410 moških in 145.488 žensk s frekvenčnima porazdelitvama po treh ekonomskih starostnih skupinah (0-19 let, 20-64 let, 65+) za moške [25396; 90466; 18548] in za ženske [24204; 91899; 29385]. Ustrezna predstavitev populacijske piramide Ljubljane s simbolnim opisom je tako

$$X_{Lj} = (134410, [0,189; 0,673; 0,138]; 145488, [0,166; 0,632; 0,202]).$$

Iz teh podatkov lahko npr. razberemo, da je bilo 1. julija v Ljubljani med moškimi 13,8% takih, ki so že dopolnili vsaj 65 let, medtem ko je bil med ženskami ta odstotek kar za 6,4 odstotne točke višji, saj je bilo med ženskami 20,2% takih, ki so že dopolnile 65 let. Iz opisa je tako dobro vidna razlika med spoloma. Ta se kaže relativno znotraj populacije istega spola, kot tudi v ustreznem izračunu števila oseb in primerjavo med spoloma.

Ker so podatki, prikazani s porazdelitvami, že sami po sebi zelo informativni, je vsekakor dobro, če lahko porazdelitev ohranimo tudi v postopku razvrščanja.

3 PRILAGOJENA HIERARHIČNA METODA RAZVRŠČANJA

Za predstavitev podatkov s simbolnimi objekti, ki temeljijo na diskretnih porazdelitvah, smo prilagodili Wardovo metodo kot najbolj znano hierarhično metodo razvrščanja z združevanjem ([15], [1], [7], [8]).

Metodo razvrščanja z združevanjem lahko opišemo z naslednjo shemo:

POSTAVI VSAKO ENOTO V SVOJO SKUPINO

$$\Pi_n = \{ \{ X \}; X \in U \}$$

NA VSAKEM KORAKU K OD $K = n-1$ DO $K = 1$ PONAVLJAJ

POIŠČI NAJBLIŽJI SKUPINI:

$$(u, v) = \arg \min \{ D(C_i, C_j); C_i, C_j \in \Pi_{k+1}, i \neq j \}$$

ZDRUŽI NAJBLIŽJI SKUPINI:

$$C_{(uv)} = C_u \cup C_v, \Pi_k = \Pi_{k+1} - \{ C_u, C_v \} \cup \{ C_{(uv)} \}$$

IZRAČUNAJ RAZLIČNOSTI MED NOVO SKUPINO IN VSEMI

$$\text{PREOSTALIMI SKUPINAMI: } D(C_{(uv)}, C_s), C_s \in \Pi_k$$

S Π_k smo označili razbitje množice enot U na k skupin.

V usklajeni optimizacijski nalogi predpostavimo aditivni model, v katerem kriterijsko funkcijo $P(\Pi)$ izrazimo kot

vsoto napak skupin $P(\Pi) = \sum_{C \in \Pi} p(C)$, napako

skupine $p(C)$ pa definiramo kot vsoto različnosti med posamezno enoto skupine X in njenim optimalnim

predstavnikom $T_C : p(C) = \sum_{X \in C} d(X, T_C)$. V različnosti med enoto X in predstavnikom skupine T_C seštejemo utežene kvadrate Evklidskih razdalj po vseh spremenljivkah:

$$d(X, T_C) = \sum_{j=1}^K n_{X,j} \left\| \vec{p}_{X,j} - \vec{p}_{T_C,j} \right\|^2.$$

Če pogledamo na metodo razvrščanja z združevanjem kot na požrešno metodo ([2])

$$p(C_{(uv)}) = p(C_u) + p(C_v) + D(C_u, C_v),$$

lahko uskladimo optimizacijsko nalogo in metodo združevanja z naslednjo definicijo različnosti med skupinama

$$D(C_u, C_v) = p(C_{(uv)}) - p(C_u) + p(C_v).$$

Mogoče je dokazati ([3]), da se v tem primeru izračun različnosti med skupinama v postopku združevanja izračuna poenostavi v obliko

$$D(C_u, C_v) = \sum_{j=1}^K \frac{A_j B_j}{A_j + B_j} \left\| \vec{u}_j - \vec{v}_j \right\|^2,$$

kjer je in $A_j = \sum_{X \in C_u} n_{X,j}$, $B_j = \sum_{X \in C_v} n_{X,j}$ in

$$\vec{u}_j = \frac{1}{A_j} \sum_{X \in C_u} n_{X,j} \vec{p}_{X,j} \text{ ter } \vec{v}_j = \frac{1}{B_j} \sum_{X \in C_v} n_{X,j} \vec{p}_{X,j}.$$

Zgornji obrazec za izračun različnosti med skupinama v postopku združevanja je torej posplošitev znane Wardove zveze, s katero izračunamo različnost med skupinama v klasičnem postopku združevanja pri uporabi Wardove metode ([15], [13]).

Vektor \vec{u}_j izračunamo kot tehtano aritmetično sredino relativnih porazdelitev $\vec{p}_{X,j}$ enot X skupine C_u pri spremenljivki V_j , ki jih utežimo z njim ustreznim številom vrednosti $n_{X,j}$. Par (A_j, \vec{u}_j) predstavlja optimalnega predstavnika skupine C_u pri spremenljivki V_j , ki obenem predstavlja dejansko porazdelitev vrednosti vseh v skupino vključenih enot. V primeru populacijskih piramid torej optimalni predstavnik skupine predstavlja dejansko

populacijsko piramido populacije vseh v skupino vključenih območij.

Dodatna lastnost predstavljenega pristopa je tudi veljavnost Huygens-ovega izreka o sestavljeni vztrajnosti (inerciji) ([3])

$$I_T = I_W + I_B,$$

kjer je I_T skupna vztrajnost, $I_W = P(\Pi)$ notranja vztrajnost, ki je v našem primeru izbrana kot kriterijska funkcija optimizacijske naloge, in $I_B = \sum_{C \in \Pi} d(T_C, T)$ vztrajnost med

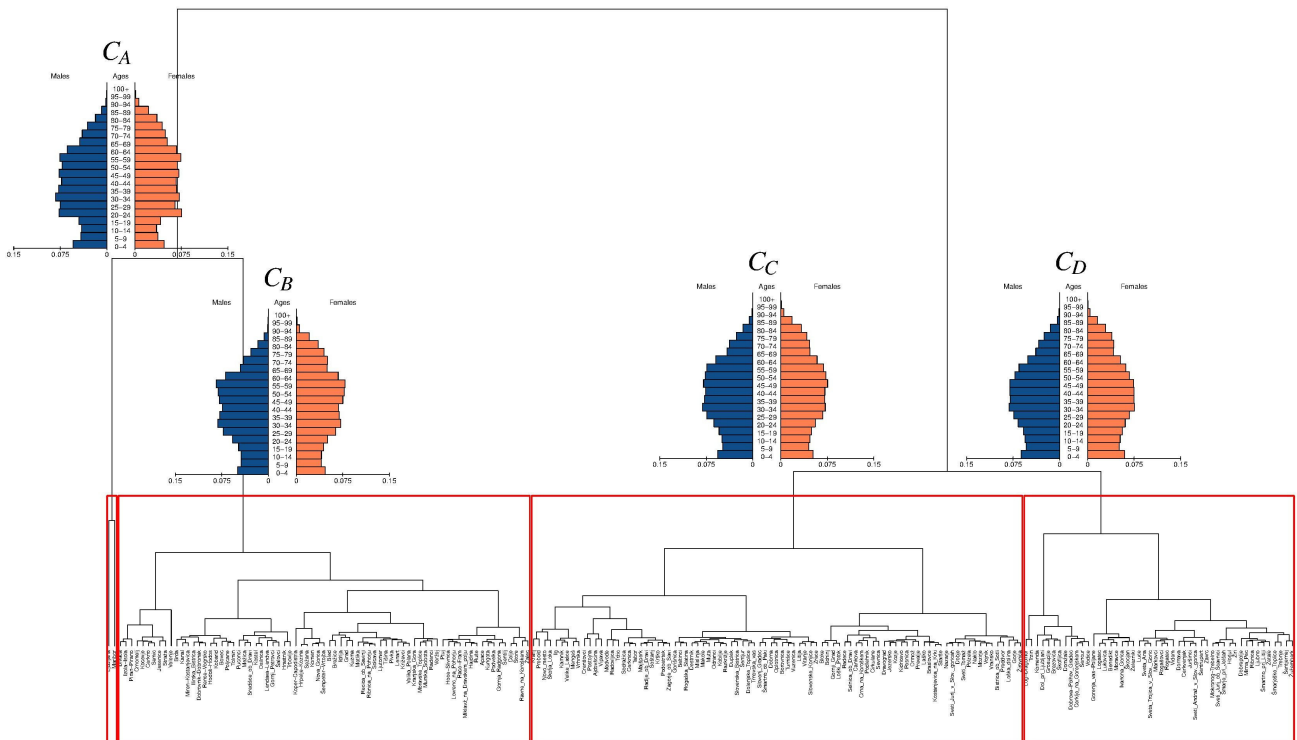
skupinami v razbitju Π . Ta izrek lahko poleg samih različnosti, razvidnih iz dendrograma (drevesa skupin v postopku združevanja), uporabimo pri izbiri najustrežnejšega števila skupin.

4 RAZVRSTITEV SLOVENSКИH OBČIN GLEDE NA POPULACIJSKE PIRAMIDE

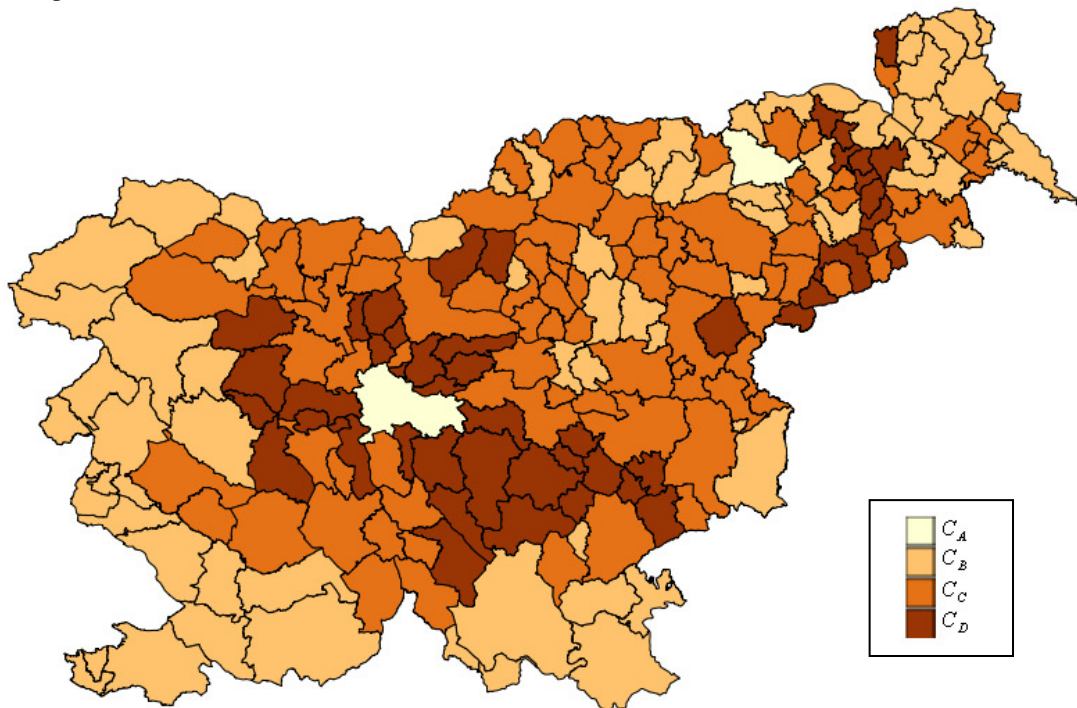
Za prikaz rezultatov predstavljenе metode smo izbrali razvrstitev populacijskih piramid slovenskih občin za leto 2011 (Vir podatkov: [14]). Iste podatke smo enkrat razdelili v 5-letne starostne skupine, drugič pa v ekonomske starostne skupine, kjer smo upoštevali naslednje starostne razrede: 0-19 dopolnjenih let, 20-64 dopolnjenih let, od 65 dopolnjenih let dalje. Tako predstavljenе podatke smo razvrstili s prilagojeno hierarhično metodo razvrščanja, implementirano v programskem jeziku R v paketu `clamix` ([9]). Zaradi prostorske omejitve predstavljamo le del dobljenih rezultatov pri 5-letnih starostnih skupinah.

Populacijske piramide slovenskih občin s 5-letnimi starostnimi razredi

Na Sliki 1 je predstavljen dendrogram pri 5-letnih starostnih skupinah z vrisanimi ustreznimi populacijskimi piramidami štirih glavnih skupin. Ob dendrogramu so na Sliki 2 za lažjo predstavitev skupine z različnimi odtenki barv predstavljenе še na zemljevidu Slovenije. V Tabeli 1 pa je predstavljenо število občin in velikost populacije v vsaki od štirih osnovnih skupin.

Slika 1: Drevo združevanja slovenskih občin glede na podobnost populacijskih piramid sredi leta 2011 in prikaz populacijskih piramid štirih skupin

Slika 2: Štiri skupine slovenskih občin glede na podobnost populacijskih piramid sredi leta 2011

Na zemljevidu Slovenije sta z najsvetlejšo barvo označeni obe največji občini, ki sestavljata skupino C_A . Skupina C_B je označena z drugim najsvetlejším odtenkom.

Tretji odtenek kaže občine v skupini C_C in najtemnejši odtenek skupino C_D .

Tabela 1: Število slovenskih občin z ustreznimi velikostmi populacij za štiri skupine sredi leta 2011

Skupina	C_A	C_B	C_C	C_D
Število občin	2	73	87	48
Velikost populacije	391.068	671.053	697.410	292.965
Odstotek populacije glede na celotno Slovenijo	19	33	34	14

Kot vidimo s Slike 1, prvo skupino sestavljata dve največji slovenski občini Ljubljana in Maribor, kjer na populacijski piramidi vplivata predvsem obe univerzi. V skladu z veljavno definicijo prebivalstva namreč štejejo kot prebivalci teh dveh občin tudi študenti, ki imajo na njunem ozemlju prijavljeno začasno prebivališče. V praksi to pomeni tiste študente, ki živijo v študentskih domovih ali imajo subvencijo pri zasebnikih (ostali študenti pa pogosto začasnega bivališča ne prijavijo in s tem ne štejejo kot prebivalci teh dveh občin, temveč občin, iz katerih prihajajo). Zaradi tega je populacijska piramida za ti dve občini (C_A) specifična predvsem v velikem deležu prebivalcev, starih 20-24 let.

Skupino C_D sestavljajo pretežno občine, ki so bile v zadnjem desetletju do dveh deležne znatnih neto priselitev. Tipičen tak primer je "obroč" okrog Ljubljane, ki je na ta račun beležil povečanja števila prebivalcev tudi za okrog 10% in več. V dendrogramu predstavljajo te občine prvo podskupino v skupini C_D . Predvidevamo, da je to med drugim zaradi visokih cen nepremičnin v sami občini Ljubljana in trenda bivanja v bolj sonaravnem okolju. Priseljevali so se pretežno mlajši zaposleni, skupaj s svojimi otroki – ali pa so imeli otroke po tem, ko so se priselili. Za populacijsko piramido teh občin je tako značilen relativno višji delež otrok in prebivalcev v aktivni dobi.

Za občine v skupini C_B je značilen nadpovprečni delež prebivalstva v starostnih razredih, ki jih opredeljujemo kot baby-boom generacije. V času zaposlovanja teh generacij so bile prebivalcem občine v tej skupini bolj zanimive, poznejšim generacijam pa manj in tako v zadnjih desetletjih beležijo občine iz te skupine pretežno neto odseljevanje. Teritorialno gre predvsem za obmejne občine. Zadnja skupina (C_C) je neke vrste referenčna skupina občin, ki teritorialno in vsebinsko zapolnjujejo vmesni prostor med ostalimi skupinami.

6 ZAKLJUČEK

V prispevku smo predstavili hierarhično metodo razvrščanja, prilagojeno za predstavitev podatkov z diskretnimi porazdelitvami. Rezultate uporabe metode smo prikazali na razvrstitvi populacijskih piramid slovenskih občin sredi leta 2011. Glavni prednosti predstavljene metode v primerjavi s klasičnimi metodami sta predstavitev podatkov s posebno

obliko t.i. simbolnih objektov in optimalni predstavnik skupine, ki ima vsebinsko smiselno interpretacijo.

Literatura in viri

- [1] M. R. Anderberg. *Cluster Analysis for Applications*. Academic Press: New York. 1973.
- [2] V. Batagelj. Generalized Ward and Related Clustering Problems. *Classification and Related Methods of Data Analysis*. H.H. Bock (editor). North-Holland: Amsterdam, 1988. pp. 67-74.
- [3] V. Batagelj, N. Kejžar, S. Korenjak-Černe. Clustering of Modal Valued Symbolic Data (preprint). 2011.
- [4] L. Billard, E. Diday. *Symbolic Data Analysis. Conceptual Statistics and Data Mining*. Wiley: New York. 2006.
- [5] P. Delicado, M. Huerta. Principal curves of oriented points: theoretical and computational improvements. *Computational Statistics*, 2003, 18 (2), pp. 293-315.
- [6] P. Delicado. Dimensionality reduction when data are density functions. *Computational Statistics & Data Analysis*, 2011, 55 (1), pp. 401-420.
- [7] J. A. Hartigan. *Clustering algorithms*. Wiley-Interscience: New York. 1975.
- [8] L. Kaufman, P. J. Rousseeuw. *Finding Groups in Data: An Introduction to Cluster Analysis*. Wiley: New York. Introduction to Cluster Analysis. Wiley: New York. 1990.
- [9] N. Kejžar, V. Batagelj. Clamix – Clustering Symbolic Objects. 2010. Dostopno na R-Forge <https://r-forge.r-project.org/projects/clamix/>.
- [10] S. Korenjak-Černe, N. Kejžar, V. Batagelj. Clustering of population pyramids. *Informatica (Special Issue: Demography and Informatics: Some Interconnections)*, Jun. 2008, 32 (2), pp. 157-167.
- [11] S. Korenjak-Černe, N. Kejžar, V. Batagelj. Clustering of Population Pyramids Represented as Symbolic Data (submitted). 2012.
- [12] K. Košmelj, L. Billard. Clustering of Population Pyramids using Mallows' L2 Distance. *Metodološki zvezki*, 2011, 8 (1), pp. 1-15.
- [13] H. Späth. *Cluster-Analyse-Algorithmen*. R. Oldenbourg: München. 1977.
- [14] SURS – Statistični urad Republike Slovenije.
- [15] J. H. Ward. Hierarchical grouping to optimize an objective function. *Journal of the American Statistical Association*, 1963, 58, pp. 236-244.

BREZPOSELNOST IMIGRANTOV V EVROPSKI UNIJI IN SLOVENIJI

Janez Malačič

Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani
Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: janez.malacic@ef.uni-lj.si

POVZETEK

Velike neto migracije bodo v prihodnjih desetletjih v Evropi vplivale na mnoge značilnosti evropskih družb. Vendar je za kakovostno integracijo imigrantov najbolj pomembna njihova vključitev na trg dela in v zaposlitev. Pri tem pa so se doslej imigranti pogosto srečevali s številnimi težavami in večjo brezposelnostjo kot domačini. V tem besedilu avtor obravnava problematiko brezposelnosti imigrantov v EU in v manjšem obsegu tudi v Sloveniji na osnovi Eurostatove baze podatkov iz anket o delovni sili. Čeprav so podatki grobi in pomanjkljivi, potrjujejo, da je brezposelnost imigrantov višja kot pri domačinih, hkrati pa so bolj prizadeti tisti imigranti, ki so bili rojeni zunaj EU v primerjavi z imigranti iz drugih držav članic EU.

1 UVOD

V razvitih državah sveta in še posebej v Evropi se je v zadnjih petdesetih letih uveljavil sodobni tip obnavljanja prebivalstva z nizko rodnostjo in nizko smrtnostjo. Raven rodnosti se je večinoma spustila daleč pod tisto, ki v modelskem prebivalstvu zagotavlja enostavno obnavljanje. Transverzalni kazalci rodnosti že nekaj časa praktično nikjer v Evropi ne zagotavljajo dolgoročno nemotenega obnavljanja prebivalstva, v precejšnjem številu držav pa so se spustili do ravni okrog 60 % tiste, ki bi bila potrebna za enostavno obnavljanje. Nizka rodnost je glavni vzrok izredno hitrega staranja celotnega in aktivnega prebivalstva pa tudi naraščanja števila držav z negativnim naravnim prirastkom prebivalstva. Velika večina demografov in drugih družboslovcev je prepričanih, da se bodo ti trendi v Evropi in drugod po razvitem svetu nadaljevali tudi v prihodnjih desetletjih. (Pre)nizka rodnost in pretirano staranje prebivalstva bosta ogrozila prihodnji demografski in družbeni razvoj Evrope in povzročila zmanjševanje njenega ekonomskega in družbenega pomena v vse bolj globaliziranem svetu.

Mnogi strokovnjaki iz različnih disciplin in nekateri politiki vidijo rešitev sedanjih in še bolj prihodnjih demografskih problemov v Evropi v povečanju pozitivnih neto migracij našega kontinenta z gosto naseljenimi ali celo prenaseljenimi deli manj razvitega dela sveta. Po drugi strani pa nam tudi teorija stabilnega prebivalstva s svojimi matematičnimi osnovami kaže, da bo rodnost, ki ne zagotavlja enostavnega obnavljanja prebivalstva, ne le naredila prostor obsežnim imigracijam, ampak bo hkrati povzročila dolgoročno naraščanje deleža imigrantskega prebivalstva med celotnim prebivalstvom (Coleman, 2007, str. 12). Demografski trendi in njihove posledice, na katere smo več desetletij opozarjali strokovnjaki, postajajo vse bolj očitne tudi politični in laični javnosti. Če se prihodnja evropska rodnost ne bo dvignila na ravni blizu tistim, ki so potrebne za enostavno obnavljanje prebivalstva, bodo posledice na demografskem, ekonomskem, političnem, etničnem, kulturnem in na mnogih drugih področjih izredno velike.

Avtor tega besedila bo obravnaval posledice naraščajočih imigracij v Evropo na trg dela in še posebej na zaposlovanje in brezposelnost imigrantov. To je v primerjavi s širino in obsegom demografskih problemov v Evropi sorazmerno ozko področje, vendar je hkrati tudi ključno za širšo integracijo imigrantov v družbo. Znano je, da na mednarodne migracije vplivajo predvsem ekonomski dejavniki. Ravno ti pa so zelo nestabilni in odvisni od pogostih cikličnih in drugih nihanj v ekonomski aktivnosti. Na ta način pridemo do resnega protislovja med naraščajočo in stalno potrebo po priseljevanju v Evropi na eni strani in velikimi nihanji v povpraševanju po delu imigrantov na evropskih trgih dela na drugi strani. Brezposelnost imigrantov je pri tem dober kazalec narave protislovja.

Besedilo bo po uvodu v drugi točki na kratko prikazalo naravo brezposelnosti v moderni kapitalistični družbi. Tretja točka bo obravnavala

načine in probleme merjenja brezposelnosti imigrantov. Osrednja točka besedila pa je četrta točka, ki bo na osnovi razpoložljivih statističnih podatkov prikazala in analizirala brezposelnost imigrantov v EU in Sloveniji. Sledila bosta sklep in pregled literature in virov.

2 NARAVA BREZPOSELNOSTI V MODERNI KAPITALISTIČNI DRUŽBI

Brezposelnost je v moderni kapitalistični družbi protisloven in pogosto še zmeraj slabo razumljen ekonomski in družbeni pojav. Mnogi in še posebej ekonomsko aktivni ljudje dojemajo brezposelnost kot negativno kategorijo trga dela, ki povzroča pomanjkanje varnosti in strah. Hkrati pa se ljudje tudi zavedajo, da je neka raven brezposelnosti v kapitalizmu neizogibna in kot taka naravni del sistema. Brezposelnost pa ima tudi veliko širši družbeni in politični pomen. Politiki se trudijo z ekonomskimi in socialnimi ukrepi zniževati njeno raven in pomen, ljudje oziroma volivci pa pogosto ocenjujejo uspešnost vladanja prav na osnovi brezposelnosti.

Širši nestrokovni javnosti pogosto ni povsem razumljivo, da ekonomisti obravnavamo brezposelnost zmeraj v povezavi z razpoložljivimi deli in delovnimi mesti v gospodarstvu, ki se ponujajo potencialnim delavcem za določeno raven plačila. Hkrati pa so ta dela in/ali delovna mesta rezultat konkretne ravni gospodarske razvitosti, usposobljenosti in produktivnosti delavcev, njihovega delovnega napora, proizvodne tehnologije in mnogih drugih dejavnikov. V idealnih razmerah bi zelo visoko plačilo privabilo v zaposlitev celotno aktivno prebivalstvo. Vendar bi moralo biti takšno plačilo veliko višje, kot ga lahko realna podjetja plačajo in še preživijo v konkurenčnem okolju kapitalističnega gospodarstva.

Mnogi delavci niso zadovoljni s ponujeno plačo za neko konkretno delo, ki je na voljo v gospodarstvu. V resnici ima vsak posameznik neko rezervacijsko plačo, ki je minimalna plača, za katero je še pripravljen opravljati določeno delo. V gospodarstvu je zmeraj določeno število del, ki ne zagotavljajo zadosti visoke plače, ki bi presegla rezervacijske plače številnih bolj ali manj usposobljenih delavcev. Če dodamo k temu še splošno nagnjenost ljudi k temu, da bi hoteli imeti za tretjino večji dohodek od sedanjega, s katerim bi bili zadovoljni, ko pa ta višji dohodek v resnici

dosežejo, bi hoteli imeti še zmeraj za tretjino višji dohodek (Sauvy, 1980, citirano po Cohen, 2003), vidimo, da ponujene plače nikoli ne bodo usklajene z rezervacijskimi plačami in želenimi dohodki.

3 MERJENJE BREZPOSELNOSTI IMIGRANTOV

Razvoj ekonomske statistike v zadnjem stoletju je zagotovil, da imamo na voljo sorazmerno dobre podatke o splošni brezposelnosti za današnje razvite države. Kljub temu pa je značilno, da je letno oziroma četrtno spremljanje aktivnega in brezposelnega prebivalstva na voljo le za nekaj zadnjih desetletij. Podatke nam dajejo ankete o delovni sili, ki se v Sloveniji redno izvajajo od leta 1993, četrtno pa šele od leta 1997 naprej (SL-2001, str. 223). Čeprav so nekatere razvitejšje evropske države začele izvajati anketo o delovni sili prej kot pri nas, je značilno, da so v velikem delu 20. stoletja na voljo le popisni podatki o aktivnem prebivalstvu, ki so nujno potrebni za izračun stopnje brezposelnosti.

Kljub vse večjemu pomenu mednarodnih statističnih standardov pa je ravno pri brezposelnosti možno videti, da številne evropske in druge države uporabljajo več različnih opredelitev brezposelnosti in več načinov zbiranja podatkov. Najbolj razširjena je uporaba anketne in registrirane brezposelnosti, obstajajo pa tudi druge vrste. V tem besedilu se bomo omejili na uporabo podatkov o brezposelnosti iz Ankete o delovni sili, ki so edini mednarodno primerljivi podatki. Uporabili bomo bazo podatkov o brezposelnosti, ki je na voljo pri Eurostatu in se tekoče dopolnjuje na osnovi anket o delovni sili.

Dejansko pa nas v tem delu zanima predvsem brezposelnost imigrantov. Zato si oglejmo nekoliko podrobneje problematiko merjenja brezposelnosti imigrantov v Evropi in posebej v EU. Definicija mednarodnih migracij je izpeljana iz mednarodne standardne definicije prebivalstva, ki temelji na kategoriji običajnega bivališča v referenčnem obdobju enega leta (Malačič, 2006, str. 12). Mednarodni migrant je torej oseba, ki svoje običajno bivališče prenese oziroma spremeni iz ene v drugo državo. Kljub enostavnosti te definicije pa je zbiranje statističnih podatkov o mednarodnih migracijah vse prej kot enostavno opravilo. Evropski parlament je leta 2007 sprejel posebno Uredbo o statistikah Skupnosti o selitvah (Uredba (ES) št. 862/2007), ki bi naj postopoma bolj

poenotila metodologijo zbiranja podatkov o mednarodnih migracijah v državah članicah EU. V času sprejemanja Uredbe so države članice EU uporabljale štiri različne načine zbiranja podatkov o mednarodnih migracijah. Ti načini so bili registri prebivalstva, statistične ankete, podatki evidenc o prebivališču in redkeje tudi popisi prebivalstva (Thierry, 2008). Težavnost zbiranja kakovostnih podatkov o mednarodnih migracijah pa izhaja tudi iz narave tega ponovljivega in reverzibilnega pojava. Zaradi vsega tega je razumljivo, da smo največkrat prisiljeni uporabljati grobe in pomanjkljive podatke o mednarodnih migracijah.

Ko pa poskušamo zbrati podatke o vrsti dodatnih značilnosti mednarodnih migrantov oziroma migracij, se moramo soočiti še s težjimi statističnimi in metodološkimi problemi. To velja tudi, ko poskušamo zbrati podatke o aktivnosti, zaposlenosti in brezposelnosti imigrantov. Celo v tako razvitem okolju, kot je EU, je na voljo izredno malo podatkov o vključenosti in aktivnostih imigrantov na trgu dela EU in s tem tudi o brezposelnosti imigrantov. Najbolj pogosto smo omejeni na uporabo kategorije življenjski migrant, saj bolj natančnih podatkov o imigrantih preprosto ni na voljo. Življenjski migranti so osebe, pri katerih se država rojstva razlikuje od države, v kateri živijo. Ta kategorija je pomanjkljiva in nepopolna, saj ne vključuje umrlih, večkratnih in povratnih migrantov ipd. Zato niti migranti niti migracije niso zajeti popolnoma. Razen podatkov na osnovi kraja rojstva v tujini so v EU na voljo tudi podatki o imigrantih na osnovi državljanstva oziroma nacionalnosti. Vendar so slednji za mednarodne primerjave še manj primerni, saj so pod vplivom zelo različnih politik naturalizacije, ki jih uporabljajo različne države.

Dodatna kopica statističnih in metodoloških težav s podatki o imigrantih pa je povezana tudi z njihovo aktivnostjo, zaposlenostjo in brezposelnostjo. Če se omejimo tukaj na aktivnost in brezposelnost, ki ju potrebujemo za izračun stopenj brezposelnosti, je potrebno reči, da sta ti dve kategoriji pod izredno močnim vplivom selektivnosti in diferencialnosti migracijskih procesov. Tudi če poskušamo uporabiti za imigrante standardne statistične kategorije aktivnosti in brezposelnosti, ti dve kategoriji ravno zaradi izredno močnih razlikovalnih procesov med migranti in ne-migranti v imigrantski in emigrantski družbi ne moreta imeti niti približno

enakega vsebinskega pomena kot pri tistem prebivalstvu, ki ni vključeno v mednarodne migracije. Zaradi vsega tega je potrebno upoštevati, da so lahko rezultati analize takih statističnih podatkov res le zelo okvirni in preliminarni.

4 BREZPOSELNOST IMIGRANTOV V EVROPSKI UNIJI IN SLOVENIJI

Strokovnjaki in raziskovalci iz različnih strokovnih disciplin si skupaj s številnimi politiki delijo prepričanje, da je delo oziroma zaposlenost imigrantov najboljši kazalec njihove vključenosti v imigrantsko družbo. To prepričanje je tudi globoko zakoreninjeno v skupno imigracijsko politiko EU, še posebej zaradi tega, ker bodo v EU brez notranjih meja in ob naraščajočem povpraševanju po delu imigrantov v starajoči se družbi pozitivne in vse večje neto imigracije bolj ali manj stalna značilnost prihodnjih desetletij (Employment in Europe 2008).

Ne glede na takšno splošno prepričanje in tudi neke vrste željo pa lahko hkrati ugotovimo, da se imigranti v EU srečujejo s celo vrsto težav in problemov pri dostopu do trga dela. Statistični podatki iz različnih virov in iz vseh držav članic EU kažejo, da sta stopnji aktivnosti in zaposlenosti imigrantov nižji, njihova brezposelnost in delež nizko kakovostnih zaposlitev pa višja kot pri domačinih oziroma ne-migrantih. Imigranti opravljajo tudi bolj pogosto dela, za katera imajo previsoko kvalifikacijo oziroma izobrazbo. Dostop do trga dela je zato tudi kazalec diskriminacije imigrantov na trgu dela EU. To diskriminacijo je zelo enostavno testirati. Preprosto je treba ugotoviti, ali so značilnosti zaposlenosti in brezposelnosti domačinov in imigrantov enake oziroma zelo podobne, ali pa se zelo razlikujejo.

Brezposelnost imigrantov v EU bomo v tem besedilu obravnavali na osnovi dveh vrst podatkov, ki pa sta obe iz baze, ki je nastala na osnovi Ankete o delovni sili pri Eurostatu. Prvi podatki, ki jih bomo prikazali v tabeli 1, so povzeti po letnem poročilu »Employment in Europe 2008« in se nanašajo na leto 2007. Ti podatki so bili posebej obdelani prav za namene tega poročila in niso prosto dostopni na domači strani Eurostata. Posebna obdelava je omogočila priti do podatkov o življenjskih migrantih, ki niso bili rojeni v EU, za leto 2007. Ti imigranti so bili nato razdeljeni na dve skupini. V prvo so bili uvrščeni imigranti, ki so bivali v EU 7 in več let, v drugo skupino pa tisti z

manj kot 7 let bivanja v EU. Slabost teh podatkov je, da niso na voljo za Bolgarijo, Irsko in Nemčijo. Zato je podatek za EU pomanjkljiv. Drugi podatki pa so standardni podatki o stopnjah brezposelnosti imigrantov za posamezne države EU. V tem primeru se podatki nanašajo na tiste imigrante, ki so v posamezno državo članico EU prišli iz drugih držav članic. Ti podatki so na voljo na letni osnovi za obdobje 2007-2011.

Za prikaz širšega okvira naše problematike navedimo, da je v državah članicah EU leta 2011

živelo 33,3 milijona ali 6,6 % tujcev. Med temi tujci je bilo 61,6 % državljanov nečlanic EU in 38,4 % državljanov članic EU. Če pa uporabimo koncept rojstnega kraja v tujini, je bilo leta 2011 takšnih prebivalcev kar 48,9 milijona. Med temi pa je bilo 33,7% rojenih v drugi članici EU in 66,3 % rojenih izven EU (Statistics in focus, 31/2012). Zanimivo in dokaj presenetljivo je, da sta si relativni strukturi pri obeh podatkih precej podobni.

Tabela 1: Stopnje brezposelnosti za imigrante rojene v EU in zunaj EU (v %) za izbrane članice EU v letu 2007

Država	Rojeni v EU	Rojeni izven EU		
		Skupaj	Bivanje > 7 let	Bivanje < 7 let
Severozahodna Evropa				
Finska	6,7	18,9	16,4	(24,6)
Nizozemska	3,1	8,7	8,1	14,1
Švedska	5,3	15,1	13,1	23,1
Velika Britanija	4,9	8,7	7,8	10,2
Južna Evropa				
Grčija	8,2	8,6	8,7	8,2
Italija	6,0	7,9	6,6	10,1
Portugalska	7,8	10,1	10,0	10,4
Španija	7,9	10,7	10,9	10,6
Države članice 2004				
Češka republika	5,3	8,2	9,5	5,8
Latvija	5,9	6,6	6,7	...
Litva	4,2	(6,7)	(6,5)	...
Slovenija	4,7	5,9	5,7	...
EU*	6,6	10,9	10,0	12,8
EU* moški	5,9	9,4	8,7	10,7
EU* ženske	7,3	12,9	11,7	15,4

Vir: EU LFS letni podatki. Izračuni na osnovi LFS baze podatkov Eurostata za publikacijo Employment in Europe 2008. Opombe: EU* izključuje Grčijo, Irsko in Nemčijo. »...« Podatkov ni na voljo. Podatki v oklepajih so manj zanesljivi zaradi majhnega vzorca.

Tabela 1 prikazuje prvo od že omenjenih dveh skupin podatkov o brezposelnosti imigrantov v EU. Če jo obravnavamo bolj na kratko lahko ugotovimo, da je bila leta 2007 brezposelnost imigrantov rojenih v EU precej nižja kot pri imigrantih rojenih zunaj EU. Pri slednjih pa so imeli nižjo brezposelnost tisti, ki so bivali v EU 7 in več let, kar kaže na to, da se imigranti v daljšem obdobju lažje bolj integrirajo v novo okolje kot v začetnih letih. Podatki potrjujejo tisto, kar trdijo raziskovalci te problematike. To pa je, da so za integracijo imigrantov potrebna sredstva in čas (Chiswick, 2005). Podatki v tabeli 1 kažejo tudi precejšnje razlike v brezposelnosti imigrantov med

tremi geografsko opredeljenimi skupinami članic EU, pa tudi po spolu na ravni EU*, kjer so ženske imigrantke v slabšem položaju kot moški. Leta 2007 je bila zlasti visoka brezposelnost imigrantov iz držav nečlanic EU v skupini severozahodne Evrope. V ostalih dveh skupinah namreč v južni Evropi in v članicah 2004 razlika v brezposelnosti med imigranti iz drugih članic EU in iz nečlanic EU ni posebej velika in je posledica različnega zgodovinskega razvoja migracijskih gibanj v teh državah. Slovenija je imela v tem letu izrazito nizko brezposelnost, ki se kaže tudi pri brezposelnosti imigrantov, pa tudi razlike po poreklu imigrantov niso velike.

Tabela 2: Stopnje celotne brezposelnosti (b) in brezposelnosti imigrantov (v %) po državi rojstva (DR) in nacionalnosti (države EU-27 brez konkretne navedene države) (N) za izbrane članice EU v obdobju 2007-2011

Država	2007			2008			2009			2010			2011		
	DR	N	u	DR	N	u	DR	N	u	DR	N	u	DR	N	u
Severozahodna Evropa															
Finska	8,8	...	6,9	9,4	8,9	6,4	12,2	14,4	8,4	11,0	11,8	8,5	10,0	10,5	7,9
Nizozemska	4,1	3,6	3,2	4,1	4,3	2,7	4,5	4,6	3,4	5,6	5,4	4,5	5,6	5,6	4,4
Švedska	6,1	7,4	6,2	6,2	7,3	6,2	7,5	8,6	8,5	8,1	9,6	8,6	7,6	9,2	7,7
V. Britanija	5,4	5,9	5,4	4,7	5,0	5,7	5,5	6,2	5,7	6,6	6,8	7,9	6,7	7,0	8,2
Južna Evropa															
Grčija	8,6	7,2	8,4	8,5	7,4	7,8	12,6	11,6	9,6	13,7	12,9	12,7	15,6	13,3	17,9
Italija	7,9	7,4	6,2	8,3	7,6	6,8	11,0	11,0	7,9	10,9	10,7	8,5	11,6	11,8	8,5
Portugalska	8,5	8,8	...	8,1	10,0	...	10,0	12,0	...	11,4	12,6	...	13,4
Španija	10,6	11,1	8,3	15,3	16,1	11,4	23,0	24,4	18,1	25,8	26,7	20,2	28,3	29,2	21,8
Države članice 2004															
Češka	9,4	2,7	5,4	8,0	2,7	4,4	10,5	5,0	6,8	8,0	5,0	7,4	9,2	5,4	6,8
Latvija	6,1	7,7	27,0	...	17,5	19,0	15,6
Litva	4,4	5,9	13,9	18,0	15,6
Madžarska	7,4	6,9	...	7,9	9,4	11,4	10,1	6,8	...	11,2	8,9	...	11,0
Slovenija	5,0	4,5	6,0	7,4	8,3
Centralna in zahodna Evropa															
Avstrija	6,2	6,6	4,5	5,5	5,7	3,9	6,7	6,8	4,9	6,2	6,2	4,5	6,4	6,6	6,4
Belgija	8,8	9,8	7,5	8,1	9,2	7,0	9,6	11,1	8,0	9,9	11,0	8,4	8,6	10,3	7,2
Francija	7,6	8,0	8,0	6,2	6,5	7,4	7,9	9,0	9,2	7,7	8,5	9,4	7,6	8,3	9,3

Vir: Eurostatova LFS baza podatkov, pristop 30. 7. 2012. Opombe: »...« Ni podatkov.

V tabeli 2 so prikazane stopnje brezposelnosti za imigrante po državi rojstva in nacionalnosti ter stopnje celotne brezposelnosti za izbrane države v obdobju 2007-2011. Vendar so v tej tabeli upoštevani samo imigranti znotraj EU. Pri državi rojstva so upoštevane vse države članice EU brez države, za katero velja podatek. Podatek o nacionalnosti je za razliko z državo rojstva pod vplivom različnih politik naturalizacije v članicah EU. V tabelo pa je dodana tudi skupina centralno in zahodno evropskih držav in k skupini članic 2004 je dodana še Madžarska.

Na osnovi tabele 2 bomo izpostavili samo tri pomembnejše značilnosti. Prva je pomanjkanje velikega dela podatkov za skupino članic 2004, vključno s Slovenijo. Te države se še zmeraj trudijo

dohetati starejše članice EU v razvoju uradne statistike. Druga značilnost je zelo dosleden slabši položaj imigrantov na trgu dela v državah severozahodne Evrope z izjemo Velike Britanije. To je presenetljivo, saj je za države v tej skupini bilo značilno, da so vodile v daljšem preteklem obdobju imigrantom naklonjeno politiko. Tretja značilnost pa velja za skupino južno evropskih držav. V tej skupini so vse tri vrste stopenj brezposelnosti od leta 2009 naprej izrazito porasle. Kriza je najbolj prizadela Grčijo in Španijo, nekoliko manj pa Portugalsko in Italijo.

5 SKLEP

V zadnjih desetletjih je Evropa postala kontinent, na katerem je rast prebivalstva in vse bolj tudi obnavljanje prebivalstva odvisno od neto

priseljavanja. Pri tem pa se je pokazalo, v nasprotju s pogostimi pričakovanji, da je zaposlovanje imigrantov zelo kompleksen proces, v katerem imigrante pogosto prizadene tudi brezposelnost. Imigranti pa niso kaznovani (Reyneri and Fullin, 2011) samo z brezposelnostjo, ampak so pogosto ujeti v sektorjih z nizko produktivnostjo in v etničnih nišah na trgu dela ter v slabih delovnih razmerah.

Če bo hotela Evropa svoje prihodnje demografske, ekonomske in številne druge probleme reševati tudi s pomočjo večjih imigracij iz drugih celin, se bo morala bolj kot doslej potruditi izboljšati položaj imigrantov na trgu dela. Še posebej bo morala pritegniti več visoko usposobljenih in univerzitetno izobraženih imigrantov, ki se tudi v splošnem lažje integrirajo v novo okolje. Pri tem pa bo morala tudi mnogo bolj kot v preteklih desetletjih investirati v človeški kapital priseljencev.

Literatura in viri:

1. Chiswick, B.R. (2005) *The Economics of Immigration*. Selected papers of Barry R. Chiswick. Edward Elgar, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA.
2. Cohen, D. (2003) *Our Modern Times. The New Nature of Capitalism in the Information Age*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, England.
3. Coleman, D. (2007) Immigration and Ethnic Change in Low – fertility Countries – a third demographic transition in progress? In: Iontsev, V., ed., (2007) *Migration and Development*. Scientific Series: International Migration of Population: Russia and the Contemporary World, Vol. 20, Faculty of Economics, Lomonosov Moscow State University, Moscow.
4. *Employment in Europe 2008*, (2008) European Commission, Brussels.
5. Eurostat Statistic Database by themes, Population and Social Conditions, Labour Market, Employment and unemployment LFS Series, Detailed annual Survey results, Total unemployment. Pristop: 30. julij 2012.
6. Malačič, J. (2006) *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*. 6. Izdaja, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani.
7. Reyneri, E. and Fullin, G. (2011) Labour Market Penalties of New Immigrants in New and Old Receiving West European Countries. *International Migration*, Vol. 49 (1) February 2011, IOM, Geneva.
8. Sauvy, A. (1980) *La Machine et le Diable*. Dunod, Paris.
9. *Statistics in focus*, 31/ 2012, Nearly two-thirds of the foreigners living in EU Member States are citizens of countries outside the EU-27, Eurostat, Luxembourg.
10. *Statistični letopis Republike Slovenije 2001*. SURS, Ljubljana.
11. Thierry, X (2008) Towards a Harmonization of European Statistics on International Migration. *Population and Societies*, No. 442, INED, Paris.
12. Uredba (ES) št. 862/2007 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 11. julija 2007 o statistikah Skupnosti o selitvah in mednarodni zaščiti ter o razveljavitvi Uredbe Sveta (EGS) št. 311/76 o zbiranju statističnih podatkov o tujih delavcih.

PARENTS AND THEIR CARING CHOICES IN THE CZECH REPUBLIC AND SLOVAKIA: THE INFLUENCE OF POLICIES OR CULTURAL BELIEFS?

Hana Maříková

Department Gender & Sociology
Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences
Jilská 1, 110 00 Praha 1, Czech Republic
Tel: +420 224 240 603; fax: +420 222 220 143
hana.marikova@soc.cas.cz

ABSTRACT

This paper attempts to contribute to the debate on the relative impact of institutions or cultural values by analyzing parental attitudes to childcare, i.e. by focusing on the micro level of decisions in families instead of the macro level of political decisions and measures regarding childcare.

In particular, in this paper I analyze the ways in which mothers and fathers perceive their options to choose between different forms of childcare, and their motivations to decide in favor of a specific caring arrangement (i.e. female caring and staying at home with a child or alternative solutions as male taking a parental leave, using childcare facilities or help of family members and/or paid individual carers). Obviously, such choices have great influence on gender relations.

1 INTRODUCTION

A long-standing debate has emerged within the social sciences about the relative importance of institutions (including state policies) and cultural values in influencing human behaviour. Even though in recent decades the institutional approach has dominated [1] many scholars have still argued that cultural plays a more important role than institutions [2].

Pfau-Effinger [3] has shown that in European societies, different development paths of policies towards family and gender exist, and we can mainly explain these differences by variations in the dominant cultural family models between these societies.

However, researchers have paid much less attention so far in applying a systematic comparative perspective to investigating the impact of cultural values and family policies on the decisions of citizens to utilize the opportunities provided by different types of social policies at the micro level of family households. By focusing on the decision-making process among citizens rather than policy

makers, our analysis brings in an often neglected perspective to the debate between above mentioned approaches.

2 SOCIO-CULTURAL CONTEXT

Slovakia and the Czech Republic have rather similar family policies given by the common pathway from 1918 to the end of 1992. Both countries have a relatively long maternal and parental leaves with paid allowances. In 1995 the Czech Republic added a fourth year of benefits, but since mothers lose the right to get their job back if they stay at home more than three years, it has still become the norm for mothers to stay at home for three years in both countries. In 2006 the Czech Republic doubled the flat-rate benefits, which has made them much higher than in Slovakia. Since the benefits only pay a flat rate and since fathers usually have higher incomes than mothers, then fathers have little economic incentive to share in the leave time. Thus, in Slovakia, in 2006 only 2.6% of all recipients of parental leave benefits were men [4], while in the same year in the Czech Republic, the level has been even lower at only 0.8% [5].

However, in these two countries we can see there cultural differences in relation to family values. Some studies show that the more secular Czechs are relatively more favorable toward gender equality than the more Catholic Slovaks [6].

In this context we can assume that even if two countries would implement the exact same parental leave and childcare policies, it is not clear that parents would make the same choices, since they would make these choices under the influence of different cultural contexts.

3 METHODOLOGY

Our research team conducted 40 semi-structured interviews with mothers and fathers of 6-year or 7-year old children, who are in their first year of school. This allowed us to interview those parents, who have recently had to make concrete choices about who should care for their children until they began school. We interviewed an equal number of fathers and mothers from the capitals of these countries

because we supposed there to be more variations in gender roles and attitudes than in other less cosmopolitan cities or (conservative) rural areas.

We recruited interviewees by inviting the parents of children attending school classes in different urban areas. We interviewed parents from schools in a predominantly working-class area and in a middle-class area for each city, so that we could have some variation in socioeconomic background among the interviewees. This is the cheapest method for finding parents from different class backgrounds who recently had to make decisions about who should care for their children.

4 PARENTAL DECISIONS ON CHILDCARE

One of the most surprising results of our study was that great difficulties that the respondents had in imagining a system that was different than the already existing one.

4.1 The reality of care

The predominant model of childcare for a child under 3 represents in our sample the model of female caring and male breadwinning (only six mothers of 40 cases either studied or worked part-time under 3 years of a child). Most women start to work above 3 years of the age of a child. While women from the middle class usually work full-time, working class women work more often part-time (4 cases). It should be noted that women from the middle class increasingly use flexi-time than women from working class in our sample.

4.2 An ideal solution

When we asked parents about ideal solution regarding childcare (i.e. "If you could have arranged the first six years of your child's life any way you would want, without having any financial constraints, how would you have arranged them in terms of taking care of your child?") most of them had trouble imagining a system that was different than theirs, they based their answers on their present experience. Some parents, mostly from working class, were in their answers even more conservative than was their realized praxis. According to them parents (especially mothers) should be at home until 6, or even 10 years of their child's age.

4.3 Can Fathers Share in the Leave?

Although fathers have the right to parental leave benefits, they have little financial incentive to use this right (due to the flat level of a parental benefit in both countries). Consequently, it was not surprising fathers had not gone on parental leave in any of the interviewed families. When we asked parents if they would have done anything differently (i.e. in the case that fathers could receive 100 % of their income while going on parental leave and parents could divide the parental leave as they would like), respondents had again sometimes trouble imagining a system that was different than the existing one, especially mothers.

"I would not have liked to have my husband stay at home. I am too traditional for that. It's hard to even imagine. I am sure my husband would have managed. When I leave town I am never worried about leaving the children with him, but it's hard to imagine. In my case, I think three years is an optimal period to be on maternity leave." (a mother, the Czech Republic, 35 years old, middle class, 2 children aged 7 and 4 years)

Mostly mothers from working class stated that they would not want to lose their privilege to take a parental leave. Nevertheless some fathers expressed their willingness and interest to stay on the parental leave. Working class fathers preferred to stay at home together with a mother. (Their attitudes indicate less gender sensitive approach to gender equality.). Attitudes of middle class fathers were more differentiated: several fathers preferred a shift during the parental leave for some months, one father was for a division of this period according to the key 1:2, another one wanted to be partly at home and partly work part-time.

4.4 Non-paid maternal and parental leaves

When we asked about the possibility of non-paid leaves and the parents' solutions in this case, the answers were differentiated mainly according to gender. Especially working class fathers prefer to work more (i.e. to have another job, to work over-time). (Also middle class fathers prefer a mother to stay at home and a father to be the only breadwinner). Work for these fathers has mainly an instrumental meaning – it is a mean how to maintain a family. However, if they had enough money (i.e. if they could receive high parental benefit or hypothetically have enough money from other "sources" than from work etc.), they are able to imagine that they would not work. In the case of non-paid leaves women from both classes can imagine working earlier than they actually started to work. In this context the most mothers are against the institutional care under 2 years of child's age, for this period they prefer a care done by grandparents or the shift with a father during a day (i.e. they would like to seek for a part-time job or for a shift work).

4.5 The Mythology of Threeness

One of the most interesting results of our interviews is the manner in which parents of young children have internalized the norms around the "mythology of threeness". Parents mostly use psychological arguments as to why children should stay at home during the first three years as they believe that nurseries do not help children develop their skills. However, this belief is limited to threeness, as they are generally supportive of kindergartens and believe that children should attend daycare at some point, because once they reach this "proper" age, they need to be with other children to develop psychologically and because kindergarten teachers are able to teach the children things that the parents are not capable of doing. This also shows that they cannot imagine pre-school for children under three

having anything to do with pedagogy, because they accept the mini-hospital, healthcare model as “normal” for nurseries. They are not aware that in most Western countries, employees at pre-school facilities for children who are under three are either teachers or childminders, but usually are not nurses.

This statement that a Slovak father made give a nice, representative view of how most Czech and Slovak respondents reasoned when accepting the mythology of threeness, while supporting daycare for children above three: *“In my opinion the child should stay with his or her mother as long as possible, but on the other hand when it's time for the child to go to the kindergarten, the collective is needed as well so that child can learn. I think it's convenient to stay with the wife until the age of three and then to go to a kindergarten. Because if the child stays with the mother until the age of six at home, it misses a lot of things. It doesn't have a contact with other children and so it can't learn many new things. So I think it's good like this”* (a father, Slovakia, middle class, a 7-year child).

Nevertheless, in Slovakia, four parents actually did send their children to daycare before the age of three (in the Czech Republic only one), but at 2.5 years, it was still close to the three ideal. In addition, none of them did so because they really wanted to. In two cases it was because the mother felt forced to return because of financial pressures and in the other two cases their children were very sociable and preferred going to daycare. One mother from the Czech Republic referred about her positive experience with this facility:

“Excellent. Completely fantastic! It was rather a motherly type of care where they held the children, cuddles with them, it was... It wasn't as if they just had ten children that they needed to handle. They were fantastic. Excellent! They welcomed the children by picking them up and giving them a kiss. At the same time, our daughter learned lots of songs, poems, and make great progress. We were very pleased.” (a mother, CR, 32 years old, middle class, 2 children aged 6 and 3 years.).

As well as one father from Slovakia:

“A nursery was totally brilliant and so was the kindergarten. Super. There wasn't any problem, not with the first, nor the second. Not even with adaptation, really nothing.” (a father, Slovakia, middle class, a 6-year child).

Even though we asked all the parents whether their views would be different if the nurseries had a high quality and were free, views changed little, because the respondents had a difficult time differentiating between what is and what could be. They simply took their current situation as also the hypothetical and even ideal situation.

However, one father from Slovakia, who has foreign friends, who sent their children earlier than three to daycare, admits he could imagine sending his children to daycare before the age of three if the quality were high and if it were affordable, both of which continue to be problems in Slovakia:

“Actually, maybe yes [we would send the children to daycare under those conditions]. We have many friends

from abroad, where the system force people, mothers especially, to give children to nurseries at early age. As we know them personally and we see that the children are completely normal and that it simply works like that there, I think if there was such opportunity here, we would try it. But there is no such opportunity here in Slovakia. Because you have to pay for a nurseries and it's quite expensive. Parents have to do some compromises then. If they have no financial constraints they give the child to nurseries. If an employer makes them to work, they have to, but I think that it doesn't work like this in Slovakia, so far.” (a father, Slovakia, middle class, 2 children aged 7 and 4 years).

This answer also shows the interaction between institutions and cultural norms: if one has direct or indirect experiences with high quality daycare for children under three, one is more likely to question the mythology of threeness.

5 CONCLUSION

We found more differences in parents' answers between gender and class than between two countries. Parents' answers show that policies matter, as some fathers claimed that they would have stayed at home if they would have received 100% of their income for a period, but in these cases they also see this possibility as being contingent on whether their wives would “let them.”

Parents often have very conservative attitudes to childcare: mostly parents from the working class than the middle class, women were more conservative in some issues (e.g. they are often against sharing parental leave with fathers) than men and vice versa (e.g. see men's attitudes to male breadwinning in case of non-paid leaves).

Institutions develop in a manner that they are often norm-setting, so if they are designed to encourage mothers to stay at home and if they are designed to have children start attending daycare at the age of three, then parents often accept this arrangement as being “natural.” If they have direct or indirect experiences of something else (because they have foreign friends with good experiences with daycare for younger children or because they were forced because of financial reasons to send their children to daycare at an earlier age) then they are more likely to have a positive view toward daycare for younger children.

Moreover, it should also be noted that a realized conventional model of the family with a child under 3 in the Czech Republic and Slovakia has a negative impact both on mothers in the labor market (i.g. low employment rates of mothers with pre-school children, female discrimination on the labour market etc.), and on the very low fertility rates there. Obviously, this model does not represent an effective path neither to gender equality, nor to higher fertility.

References

- [1] See for example: North, Douglass C. 1990. *Institutions, institutional change, and economic performance* (Cambridge: Cambridge University Press); Weir, Margaret & Skocpol, Theda. 1985. "State Structures and the Possibilities for 'Keynesian' Responses to the Great Depression in Sweden, Britain, and the United States", in Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer & Theda Skocpol eds, *Bringing the State Back In*, (Cambridge et al.: Cambridge University Press).
- [2] Inglehart, Ronald and Welzel, Christian. 2005. *Modernization, Cultural Change and Democracy*, (New York: Cambridge University Press); Putnam, Robert D. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy* (Princeton, N.J. : Princeton University Press).
- [3] Pfau-Effinger, Birgit (2005). "Culture and Welfare State Policies: Reflections on a Complex Interrelation." *Journal of Social Policy* 34, 1, 1-18.
- [4] Repková, K. 2007. *Rodinná starostlivosť na Slovensku ako verejný zaujem*. Bratislava: IVPR.
- [5] Maříková, Hana. 2008. "Rodičovská (je) pro oba rodiče!" Pp. 71-84 in Alena Křížková, Radka Dudová, Hana Hašková, Hana Maříková a Zuzana Uhde eds., *Práce a péče: Proměny "rodičovské" v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie* (Praha: Sociologické nakladatelství).
- [6] Saxonberg, Steven and Sirovátka, Tomáš. 2006. "Failing Family Policy in Post-Communist Central Europe," *Comparative Policy Analysis*, 8 (2).

PRISOTNOST JUDOV NA SLOVENSKEM OZEMLJU

dr. Mari Jože Osredkar
Univerza v Ljubljani
Teološka fakulteta
Poljanska 4, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 434 58 46; fax: +386 1 43458 54
mari.osredkar.ofm@siol.net

POVZETEK

Čeprav so bili Judje med demografskimi skupinami na ozemlju Slovenije vedno le manjšina, je njihova prisotnost na naših tleh dobro dokumentirana od srednjega veka pa do današnjih dni. Prispevek natančno predstavlja razvoj judovske skupnosti na slovenskem ozemlju skozi zgodovino do danes.

ABSTRACT

While the Jews have been a minority among the demographic groups of Slovenia throughout history, their presence on Slovenian territory has been significantly documented from the Middle Ages to the present day. This paper details the presence of the Jewish community on our soil from past times through its evolution to today.

1 UVOD

Vsak veren jud¹ ni bil tudi rojen kot Jud². Po tej logiki bi lahko rekli tudi, da vsak Jud ni pripadnik judovske veroizpovedi, vendar judje razmišljajo drugače. Judovstvo je namreč etno-religijska skupnost. Zato sta tudi pogoja za sprejem v judovsko versko skupnost dva: etničnost ali religioznost. V judovstvo po etnični pripadnosti se pripadniki rodijo po očetu, po religiozni pripadnosti pa po materi. Judovstvo pa vsakega Juda po etnični pripadnosti smatra tudi kot člana religijskega judovstva. V judovstvu torej najdemo člane »po krvi«, ki so se rodili v judovskih družinah in člane »po veri«, ki so se rodili v judovskim materam in ne judovskim očetom in tiste, ki so se kot pripadniki različnih ne judovskih narodov spreobrnil v judovsko vero in jih imenujemo konvertiti. Zaradi kompleksne prepletenosti etničnosti in religioznosti, bomo v predstavitvi judovske skupnosti v Sloveniji upoštevali obe pripadnosti.

¹ Z malo začetnico, beseda »jud« pomeni pripadnika judovske vere.

² Jud, pisano z veliko začetnico pomeni pripadnika judovskega naroda.

2 IZGNANSTVO IN PRIPADNOST JUDOVSTVU

Z besedo judovstvo označujemo monoteistično vero judovskega ljudstva, ki se je začela z Abrahamom in se deli na dva dela: do zadnjega porušenja jeruzalemskega templja ga imenujemo tempeljsko judovstvo od takrat naprej pa rabinsko judovstvo. Ko so leta 70 po Kr. Rimljani dokončno porušili tempelj, se je začelo judovsko izgnanstvo. Judje so se že mnoga stoletja pred porušenjem templja začeli izseljevati iz Izraela proti Evropi, severni Afriki, proti vzhodu in tudi jugu (Jemen). Po porušenju Jeruzalema pa druge izbire niso niti imeli. Naselili so se v različnih deželah, a se v 2000 letih niso asimilirali in izginili. Judovska diaspora je še danes razširjena po skoraj celotnem svetu, ker so ohranili pripadnost judovstvu. To pa je bil v zgodovini pogosto razlog za preganjanje Judov.

V nasprotju s složnejšim življenjem v zahodno azijskih deželah, so evropske Jude v zadnjih dveh tisočletjih pogosto spremljala diskriminacija in preganjanja. Tudi na naših tleh. Sprva so bili razlogi za to verski. Protijudovsko razpoloženje s strani kristjanov zaradi vere najdemo že v času starega rimskega cesarstva. (Komisija za verske odnose z judovstvom 1998, 36). Antijudaizem se je ohranil skozi celotni srednji vek, med drugim tudi na Slovenskem ozemlju, ko so konec 15. oz. v začetku 16. stoletja bili izgnani s področja Koroške, Štajerske in Kranjske (35). Kasneje, ob koncu 18. stoletja in v začetku 19. stoletja pa je protijudovsko nestrpnost nadomestil novo nastajajoči antisemitizem, ki je bil političnega izvora (16). Nasprotja med ljudmi so se torej začela seliti z verskega na nacionalno področje. Antisemiti, ki so se pojavili v tem obdobju, so začeli Judom pripisovati, da ogrožajo nacionalno državo in kujejo mednarodno zaroto. Med antisemitizmom in antijudaizmom je torej velika razlika. Medtem, ko antijudaizem temelji na verski različnosti, antisemitizem temelji na rasni diskriminaciji.

Na evropskih tleh sta se oblikovali dve skupini Judov: Aškenazi (njihov jezik se imenuje jidiš) in Sefardi (govorijo ladino). V 13. stoletju se v deželah Aškenaza dokončno oblikujejo judovske občine, ki ostanejo v veljavi vse do 19. stoletja (Jelinčič Boeta 2, 2010, 166). Te dežele obsegajo območje srednje in vzhodne Evrope vse do naših krajev. To pomeni, da so judovski prebivalci pred izgoni tudi v naših krajih bili Aškenazi. Te občine, ki so imele dokaj veliko avtonomijo, so se skozi čas seveda spreminjale oz. razvijale.

Sprva je judovska verska občina imela popolno oblast nad vsemi Judi svojega področja, vključno s sodiščem, ki je imelo pravico izrekanja kazni. Celo smrtno kazen. Predvsem pa je bila verska občina odgovorna za ustanove javnega značaja, kot sta sinagoga in pokopališče ter za pobiranje davkov in dobrodelnih prispevkov (Jelinčič Boeta 2 2009, 48-49). Judovske verske občine so danes svojo funkcijo močno spremenile. Od 19. stoletja dalje skrbijo za vodenje matičnih knjig, bogoslužje, verski pouk otrok...

3 JUDJE NA SLOV. OZEMLJU PRED 20. STOLETJEM

V 13. in 14. stoletju najdemo na Slovenskem judovsko prisotnost v Piranu, Izoli, Kopru, Slovenj Gradcu, Dravogradu, Mariboru, Radgoni, na Ptujju, v Ormožu, Slovenski Bistrici, v Celju in Ljubljani. (Jelinčič Boeta 1. 2010). Te judovske skupnosti so imele dobro notranjo organizacijo in razvito versko življenje, (Gašpar in Lazar 1997, 32) saj so v omenjenih mestih Judje predstavljali 5-20% prebivalstva znotraj obzidja (Jelinčič Boeta 2009, 20).

Največja judovska skupnost je bila po vsej verjetnosti v Mariboru, kjer iz listin in arheoloških raziskav sinagoge sklepamo, da so bili Judje tam že v začetku 13. stoletja. Skupnost je imela sinagogo, ki stoji še danes, rabina, judovsko ulico, obredno kopališče in pokopališče. Rabin Israel Isserlein, ki je v Mariboru služboval med 1421 in 1450 je od skupnosti zahteval strogo spoštovanje obrednih pravil, socialno pravičnost in poštenost pri poslu in trgovini (Jelinčič Boeta 1 2010, 22). Na Ptujju prvič srečamo Jude leta 1286. Tudi tu se omenjajo Judovska ulica (danes Jadranska ulica), sinagoga in pokopališče. V Slovenski Bistrici, kjer se Judje pojavijo med leti 1370 in 1427, najdemo judovsko pokopališče in verjetno so imeli tudi sinagogo. V Ormožu zasledimo Jude med letoma 1340 in 1362. V Celju pridejo na povabilo Celjskih grofov in tako je prvi Jud v mestu omenjen leta 1340. Na Koroškem je izpričana najstarejša naselitev Judov v drugi polovici 13. stoletja (Valenčič 1992, 5).

Na Kranjskem je judovska skupnost obstajala le v Ljubljani, kjer je imela sinagogo in pokopališče. Henrik Koroški, tedanji deželni gospod na Kranjskem, je dovolil skupini Judov iz Čedadu in Gorice naselitev v Ljubljani. Z dovoljenjem naselitve so prevzeli banko za posojila. Listina Henrika Koroškega je bila objavljena z letnico 1327, a je bila verjetno izdana vsaj dve leti prej, saj se v dveh čedadskih listinah iz leta 1325 omenjata dva ljubljanska Juda zdravnika (Valenčič 1992, 6 in 16). Glavno opravilo ljubljanskih Judov je bilo posojanje denarja. Vendar pa najdemo tudi zdravnika, rabina, mizarja, mlinarja.

Na Primorskem viri potrjujejo judovsko naselitev v Piranu, Izoli in Kopru šele v 14. stoletju. V Kopru se je razvila judovska skupnost, ki je leta 1500 štela približno 200 ljudi. Judje so se v teh mestih večinoma ukvarjali z bančništvom. Piran in Koper sta imela sinagogo, pokopališče in judovske ulice.

V začetku 15. stoletja se začno preganjanja Judov. Judje so namreč igrali vedno manjšo vlogo, ki bi bila v interesu vladarja. Okoli leta 1360 so začele popuščati cerkvene prepovedi posojanja na obresti in so višji sloji postajali vse

manj odvisni od judovskega kredita. Povečala se je tudi trgovska dejavnost krščanskega meščanstva in kmetov, meščani so vstopali v kreditne posle in nekateri cerkveni sloji so okrepili svoje protijudovsko pridiganje. S poslabšanjem gospodarske moči judovskega prebivalstva se je zmanjšala tudi korist oblasti zaščite Judov (Jelinčič Boeta 2009, 55).

Leta 1404 salzburški nadškof Eberhard III. zapre vse ptujske Jude in jih nato izžene iz mesta. Leta 1410 iz Celja Jude prežene grof Herman II. Maksimilijan I. je izdal ukaz, da z območja Koroške 10. marca in Štajerske 18. marca 1496 (Jelinčič Boeta 2009, 56) ter Kranjske 1. januarja 1515 (57) izžene vse Jude. Natančnega števila Judov v tistih časih ne poznamo, ukazi o njihovem izgonu pa dokazujejo njihovo prisotnost. Judje so takrat odšli proti zahodu in jugozahodu, kjer so se ustalili v Trstu, Gorici in verjetno tudi drugih slovenskih primorskih mestih. Tam prepoved naseljevanja namreč ni veljala. Tako lahko začnemo govoriti o izginotju judovske skupnosti na območju Štajerske, Koroške in Kranjske za več kot tri stoletja. Celo judovski trgovci bi za potovali skozi naše ozemlje potrebovali dovoljenje in so bili zaradi prepovedi zelo redki. Edina izjema je bil čas Ilirskih provinc med leti 1809 in 1814. Francosko načelo univerzalnih človekovih pravic je namreč za kratek čas ponovno dovoljevalo naselitev Judom tudi na ozemlju Kranjske (Jelinčič Boeta 2009, 70).

V Prekmurju je bil položaj nekoliko drugačen, saj najdemo prve stalno naseljene Jude šele v 18. Stoletju (tu ni bilo prepovedi). Prekmurški Judje, ki so prišli predvsem z vhoda, so se ustalili in se naselili tako v večjih mestih kot na podeželju. Število Judov v Prekmurju je najhitreje naraščalo v 19. stoletju, še posebej po letu 1867. Z osnovanjem Avstro-Ogrske je bila trgovina med obema deloma države še olajšana za lažjo prodajo ogrskih in s tem tudi judovskih prekmurških poljedelskih pridelkov. Lep primer tega nam pokaže podatek števila prekmurških Judov (Jelinčič Boeta 2009, 82). Če je leta 1778 v celotnem Prekmurju živelo le 14 Judov, jih je leta 1889 živelo kar 1107. Prav tega leta je bilo zabeleženih največ judovskega prebivalstva v celotni zgodovini Prekmurja, potem pa je njihovo število začelo upadati (Pančur 2, 2008, 46). Medtem, ko so Judje na Kranjsko, Koroško in Štajersko lahko vrnilo šele v 19. stoletju, je na vzhodnem bregu Mure takrat že bivala številčna skupnost. Z nastankom države Avstro-Ogrske leta 1867 je bila namreč sprejeta ustava, ki je prepovedala vsakršno versko diskriminacijo (Jelinčič Boeta 2, 2010, 255). Ker je celotno ozemlje današnje Slovenije spadalo pod novo nastalo monarhijo, je to uradno pomenilo konec prepovedi judovskega naseljevanja na ozemlju Štajerske, Koroške in Kranjske ter nov začetek naseljevanja Judov na večini območja današnje Slovenije.

Po sprejetju že omenjenega zakona o splošnih državljanskih pravicah iz leta 1867 so se Judje iz okoliških dežel začeli naseljevati na območje Štajerske, Koroške in Kranjske. Prišli so iz Češke, Moravske, Ogrske, Hrvaške in nekaj manj iz Trsta in Gorice. Kljub priseljevanju pa je njihovo število na tem območju ostalo nizko v primerjavi z Ogrskim delom države (Jelinčič Boeta 2009, 73), ker na Slovenskem v tistem času ni bilo močnejših gospodarskih središč (Pančur 1. 2008, 16). To dejstvo je tudi razlog, zakaj

so se Judje po emancipaciji na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem naselili le v mestih (Pančur 2009, 269).

Med leti 1880 in 1910 je Avstro-Ogrska vsakih deset let, na dan 31. decembra, izvedla popis prebivalstva, toda kategorije narodnosti pri teh popisih ni bilo, zato je Jude zaobjela samo pri kategoriji veroizpovedi. Tako se med Jude niso prišteli tisti Judje, ki so izstopili iz judovske vere. Poleg tega so pri popisu upoštevali le prisotne ljudi v kraju na dan popisa. To pomeni, da so bili popisani tujci, ki so bili na dan popisa v kraju, ne pa slovenski Judje, ki so bili tisti dan odsotni (Pančur 1. 2008, 15).

Leta 1890 je bil za avstrijski del monarhije sprejet zakon o judovskih verskih občinah (Pančur 2. 2008, 44). S tem so bila na novo določena ozemlja občin, ki so se morale v tem delu ponovno organizirati (Jelinčič Boeta 2009, 74). Začasna naseljenost Judov na naših tleh ter neenakomerna poseljenost Štajerske, Koroške in Kranjske so zelo vplivale na določitev judovskih verskih občin. Ko so v treh letih uredili ozemeljski obseg teh občin, je ministrstvo za uk in bogočastje 18. marca 1893 izdalo uredbe za Štajersko, Koroško in Kranjsko, po kateri so 1. julija 1893 vsi Judje v teh treh deželah postali člani judovske verske občine v Gradcu (Pančur 23. 2008, 45). Na slovenskem ozemlju so v tem obdobju tako obstajale tri občine. Ena je imela sedež v Gradcu, dve pa na Primorskem, v Trstu in v Gorici (Jelinčič Boeta 2009, 74).

4 JUDJE NA SLOV. OZEMLJU V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA

Po popisu prebivalstva leta 1900 je v primorski pokrajini Avstro-Ogrske države živelo 5534 Judov, od tega več kot 4900 na Tržaškem, 300 v Istri in 320 na Goriški in Gradiščanskem (Jelinčič Boeta 2009, 75). Vendar jih je v slovenskem delu Primorske živelo zelo malo: v Ajdovščini je živelo 6 Judov, v Kopru 10 ter v Piranu in Tolminu po 1 Jud. V mestu Postojna je živel le 1 Jud (Pančur 2009, 267-268). Razlog za majhno število Judov na tem ozemlju je predvsem Trst, ki je bil zaradi svoje velikosti in pomembnega pristanišča zelo privlačen za življenje Judov že več stoletij. Po letu 1900 se je skupnost v Gorici začela zmanjševati in je imela ob koncu Avstro-Ogrske države le še med 150 in 200 pripadnikov. Razlog za to najdemo v preseljevanju v večja mesta in sklepanju porok s kristjani oz. nejudi (Jelinčič Boeta 2009, 75).

Na Kranjskem je leta 1900 živelo 145 Judov (Jelinčič Boeta 2009, 75), od tega jih je 84 živelo v Ljubljani. Le dve leti kasneje se je po ugotovitvah ljubljanskega magistrata število v Ljubljani živečih Judov zmanjšalo na kar 57. Razlog za to najdemo v velikem številu Judov, ki so v mestu zaradi svojega poklica živeli le za kratek čas. To so bili judovski gledališki igralci, ki so Ljubljano zapustili po končani sezoni leta 1901 (Valenčič 1992, 60) in nekatere judovske vojaške družine, ki so prav tako v tem obdobju zapustile mesto (61). Prav tako lahko med ne stalno naseljene ljubljanske Jude, ki so v mestu bili prisotni le po nekaj let, štejemo tuje judovske dijake iz sosednjih dežel, predvsem iz Trsta, ki so obiskovali ljubljanske šole. Znana takšna šola je bila Mahrova trgovska šola v Ljubljani (60). Leta 1900 so štirje Judje živeli v Gradcu pri Litiji, med katerimi je vsaj ena oseba bila

zaposlena v predilnici, ki je delovala od leta 1885. Dve leti kasneje, ko so gradili železniško progo Jesenice-Bohinj ter karavanški in bohinjski predor, je nekaj Judov živelo tudi v radovljiškem okolju. Tam so bili kot tehnični, knjigovodski ali pisarniški uslužbenci zaposleni pri železniškem gradbenem vodstvu in pri podjetju, ki so opravljala stavbna dela (62). Bivanje Judov na podeželju v kranjski pokrajini je tako bilo več ali manj slučajno, saj po statističnih podatkih zunaj Ljubljane skoraj ni bilo stalno živečih Judov (Valenčič 1992, 62).

Na Koroškem je leta 1900 živelo 209 Judov (Jelinčič Boeta 2009, 75), vendar je velika večina živela v okrajih, ki so danes izven Slovenije, predvsem v okraju Celovca in Beljaka. Nobeden od deklariranih koroških Judov verjetno ni živel na območju današnje Slovenije (Pančur 2009, 268).

Na Štajerskem je bil leta 1900 deklariran 2101 Judov (Jelinčič Boeta 2009, 75), večina jih je živela v današnji Avstriji. Središče štajerskih Judov je bilo v Gradcu, kjer je delovala tudi judovska verska občina. Tudi na slovenskem Štajerskem je največ Judov živelo v mestih. V Mariboru z okolico jih je bilo 62 (Pančur 2009, 273), v Celju 23 (271) in na Ptujju 37 (274). Iz obravnavanega lahko ugotovimo, da je, tako kot drugod po srednji in zahodni Evropi, tudi pri nas večina judovskega prebivalstva bila prisotna v mestih.

Deset let kasneje, to je leta 1910, je po popisu prebivalstva v zgodovinskih slovenskih deželah živelo 11.000 Judov, približno 2000 več kot leta 1900. Tudi ta številka zaobjema Jude, ki so živeli v slovenskih zgodovinskih deželah, tako, da jih je območju ozemlja današnje Slovenije živelo veliko manj. Največ, kar 6513 jih je živelo na Primorskem skupaj s Trstom, v ostalih predelih pa se je njihovo število zvišalo le za malo (Jelinčič Boeta 2009, 76). Na ozemlju slovenske Primorske je živelo 22 Judov. 10 jih je živelo v Kopru, 2 na Kanalu ter 10 v Gorici in njeni okolici na ozemlju Slovenije (Pančur 2009, 268). Na Kranjskem je živelo 146 Judov, od tega kar 116 v Ljubljani (267). Na celotnem Štajerskem jih je istega leta živelo 2708 (Jelinčič Boeta 2009, 76), od tega 187 na ozemlju današnje Slovenije. V Mariboru je leta 1910 živelo 66 Judov, v Celju 25 in na Ptujju 37 (Pančur 2009, 268). Čeprav je število slovenskih Judov na Štajerskem še vedno bilo višje kot na Kranjskem, pa se je v primerjavi z letom 1890, ko jih je bilo deklariranih kar 192, zmanjšalo (Pančur 2009, 268).

Ob popisu prebivalstva leta 1910 je v Prekmurju živelo 1000 Judov (255), največ v obeh prekmurskih mestnih središčih, v Murski Soboti in Lendavi (Pančur 2, 2008, 46). Njihovo število je od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne začelo rahlo upadati, vendar je še vedno bilo veliko višje v primerjavi s preostalim delom današnje Slovenije (Jelinčič Boeta 2009, 84).

Prva svetovna vojna je med leti 1914 in 1918 na naših tleh pustila velike spremembe. Iz celotne Avstro-Ogrske je bilo vpoklicano v vojsko okoli 300.000 Judov, izmed katerimi jih je izgubilo življenje približno 40.000. Ni znano, koliko je bilo med njimi slovenskih Judov (Pančur 2, 2008, 76). Zaradi velikega števila judovskih vojakov v avstrijski vojski je bila v času vojne v Novem mestu osnovana začasna vojaška sinagoga (76). Iz časa vojne se je ohranilo nekaj

nagrobnikov judovskih vojakov v Kidričevem in Štanjelu ter na nekdanjem pokopališču na dvorcu Blagovica (76).

Prvi popis prebivalstva, ki ga je izvedla Kraljevina SHS, je bil leta 1921. Tudi tokrat je zajemal le prebivalce, ki so bili na določen dan prisotni v določenem kraju. Poleg tega popis ni zabeležil tistih Judov, ki so zapustili judovsko versko občino ali so se dali krstiti. Zato je število Judov verjetno bilo nekoliko večje (Pančur 2, 2008, 256). Ob tem popisu je v Kraljevini SHS živelo 64.159 Judov (Pančur 1, 2008, 17), na območju sedanje Slovenije jih je živelo 936 (Jelinčič Boeta 2009, 89), to je kar 414 manj, kot ob popisu leta 1910 (Pančur 1, 2008, 17). Ta podatek nam ne kaže le majhnega števila slovenskih Judov v primerjavi z ostalo državo, temveč tudi občutno zmanjšanje števila Judov na območju Slovenije v enajstih letih. Od 936 slovenskih Judov jih je kar 642 živelo v Prekmurju (Jelinčič Boeta 2009, 89).

Popis v Dravski banovini 1. maja 1937 je naštel 778 Judov (Pančur 2, 2008, 256). V Prekmurju je bilo 417 Judov, kjer se je njihovo število enakomerno zmanjševalo tako v mestih kot na podeželju, toda najhitreje v Lendavi (262). Razlog za tako naglo zmanjševanje prekmurskih Judov je bila privlačnost hrvaških mest, kamor so se odseljevali (263). Izven Prekmurja je leta 1937 bilo popisanih le še 361 Judov, od katerih jih je imelo 293 judovsko vero, ostali pa so v večini primerih bili brez vere oz. so se dali krstiti (278). Takrat je v Dravski banovini 583 Judov imelo jugoslovansko državljanstvo, ostali pa so bili Italijani, Avstrijci in Poljaki (286). Večina tujih Judov je prebivala v Ljubljani, nekaj jih je privabil tudi Kranj, nekoliko manj pa Maribor in Celje (287).

V času predvojne Jugoslavije se je čedalje več Judov pri nas odločilo za spremembo svojih izrazito židovskih priimkov; nadomestili so jih s slovenskimi. Razlog za to bi lahko bilo protijudovsko razpoloženje, ki se je v Jugoslaviji pokazalo v nekaterih predpisih iz leta 1940 (Valenčič 1992, 71). Edini pravi protijudovski ukrep v času predvojne Jugoslavije pa je prinesla uredba o vpisovanju oseb judovskega rodu za učence univerz, visokih šol z veljavo univerz, višjih, srednjih, učiteljskih in drugih strokovnih šol. Predpis, ki bi začel veljati s šolskim letom 1940/41 pa ni veljal za tiste učence judovskega rodu, ki so že bili vpisani v višje letnike ali razrede, prav tako pa ni veljal za tiste učence židovskega rodu, katerih starši so bili zaslužni za domovino. Ker se je le nekaj mesecev po izidu te uredbe pri nas začela druga svetovna vojna, so ti jugoslovanski protijudovski predpisi imeli zelo kratkotrajno veljavo (72). Oblasti so prepovedale tudi delovanje veletrgovinam s prehrano, katerih lastniki ali solastniki so bili Judje (Jelinčič Boeta 2009, 94). Ob začetku druge svetovne vojne pri nas najmanj petina judovske populacije v osrednji Sloveniji ni bila več del judovske verske skupnosti (Pančur 2009, 278). V primerjavi s prejšnjimi leti se je predvsem med ljubljanskimi Judi povečalo število verskih izstopov, kar kaže, da je porast nacionalsocialističnega režima v Nemčiji počasi začel pridobivati posledice tudi med Judi na Slovenskem. Judovske vere pa niso zapuščali le domači Judi, temveč tudi judovski begunci, ki so prišli v Slovenijo. Bojazen pred preganjanjem ob širjenju nacionalsocialistične oblasti v srednji Evropi je bila velika (Valenčič 1992, 71). Z začetkom vojne v Jugoslaviji pa so okupatorji na celotnem območju današnje

Slovenije začeli izvajati protijudovsko politiko (Valenčič 2008, 72). Znan je podatek, da je bilo 392 prekmurskih žrtev holokavsta; preživelo pa naj bi le 48 prekmurskih Judov (Toš 2010, 646). Od približno 1500 Judov, ki so pred začetkom vojne živeli na ozemlju Slovenije pa jih je življenje izgubilo približno 1300 (Jelinčič Boeta 2009, 99).

5 JUDJE V SLOVENIJI POD SFRJ

Po koncu druge svetovne vojne se je majhno število preživelih Judov vrnilo v novo nastalo državo vedoč, da nova zakonodaja ni vsebovala več rasnih zakonov, na podlagi katerih so bili med drugo svetovno vojno preganjani. Toda v Jugoslaviji, ki je družbeno ureditev popolnoma spremenila, Judom ni bilo lahko. Nova država je namreč uvedla podržavljanje zasebnega premoženja, zato je poleg ostalih premožnejših državljanov večino svojega premoženja izgubilo tudi veliko preživelih Judov (Pančur 1 2008, 81), ki so ob vrnitvi doživeli kulturni šok (Pančur 1 2008, 104). Poleg izropanih hiš takoj po vrnitvi v domovino in dveh nacionalizacijah v letih 1946 in 1948, ko jim je država odvzela tovarniške objekte, ostale nepremičnine kakor tudi samostojno trgovsko dejavnost (Pančur 1 2008, 105), so se morali Judje soočiti tudi z obtožbo, da so razredni sovražniki. Jude so novi oblastniki videli kot tujce, kot predstavnike nemško govoreče visoke buržoazije, kar je bil razlog za preganjanje (Pančur 1 2008, 104). Prepričanje, da so Judje kapitalisti, ki bogatijo na račun delavcev, je bil razlog za številne zaplembe judovskega premoženja s strani povojnih jugoslovanskih oblasti (Pančur 1 2008, 104). V Ljubljani so jim zaplenili tri vile. V vili judovske družine Ebenspanger se je naselil takratni predsednik slovenske vlade Boris Kidrič (105). Lendavski in murskosoboški Judje so kar čez noč ostali brez premoženja in so tako v lastnih stanovanjsko-poslovnih zgradbah postali najemniki (Pančur 1, 2008, 105). Država je zasegla tudi tisto premoženje, ki je preseglo zemljiški maksimum po agrarni reformi, premoženje tistih, ki so odšli v Izrael ter nekaterih Judov, ki so bili zaradi nemško zvonečih priimkov razglašeni za osebe nemške narodnosti in posledično razlašeni po odloku AVNOJA-a (Toš 2010, 648). Nekateri Judje, ki so se potem, ko so jih razglasili za osebe nemške narodnosti, pritožili, so jim premoženje sicer vrnili (Jelinčič Boeta 2009, 105).

Po vojni se je izvrševalo tudi podržavljanje industrijskih podjetij, ki so bila v delni ali pretežni lasti oseb judovskega izvora ter tistih podjetij, v katerih so bili na vodilnih položajih osebe judovskega rodu (Pančur 1, 2008, 81). Njihovo premoženje oblast ni podržavila le zato, ker so bili judovskega izvora, ampak kot že rečeno zato, ker so bili v njihovih očeh predstavniki zasebnega kapitala. Najbolj obremenilen očitek pa je bil, da so bila njihova podjetja v preteklosti nosilec nemških nacionalističnih, gospodarskih in drugih interesov na ozemlju Slovenije in so tako bila posledično vključena v nacistično vojno gospodarstvo (Pančur 1 2008, 81-100).

Slovenski Judje, zlasti Prekmurski, so tako bili po letu 1945 izbrisani in enostavno potisnjeni na rob zgodovinskega spomina. Vendar pa moramo še enkrat dodati, da pri

odvzemu premoženja ni bila pomembna nacionalna, verska ali rasna pripadnost, ampak razredna (Toš 2010, 647).

Zaradi tega je večina preživelih slovenskih Judov izgubila interes za vrnitev v Slovenijo, nekateri, ki so se vrnili, pa so se že v nekaj letih po prihodu začeli izseljevati, zlasti v Izrael (Jelinčič Boeta 2009, 99), ki je bil ustanovljen leta 1948 (Toš 2010, 646). Po dosedanjih izračunih se je v Izrael do leta 1952 preselilo 50 Judov, ki so živeli v Sloveniji (Jelinčič Boeta 2009, 105). Ti so se morali v zameno za dovoljenje za odhod odpovedati jugoslovanskemu državljanstvu in vsemu svojemu premoženju (106). Poleg materialne stabilnosti, je bil Izrael prva izbira zato, ker je zanje predstavljal »pravo domovino«, kjer bodo lahko živeli med verniki – sobrati (Kerec 2000, 610).

Tako se je majhna slovenska judovska skupnost, ki se je med drugo svetovno vojno še zmanjšala, v prvih nekaj letih po vojni znašla na robu obstoja. Po drugi svetovni vojni je v Sloveniji ostalo okoli 200 Judov, ki so leta 1954 osnovali Jevrejsko občino v Ljubljani s podružnicami v Mariboru, Murski Soboti in Lendavi, kjer naj bi ostalo le 5 Judov (Pančur 1 2008, 112). V novi državi so bili Judje razglašeni za eno izmed številnih jugoslovanskih narodnosti, kot verska skupnost pa v Jugoslaviji niso doživljali nikakršne uradne diskriminacije. Tako je bilo tudi na Slovenskem, kjer niti v publikacijah ni bilo mogoče več zaslediti antisemitizma (Pančur 1 2008, 106).

Po osamosvojitvi Slovenije leta 1991, ko se je po popisu prebivalstva za Jude izreklo 199 državljanov Slovenije (Pančur 1, 2008, 106), od tega le trije v Lendavi in pet v Murski Soboti (Toš 2010, 649), je bila iz Jevrejske občine oblikovana Judovska skupnost Slovenije (Jelinčič Boeta 2009, 105).

6 JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI DANES

Judovska skupnost Slovenije³ se je registrirala kot verska skupnost pri Uradu za verske skupnosti RS in ima od leta 1997 svoje prostore v zgradbi bivše Tobačne tovarne na Tržaški cesti v Ljubljani. Od omenjenega leta tudi zbira in organizira slovenske Jude.

Člani JSS morajo biti državljani RS (razen rabina), ki imajo listinsko dokazano etnično pripadnost judovstvu (matri- ali patrilinealno,), ni pa izrecno zahtevano izrekanje o verski pripadnosti judovstvu. Tako je lahko član Judovske skupnosti Slovenije vsak, ki dokaže svoje judovsko poreklo, pri čemer je dovolj, da je le eden izmed starih staršev bil Jud. Tisti, ki pa niso Judje po verskem kriteriju, kamor prištevajo le Jude po mami, ne morejo sodelovati pri vseh verskih obredih, lahko pa sodelujejo na vseh ostalih področjih.

JSS ima od januarja 2003 v sklopu svojega pisarniškega kompleksa tudi sinagogo. Majhno svetišče ima lesen oltar, kjer je shranjen zvitek Tore, ki so ga prejeli v dar januarja 2003 (Aleksič 2003). Poleg v zid vklesane Davidove zvezde stoji sedmerokraki obredni svečnik - menora. Sinagoga vsebuje tudi miniaturno repliko »zida objokovanja«, vdolano v zid, ki je obrnjen proti zahodu (Aleksič 2003). Prostor je s špansko steno ločen na ženski in

moški del. Ob sinagogi je večnamenski prostor in kuhinja, v kateri so nameravali pripravljati košer hrano, vendar je bil ta namen opuščen. Od začetka 2003. leta službo rabina v Sloveniji opravlja Ariea Haddad, ki živi in deluje v judovski skupnosti v Trstu (Aleksič 2003). Rabin pride v Slovenijo za večje praznike.

Po zadnjem popisu verske, jezikovne in narodne sestave prebivalstva Slovenije leta 2002, se je za judovsko narodnost opredelilo 28 slovenskih državljanov, za judovsko veroizpoved pa 99 Slovencev (Statistični urad Republike Slovenije 2002). Judovska skupnost pa v letu 2012 govori o približno 150 članih in omenja, da je število Judov v Sloveniji še večje, kajti niso vsi včlanjeni v JSS. Člani JSS so Judje in judje s slovenskim državljanstvom in dodaja, da so spreobrnjenja zelo redka, praviloma zaradi poroke. Večina članov JSS je starih nad štirideset let. Dejavnih članov pa je približno 15%.

JSS je članica Evropskega judovskega kongresa in Evropskega judovskega parlamenta v Bruslju preko katerega se povezuje z vsemi judovskimi skupnostmi v Evropi. Najbolj pa sodeluje z Judovsko skupnostjo v Trstu, Židovsko občino Zagreb in Jevrejsko opštino v Beogradu.

7 ZAKLJUČEK

Na slovenskem ozemlju ni nikoli živelo veliko Judov. Pa vendar, od relativno številčne judovske skupnosti iz preteklosti, je danes med našim narodom obstal le »Izraelov ostanek«. Za demografsko sliko je zanemarljiv, pa vendar je njegova zgodba zelo zanimiva. Slovenski Judje so danes organizirani v eni od najmanjših judovskih skupnosti na svetu in po več kot pol stoletja se trudijo obnoviti judovsko kulturo, jezik in vero.

Viri, reference in literatura

Aleksič, Jure. » Težko, ampak lepo.« *Mladina*, št. 9 (2003). <http://www.mladina.si/96356/tezko-ampak-lepo.htm> (pridobljeno januar 2012)

Fajič, Meliha. 2010. *Izumiranje judovske skupnosti v slovenskem prostoru po drugi svetovni vojni – vzroki izseljevanja v Izrael*, Zbirka slovenskega časopisa, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 39. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Gašpar, Mirjana, in Beata Lazar. 1997. *Židje v Lendavi*. Lendava: Lindplast, Pince.

Hudelja, Mihaela. 1996. Zakaj se Judje niso ustalili v slovenskem prostoru: Stereotipi o Judih na Slovenskem in Ahasver. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 23:47-62.

Jelinčič Boeta, Klemen. 2009. *Judje na Slovenskem*. Celovec: MD.

³ Od sedaj JSS

- Jelinčič Boeta, Klemen. 2010. *Kratka zgodovina Judov*. »2. dopolnjena izd.«. Celovec: MD. (Jelinčič Boeta 1)
- Jelinčič Boeta, Klemen. 2010. *Poreklo in kulturna pripadnost slovenskih Judov – obdobja obravnave in pozni srednji vek*, Zbirka slovenskega časopisa, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 39. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. (Jelinčič Boeta 2)
- Kerec, Darja. 2000. Judje v Murski Soboti v letih 1934-1954. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 71:591-613.
- Komisija za verske odnose z judovstvom. 1998. *Spominjamo se: preišljevanje o holokavstu*. Ljubljana: Družina.
- Kuzmič, Franc. 2004. Judje v Prekmurju: Zgodovinski očrt. *Signal: Letni zbornik Pavlove hiše zima 2004/2005*:107-117.
- Kuzmič, Franc. 2010. *Migracije Judov v slovenskem prostoru skozi čas*, Zbirka slovenskega časopisa, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 39. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Lazar, Beata. 2004. Zgodovina dolnjelendavskih Judov. *Signal: Letni zbornik Pavlove hiše zima 2004/2005*:77-88.
- Pančur, Andrej. 2008. Glej *Premoženjski in civilno-pravni položaj slovenskih Judov v 20. stoletju*. 2008. (Pančur 1)
- Pančur, Andrej. 2008. Judje s Spodnje Štajerske in Gorenjske kot žrtve holokavsta v Evropi. V: *Evropski vplivi na slovensko družbo*, ur. Nevenka Troha, Mojca Šorn in Bojan Balkovec, 367-381. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije. (Pančur 3)
- Pančur, Andrej. 2008. Teritorialni obseg judovskih verskih občin na ozemlju sedanje Slovenije pred drugo svetovno vojno. *Prispevki za novejšo zgodovino* 1:43-53. (Pančur 2)
- Pančur, Andrej. 2009. Judovsko prebivalstvo v Sloveniji do druge svetovne vojne. V: *Podobe modernizacije : poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*, 249-296. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Pančur, Andrej. 2010. *Migracije judovskega prebivalstva na Slovenskem od judovske emancipacije do holokavsta*, Zbirka slovenskega časopisa, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 39. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Stanič, Barbara. 1996. Antisemitizem kot model zatiranja. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 14:29-45.
- Šobajič, Vojimir. 1982. *Judje in Izrael*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Toš, Marjan. 2010. *Migracije in mobilnost judovskega prebivalstva – od srednjeveških izgonov iz slovenskih dežel 1496-1515 do množičnih deportacij in uničenja v holokavstu 1941-1945*, Zbirka slovenskega časopisa, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 39. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Valenčič, Vlado. 1992. *Židje v preteklosti Ljubljane*. Ljubljana: Založba Park.
- Statistični urad Republike Slovenije. 2002. Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002. http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=SLO&st=8 (pridobljeno 29.2. 2012).
- Šircelj, Milivoja. 2003. Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921-2002. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. <http://www.stat.si/popis2002/gradivo/2-169.pdf>.

OLDER WORKERS IN THE VICIOUS CIRCLE OF UNEEMPLOYMENT: EMPIRICAL EVIDENCE FROM SLOVENIA

Tjaša Redek, Andrej Sušjan

Ekonomška fakulteta, Univerza v Ljubljani
Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenia

Tel: +386 1 5892400; fax: +386 1 5892698

e-mail: tjasa.redek@ef.uni-lj.si; andrej.susjan@ef.uni-lj.si

ABSTRACT

The article analyzes the relationship between ageing, age discrimination, self-concept and self-esteem of workers and their motivation to seek work. Ageism and age discrimination are theoretically expected to negatively impact the self-concept of older workers, especially of older unemployed. This lowers their motivation to seek work, which further decreases with time. Constant failure in job seeking additionally damages the self-concept of older workers. This vicious circle continues until many of them exit the labour market. The vicious circle hypothesis has been tested on a survey-based data set – the survey was conducted in April 2009 on a sample of unemployed. The data confirm the plausibility of the propositions.

1 INTRODUCTION

Sargeant (2006) claims that age defines numerous aspects of our everyday lives: the right to drive, to vote, to marry, to retire, to use public transport for free, to have children, to take on a leading post in a company and many other. Some age limits are very clearly defined by law, others exist as a norm, an accepted standard, something considered as 'normal'. And it is linked to discrimination. When discussing age discrimination, it is important to distinguish ageism and age discrimination. Ageism is considered as attributing some general qualities that are understood as characteristic of older to a specific individual. Discrimination based on age, on the other hand, refers to the use of such generalizations as decision-making tools in employment process, promotion, additional on-the-job training and other. But ageism as such is closely related to discrimination (Macnicol, 2006).

The problem of old age discrimination in Europe is especially fierce in view of the demographic change. Changing demographics is feared to have a detrimental impact on economic growth due to lack of (productive) workers (e.g. Prskawetz et al., 2008). But, at the moment the employment of older people is far from desirable Stockholm and Barcelona targets. In view of coming change, such a situation seems unreasonable and should be analyzed.

The employability of older can be inhibited by both ageism and age discrimination. First, surveys show that age discrimination is a problem according to the general belief¹. Second, we also believe that ageism as a tool for discrimination in the labour market is not relevant just for employers as a foundation for discrimination. Ageism is relevant also for the unemployed, who might perceive themselves partially as society's stereotypes do. As old. Actual discrimination further deteriorates the situation. They feel thus more discouraged, which contributes to their comparatively poor position in the labour market. This problem should be referred to as a problem of self-concept, i.e. individual's widest perception of himself, and to a problem of self-esteem, a sub-area of self-concept, which refers to individuals evaluation of himself in different aspects of life (Baumeister, 1999: 247-248). Self-concept develops gradually throughout our lives and depends on numerous signals, events, direct and indirect impacts from other individuals and the society in general. Ageing, ageism, age discrimination and unemployment negatively impact the self-concept of older workers and especially older unemployed, which evidently (employment and unemployment data) have problems in finding work. Unemployment damages self-concept and self-esteem. This lowers their motivation to seek work, which further lowers with time. And lack of success or constant failure in seeking work damages their self-concept even more. Until many of them exit the labour market.

Linking the concepts of ageism, age discrimination, self-concept, self-esteem and labour market builds the main hypothesis of the article. Ageism and age discrimination negatively impact the self-concept of older workers and especially older unemployed, which evidently (employment and unemployment data) have problems in finding work. Unemployment damages self-concept and self-esteem. This

¹ A special Eurobarometer study (Discrimination in the EU 2009) reveals that on average, 58 % of Europeans believe that it is widespread, (16 % very widespread, 42 % fairly widespread). Age discrimination is according to this study also the second most widespread type of discrimination, behind discrimination on ethnic grounds (61 %) and discrimination due to disability (53 %).

lowers their motivation to seek work, which further lowers with time and lack of success or constant failure in seeking work their self-concept even more. Until many of them exit the labour market. A vicious circle of ageing.

The paper analyzes the perceptions of older unemployed in comparison with the younger in the labour market in Slovenia. We examine whether the older unemployed actually get caught in the vicious circle. The aim is to answer three questions: (1) do older feel discriminated and less worthy, (2) how is this 'discrimination' evident and (3) what consequences does the perceived discrimination have on the older employees. The analysis is based on survey results among unemployed, conducted in April 2009. The empirical analysis is the paper's most important original contribution. To the best of our knowledge this is the first empirical study of such kind among the unemployed.

The structure of the paper is as follows. First, we examine whether the problem of ageism and age discrimination and the problem of age discrimination are present and then we discuss age discrimination in the labour market in the context of the demographic change. Next, since discrimination's link to employment status is very relevant for self-concept, it is important to understand the causes and consequences of discrimination. Empirical analysis of the perceptions among Slovenian unemployed presented in the third part provides empirical evidence to our theoretical foundation.

2 AGE DISCRIMINATION AND SELF-CONCEPT

Discrimination is a social phenomenon, leading to less favourable treatment of individuals because of their sex, nationality, skin colour, age, religion and other factors. According to the International Longevity Centre (2009) Robert N. Butler coined the term 'ageism' in 1968. Since then, the term has been widely used, but, as 'isms' usually do, it continues to denote something negative. According to Traxler (1980: 4, in Woolf, 1998) ageism is 'any attitude, action, or institutional structure which subordinates a person or group because of age or any assignment of roles in society purely on the basis of age'. Although ageism is not itself already age discrimination, it does serve as a foundation for it. According to Macnicol (2006) ageism is stereotyping, an attribution of generally perceived qualities to an individual without any solid base. Age discrimination is the use of these generalizations to make decisions about an individual. In case of the labour market, ageism or stereotyping of older is used to decide whether to employ, to promote, to provide extra training or education, to sack etc. Buesch et al. (2004) define age discrimination as fewer opportunities for older workers, which are not a result of lower productivity.

The EU Stockholm and Lisbon strategies' goals stress that the employment of those aged 55 to 65 should increase to 50 % by 2010 (Stockholm target) and that the retirement is expected to be delayed by 5 years (Barcelona target) (Report requested by Stockholm European Council: "Increasing labour force participation and promoting active ageing",

2002). But Eurostat (2011) data show that both in the EU and in Slovenia, the retirement age has been increasing very slowly, from 2001 till 2009 it increased by roughly a year in the EU-27 (from 59.9 to 61.4) and for about 3 years in Slovenia (from 56.6 in 2002 to 59.8 in 2006, the data for 2001, 2007-2009 were not available for Slovenia). The employment rates of older workers (55 to 64 years) in the EU and in Slovenia are with the overall employment rate of 46.3 years in the EU in 2010 and 35.0 % for Slovenia also below the desired targets. Employment rates for men are with 54.6 % in 2010 above the 50 % target in the EU on average, but Slovenia lags well behind with 44.5 %. The problem is even deeper among women with only 38.6 % employment in the EU and very low 24.5 % in Slovenia. Although the situation has been generally improving since 1999 both in the EU and in Slovenia, the data is still worrying.

The relatively bad comparative position of the older workers is in part caused also by the beliefs and attitudes of the workers themselves. Berger (2006) stresses the triangular linkage among identity, work and age. Usually, theory linked identity and age and separately also identity and work. But the three elements should be analyzed together in order to understand fully the individual's motives, attitudes and motivation in the process of seeking work. We stem from this generalized approach and use psychological constructs of self-concept and self-esteem for a more detailed comprehension of the nature of life choices.

Self-concept is the sum of individual's beliefs about himself, including his attributes and who and what the 'self' is. It comprises also the well-known self-esteem which is his deepest personal self-evaluation in different areas of life (Baumeister, 1999: 247-248). As psychologists show, the development of self-concept begins already in very early childhood and continues to evolve intensely during adolescence and later during career development and private life (e.g. Kagan, 1981, Sebastian et al., 2008). It is important to add that self-concept develops a lot due to interactions with others. As Luke (2011) claims, because humans are social creatures, they develop an understanding of themselves as a result of their relationship with the people they come in contact with.

The self-concept and self-esteem are relevant for what we do and how we perform in life in general, which includes our careers. For example, research shows that high self-esteem is good. High academic self-esteem is related to good academic results (Peralta Sanchez et al., 2003). Gattiker and Larwood (1986) show that career success depends on employee's perception of occupational self-concept among other variables. Judge et al. (2009) show that in financial terms it 'pays to be smart, attractive and confident (or all three)'. According to Powell (2009, Forum on public policy) self-confidence is especially important for women in executive positions since it helps them overcome the additional sex-related burden. Modupe and Ositoye (2010) go even further and stress the 'need to foster in persons positive self-concept and self-esteem as panacea for industrial development' by

linking the self-concept with industrial organization and productivity².

What does self-concept imply for career choices or success? In line with the Lent, Brown and Hackett's Social Cognitive Career Theory (1987) (SCCT theory) career choice depends on 4 major factors (personal performance accomplishments, vicarious learning, social persuasion and physiological states and reactions) that work through a self-reinforcing process. Success in this career (life) process depends largely on how individual's work is successful and provides also valued compensation. According to SCCT the perception of barriers is also important: high (perceived) barriers are expected to cause weaker motivation and impact the course of action.

Unemployment (or long-term unemployment even more) as the final step of (momentary) career failure has numerous consequences, both psychological and material. To mention just a few: unemployment has significant personal consequences, ranging from emotional distress, anxiety, depression (Smari et al., 1997, Grossi, 1999). Elmslie and Sedo (1996) link discrimination and the concept of learned helplessness to show how discrimination creates helplessness, which negatively impacts individual's human capital and thereby lowers future chances of finding work.

Additionally, age discrimination also impacts self-concept. Redman and Snape (2006) consider the psychological consequences of perceived age discrimination among police officers and the role of social support. They show that age discrimination is a stressor; it impacts negatively job and life satisfaction, perceived power and prestige on the job and affective and normative commitment. Tougas et al. (2004) analyze the consequences of age discrimination and ask 'what are the consequences for aging workers of integrating into their self-image some of the characteristics commonly associated with their cohort'. The conclusion is that the more individuals adopted the characteristics prescribed to older workers, the more they felt deprived, which led to lower self-esteem and life satisfaction. Also the much less problematic ageism can pose a serious threat to the self-concept. If stereotypes in the society are strong, individuals are much more aware of them and thus stereotypes alone can cause him/her to feel discriminated.

To sum up theoretical considerations: unemployment damages self-concept and self-esteem of workers. This lowers their motivation to seek work, which further decreases with time. Constant failure in seeking work lowers the self-concept even more. Until people exit the labour market.

² But it must be acknowledged that despite the fact that people with high-self esteem are better off than people with low, the high self-esteem might not be based on actual better quality (Baumeister, 2003, p.259).

3 RESULTS

The purpose of the analysis is to examine the vicious circle: identify whether older unemployed feel age discrimination, what their self-concept regarding work and their abilities is, whether older feel discriminated and less worthy, how this 'discrimination' is evident and what consequences the perceived discrimination has on the older employees.

The study is based on survey data, carried out in April 2009 among the unemployed in all Slovenian regions with the assistance of 'Employment service of Slovenia'. The sample of unemployed consisted of 371 people, 127 men and 241 women (3 did not provide information on their sex). The average age of the respondents was 37.36 years, 37.55 for men and 37.32 for women. 84 respondents were aged 50 or more, the average age of the older group was 54.33 years. 283 respondents were aged 49 or less, the average age in this age group was 32.34 years. The majority of the respondents has finished secondary schooling (41.8 %), followed by those with 'professional training degree' (14.3 %), those with the university degree (13.2 %) and those with only primary degree or even less (11.6 %).

3.1 The perception of age discrimination existence

The respondents were directly asked, whether they feel to have been already victims of age discrimination. 52 % of older unemployed workers believe that they have been discriminated, while only 24 % of those younger than 50 feel so (the differences among the groups are highly statistically significant with $p=0.000$). On average, 30.5 % of respondents feel that they have been discriminated. The percentage of those who believe that they have been discriminated is also significantly higher among older men (60.6 %) than among older women (47.1 %). But the minimum retirement age for men is higher than for women (56.75 years for women and 58 for men in 2010), which can influence the result given that men must be active longer and are therefore also longer and due to their age in comparison with women also more exposed to this problem.

The perception of age discrimination existence is also confirmed by the fact that the respondents believe that age is a disadvantage when seeking work and they report of mistreatment. Respondents were asked, whether they agree (on a scale from 1 to 5) with the statement that companies prefer to employ younger people. In the group of older respondents, the mode was even 5 and the average was 4.24. The younger group was indecisive with a mode of 3 and an average of 3.69.

The respondents were also asked whether age is the most important factor for obtaining work and, if not, which other factors they find crucial. Each respondent either chose age or multiple other factors. 18 % of the younger respondents feel that age is the most important factor when seeking work compared to 37 % of the older respondents. Among those in the younger group, who do not consider age as the most important factor, the most commonly chosen factor was

'work knowledge and experience', which was chosen by 50.5 % of all young people (143 respondents). This factor is also mentioned as very important among the old, it was chosen by 27.4 % of all older respondents (23 people), but it is not the most common. The older believe that it is the networking that is most important. This was chosen by 38 % of all older respondents (32 people). Among other factors, formal education was very important (40 % of the younger, 20 % of the older), recommendations (26 % of the older, 23.9 % of the younger) and health (around 22 % in both age groups). This again reveals that the older feel that their age is important and that this feeling is stronger than it is among the younger respondents. It is also interesting that those, that did not choose age as most important, often chose 'networking' as an important factor. This factor could also be understood in a manner that the older see 'connections' as their way out.

The respondents were also asked which of the listed events did, according to their belief, happen to them due to their age. Although the answers among the two age groups of respondents do not differ significantly, the results again indicate that age is a problem when seeking work. 51 % of older respondents (43 people) chose the answer 'the problem of getting a job', which was also chosen by 26 % of younger respondents (76 people). The older population also mentions getting a worse contract, which was chosen by 28.4 % of respondents.

Therefore, despite the fact that 'only' 52 % of respondents feel that they have been directly discriminated because of their age, there is quite a strong indication that the older feel their age to be a disadvantage when seeking work. Interestingly, the young also support this feeling of the older.

3.2. Age discrimination and self-concept

There could be numerous reasons for the existence of discrimination and for 'feeling discriminated'³. One of the primary causes of discrimination is the 'economics of the young vs. old'. Employers perceive younger as more productive, more able to learn, more motivated etc. The older get the credentials for their loyalty and experience, but often not more than that. This generalization can impact the older workers' self-concept so that they actually feel less worthy and consequently become less motivated and productive since they feel that their efforts will not be noticed. To test that, we examined the respondents' self-concepts regarding work. We asked how the older and the younger feel about their qualities such as productivity, ability to learn, etc. We examined the general position of a respondent about the group characteristics of younger and

³ The questionnaire does not provide any proof on whether the discrimination actually happened. It examines the perceptions of people, which are sometimes distorted. Therefore, the percentages cannot be interpreted as average percentages of actual discrimination.

older workers as well as the personal feeling (perception) of the respondent about him/her-self.

The first question tested the general perception of the respondent about the qualities of a certain age group. Each respondent had to choose whether he/she believes that the young, are better or that the old are better or that they are the same in some qualities. We provide the mode as a measure of central value in this case as other would not be appropriate. The results of this general comparison show that both groups of respondents (old and young) feel that in many of the listed qualities both groups are equal. These qualities are: the work drive, productivity, how prone they are to accidents, decision-making competence, motivation, honesty, ability to work in a team, and communication skills.

Both groups also agree (the most often chosen answer in both groups was that the young are in advantage) that the young have an advantage in the following qualities: ability to learn, the drive to learn, the ability to use new technology, computer skills, physical power, flexibility and being able to adapt to changes, health, ambitions, language skills and the drive to develop careers. The groups also agree (the mode) that the old have a comparative advantage in loyalty to the company.

The differences appear when analyzing reliability, professionalism and the desire for high income. In the first two qualities the older feel that they are in advantage, while the younger tend to choose that both age groups are similar in these qualities. Regarding the desire for high income, the older feel that it is the young who is more motivated for high income, while the younger group feels that both have similarly strong desire for high income.

This general comparison of the qualities of certain age groups actually provides an explanation for the potential discrimination. The ability to learn, to use new technology, computers, adaptability to change, drive and other are actually very important for the company as an employer. In terms of self-concept this result could be also interpreted so that the old are expected to on average have low self-esteem regarding their ability to learn, drive to learn and so on. These, of course, are central to employers and the lack of self-esteem in these areas can be crucial deficiency and demotivation when seeking work and lead also to other consequences.

This was the perception of respondents regarding their general feeling about old and young workers, not themselves. But at the same time, the recognition of the old that the young have an advantage in all these qualities raises the question of how such recognition might impact the older individual. Are they just on average too old, worn out and outdated? Or do they, themselves actually also feel like that?

To further assess how older and young workers perceive themselves and how they value their qualities, they were asked to evaluate their own qualities (not their view of the young and the old in general) on a scale from 1 to 5. On average older people value themselves less than the young, which can result either from the honesty and realistic evaluations of both groups or it can be influenced also by the

enthusiasm and the drive of the young and their very optimistic answers and also by the low(er) self-concept and self-esteem of the older and of their feeling of being pushed aside. The average value for a certain quality was in all cases, except in reliability and loyalty (difference was 0.01 in favour of the older group), higher for the younger group. In most of the cases (except in reliability, accident proneness, decision-making competence, loyalty, honesty and communication skills) the differences were also statistically significant. The statistically significant poor self-perception of older workers in some crucial elements for employment points to low levels of their self-concept and self-esteem.

3.3. The impact of the feeling of being discriminated

Usually, the older unemployed are the more problematic age group among the unemployed; the likelihood of becoming long-term unemployed is higher. Therefore it would be even more important that the older group did not feel discriminated or that the feeling that age might be of importance did not change their motivation to seek work. But, in line with our hypothesis of the vicious circle, motivation does decline and also we believe that people might be more inclined towards trying to retire early, which is in the light of demographic change again an unfavourable consequence.

Several questions referred to this problem of perceived discrimination and worsening of self-concept. As expected the older are less motivated to seek work due to their perceived age disadvantage.

Further analysis of the consequences of potential age discrimination showed that the perception that age is important led to the most undesirable outcome – the individuals did not apply for a job, because they felt that they would not be chosen. This answer (again, multiple were possible) was chosen by 34.5 % of the older respondents and 21.9 % of the younger. The old also often chose the answers that they felt bad and unwanted and less efficient. But some report they tried to adapt and became more accepted (9.5 %). An additional problem of feeling discriminated and having low chances for employment can lead also to other important consequences which further deteriorate personal self-perception and motivation to seek work. 32.5 % of younger respondents and 45.2 % of the older (again, multiple answers were possible) chose the answer that this led to lower self-esteem. 31.1 % of younger and 46.4 % of older felt that they lost the hope for getting a job in the future. Similarly, a fear of when they would find work appeared with 34.2 % of younger respondents and 33.3 % of older. 24.0 % of younger respondents and 33.3 % of the older also lost confidence in their skills, knowledge and abilities. The answers speak in favour of the hypothesis that there is a link between perceived discrimination and both self-concept and self-esteem in the expected negative direction. Generally, the older react more fiercely with higher percentages reported,

which is an additional problem in terms of their future in the labour market.

The overall results show that the consequences of perceived discrimination are unfavourable. But older workers also provide some positive answers in terms of their work life and the awareness of their perceived deficiencies. Also, older workers wish to have more on-the-job training than the younger do (the causes can be in the lack of opportunity or in the awareness that such training could raise their competitiveness). The differences are statistically significant ($p=0.008$). The results also indicate that the older are more dedicated to additional training, potentially for the same causes, but the differences are not that significant (0.03). The desire to remain active is also indicated in the last question, since the old (and also young) do not consider their jobs to be just a source of income. These results provide an indication that the older wish to remain active. But with longer unemployment the problem of decreasing self-worth increases. Therefore, the results, the existence of all elements of the negative circle for the old in the labour market raises important consideration for both HRM and policy makers.

4 CONCLUSION

The population in the EU will significantly change in structure and size in the next five decades. Active ageing has become a buzzword in the EU, but the desired Stockholm and Lisbon goals are still far from achieved.

We propose the possibility of the existence of a vicious circle of ageing. Ageing individuals are facing ageism or actual age discrimination. That leads to worsening of self-concept and self-esteem, which lowers their motivation to work, train, seek work, be productive. It diminishes exactly those things that make a good worker. Consequently, they could face actual problems in the labour market, which would further deteriorate their position. The final consequence could be exit from the labour market.

The results on a sample of Slovenian unemployed show that all the components of the circle (age, ageism and discrimination, self-concept and self-esteem, motivation) do appear. 52 % of older unemployed workers (age being first component) believe that they have been victims of age discrimination, and there is additionally also a strong indication that the perception that age is a disadvantage when seeking work does indeed exist (second component). Contrary to younger respondents they report age and network to be the most important factors at job search. The older respondents also report of mistreatment and, very important, of the negative impact age has on their self-esteem and self-concept. They feel to be less able in many aspects, compared to the young. The poor self-concept and self-esteem is expected to be evident in motivation. And in fact 34 % report that they do not apply for a job, because they feel that they would not be chosen. They also report of losing hope, losing social contacts and depression, which is, overall, the most undesirable outcome. And the longer the

older remain unemployed the worse are the chances of 'rehabilitating' them in terms of employability.

References

- [1] M. Sargeant M. Mandatory retirement age and age discrimination. *Employee Relations*, 26, 2, pp.151-166.2006.
- [2] R.F. Baumeister. Self-concept, self-esteem, and identity. In: Derlega, V. J./ Winstead B.A./ Jones W. H. (Eds):*Personality: Contemporary theory and research*, Chicago, IL: Nelson-Hall Publisher, pp. 339-375. 1999. URL: <http://www.numerons.in/files/documents/Self-Concept,-Self-Esteem-and-Identity.pdf> (accessed September 2011).
- [3] Prskawetz, A., Fent, T., Barthel, W., Crespo-Cuaresma, J., Lindh, T., Malmberg, B. & Halvarsson, M. (2007). "The Relationship Between Demographic Change and Economic Growth in the EU". Institut fuer Demographie, Oesterreichische Akademie der Wissenschaften, Forschungsbericht Nr. 32, <http://www.oeaw.ac.at/vid/download/FB32.pdf>.
- [4] Discrimination in the EU. Summary. European commission: Eurobarometer. 2009. URL: http://youth-partnership-eu.coe.int/youth-partnership/documents/EKCYP/Youth_Policy/docs/Diversity/Policy/DiscriminationEU_2009sum.pdf.
- [5] International Longevity Centre. 2009. URL: <http://www.ilcusa.org/pages/projects/ageism.php>.
- [6] Report requested by Stockholm European Council: "Increasing labour force participation and promoting active ageing". European Commission, Brussels. 2009. URL: http://ec.europa.eu/employment_social/news/2002/feb/com_2002_9_en.pdf (accessed December 8, 2010).
- [7] Eurostat. Eurostat on-line database. 2011. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>.
- [8] E. D. Berger. Aging' identities: Degradation and negotiation in the search for employment, *Journal of Aging Studies*, 20,4, pp. 303-316.2006.
- [9] J. Kagan. *The second year. The emergence of self-awareness*, Cambridge, MA: Harvard University Press.1981.
- [10] C.Sebastian, S. Burnett, S-J. Blakemore. Development of the self-concept during adolescence, *Trends in Cognitive Sciences*, 12, 11, pp.441-446. 2008.
- [11] Luke, T. The development of self-concept. 2011. URL: <http://www.wisc-online.com/objects/ViewObject.aspx?ID=OIC800>.
- [12] P.J. Peralta Sanchez, M.D. Sanchez Roda. Relationships between self-concept and academic achievements in primary students, *Electronic Journal of Research in Educational Psychology and Psychopedagogy*, 1, 1, 95-120. 2003. URL: http://www.investigacion-psicopedagogica.org/revista/articulos/1/english/Art_1_7.pdf.
- [13] U.E. Gattiker, L. Larwood, L. Subjective career success: A study of managers and support personnel, *Jornal of Business and Psychology*, 1, pp.78-94. 1986.
- [14] T.A.Judge, C. Hurst, L.S. Simon, L.S. Does It Pay to Be Smart, Attractive, or Confident (or All Three)? Relationships Among General Mental Ability, Physical Attractiveness, Core Self-Evaluations, and Income, *Journal of Applied Psychology*, 94, 3, 742-755. 2009.
- [15] K.C. Powell. The Role of Concept of Self and Societal Expectations in Academic and Career Achievement, *Journal of Adult Education*, 38, 2, 32-40.2009.
- [16] H.E.Modupe, A. Ositoye, A. Emotional Intelligence And Self – Esteem As Predictors For Success In Teaching Practice Exercise, *Academic Leadership Online Journal*, 8, 3. 2010. URL: http://www.academicleadership.org/article/DEVELOPING_POSITIVE_SELF-CONCEPT_AND_SELF-ESTEEM_AS_PANACEA_FOR_INDUSTRIAL_DEVELOPMENT_AND_HARMONY_IN_A_WORK-RACE.
- [17] R.W. Lent, S.D. Brown, G. Hackett, G. Social cognitive career theory, in: Brown D. (ed.) *Career Choice and Development*, San Francisco: Jossey-Bass, pp.255-311. 2002.
- [18] J. Smari, E. Arason, H. Hafsteinsson, S. Ingimarsson. Unemployment, coping and psychological distress, *Scandinavian Journal of Psychology*, 38, 2, pp.151-156.1997.
- [19] G. Grossi, G. Coping and emotional distress in a sample of Swedish unemployed, *Scandinavian Journal of Psychology*, 40, 3, pp. 157-165. 1997.
- [20] B. Elmslie, S. Sedo, S. Discrimination, social psychology, and hysteresis in labor markets, *Journal of Economic Psychology*, 17, 4, pp. 465-478. 1996.
- [21] T. Redman, E. Snape, E. The Consequences of Perceived Age Discrimination Amongst Older Police Officers: Is Social Support a Buffer? *British Journal of Management*, 17, 2, pp. 167-175. 2006.
- [22] F. Tougas, M. Lagace, R. Sablonniere, L. Kocum, L. A new approach to the link between identity and relative deprivation in the perspective of ageism and retirement. *Int'l. J. Aging and human development*, 59, 1, 1-23. 2004. URL: <http://www.choixdecariere.com/pdf/5873/44.pdf>

VKLJUČITEV NEPLAČANEGA DELA V RAČUNE NACIONALNIH TRANSFERJEV (NTA)

Jože Sambt

Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: +386 1 5892630; fax: +386 1 5892698
e-mail: joze.sambt@ef.uni-lj.si

POVZETEK

Nedavno je bila razvita metoda, imenovana »računi nacionalnih transferjev« (angl. *National Transfer Accounts, NTA*), ki meri ekonomske tokove med starostnimi skupinami. V tem članku dopolnimo osnovne NTA rezultate o poteku zasebnih transferjev v Sloveniji s preliminarnimi rezultati poteka zasebnih transferjev v obliki neplačanega dela. V preteklosti namreč neplačano delo ni bilo vključeno v analizo, s čimer velik del proizvodnje in potrošnje – in s tem transferjev med starostnimi skupinami – ni bil upoštevan. V Sloveniji se za neplačano delo namenja v povprečju 3 ure in 45 minut na dan, kar je celo znatno več od obsega časa, ki ga ljudje namenijo plačanemu delu, to je okrog 3 ure na dan. Prvotni rezultati tako potrjujejo pomembnost neplačanega dela. Ugotavljamo obsežne transferje, ki potekajo od posameznikov v delovni starosti k otrokom, v manjšem obsegu pa tudi k posameznikom v najvišjih starostnih razredih.

1 UVOD

V razvitih državah, vključno s Slovenijo, se bo starostna struktura prebivalstva v prihodnje drastično spremenila. Po najnovejših projekcijah prebivalstva Slovenije, ki jih je v letu 2011 izdelal Eurostat, naj bi se delež starih 65 let in več s 16,5 % v letu 2010 povišal do leta 2060 kar na 31,6 %. V istem obdobju naj bi se delež delovnega kontingenta (oseb v starosti od 20 do 64 let) znižal s 64,3 % na 49,8 %, delež mladih v starosti od 0 do 19 let pa naj bi se rahlo znižal – z 19,2 % v letu 2010 na 18,7 % v letu 2060 [1]. V različni starosti se ljudje ekonomsko zelo različno obnašajo. Prikazane prihodnje spremembe v strukturi prebivalstva bodo zato imele velike posledice na vzdržnost javnofinančnih sistemov in delovanje ekonomije nasploh.

Otroci in starejši trošijo več kot proizvedejo s svojim delom. Njihovo presežno potrošnjo jim financirajo posamezniki iz vmesnih starostnih razredov, ki s svojim delom ustvarjajo več kot trošijo. Za celovito merjenje ekonomskih tokov med starostnimi skupinami je bila razvita metoda imenovana »računi nacionalnih transferjev« (angl. *National Transfer Accounts*), v nadaljevanju »NTA«.

Transferji med posameznimi starostnimi skupinami lahko potekajo v obliki javnih transferjev (npr. javno zdravstvo, šolstvo, pokojnine) ali zasebnih transferjev (npr. starši financirajo potrošnjo svojih otrok), sicer pa lahko prerazporejanje resursov poteka tudi preko interakcije s sredstvi (angl. *asset-based reallocation*) – npr. prihodki od kapitala, prodaja premoženja, najem kredita ipd.

V preteklosti je NTA metoda vključevala med zasebne transferje samo tisti del proizvodnje in potrošnje, ki je upoštevan v sistemu nacionalnih računov (angl. *System of National Accounts, SNA*). Vendar pa poteka v vseh družbah velik del proizvodnje in potrošnje tudi v obliki neplačanega dela. Ljudje si pogosto sami čistijo stanovanja, pripravljajo vsaj nekatere obroke hrane, perejo perilo, kosijo travo okrog hiše, starši vzgajajo in skrbijo za svoje otroke, družinski člani skrbijo za ostarele družinske člane ipd.

Če neplačano delo izpustimo iz analize zasebnih transferjev, lahko bistveno podcenimo proizvodnjo [2] in posledično tudi transferje med starostnimi skupinami. V tem članku dopolnimo osnovne rezultate NTA analize za Slovenijo, ki smo jo naredili v preteklosti [3-5] z analizo neplačanega dela. V nadaljevanju najprej predstavimo podatkovne podlage za analizo. V 3. poglavju kvantificiramo obseg neplačanega dela in kako je le to porazdeljeno po starosti. V 4. poglavju pretvorimo časovne enote plačanega dela v denarno obliko in rezultate združimo s prehodnimi rezultati NTA analize zasebnih transferjev, ki še ni vključevala neplačanega dela. V zadnjem delu podamo zaključke.

2 PODATKI

V analizi uporabljamo sekundarne podatke, in sicer mikro-podatke iz ankete o porabi časa, ki je bila v Sloveniji izvedena v 2000/2001. Zaradi hitrega in preprostega dostopa do podatkov smo za preliminarne rezultate, ki jih predstavljamo v članku, uporabili podatke Mednarodnega centra za raziskovanje porabe časa »Centre for Time Use Research«. Anketa je bila izvedena s strani Statističnega urada Republike Slovenije (SURS), v obdobju od aprila 2000 do aprila 2001. Vzorec je obsegal 4.500 gospodinjstev, izmed katerih je na anketo odgovorilo 2.364 gospodinjstev. Podatki so se zbirali s pomočjo vodenja

24-urnih dnevnikov, v katere so anketiranci svoje aktivnosti beležili po 10-minutnih intervalih. Vsak anketiranec je izpolnil dva dnevnik – enega za dan znotraj delovnega tedna in enega za dan znotraj vikenda. Otroci, stari manj kot 10 let, so bili iz ankete izključeni. V prihodnje nameravamo svojo analizo izboljšati s podrobnejšimi podatki SURS, ki je anketo izvedel in ima zato na voljo bolj osnovne oz. neagregirane podatke kot Mednarodni center za raziskovanje porabe časa. Slednji je namreč osnovne podatke SURS do določene mere že agregiral, da bi s tem zagotovil večjo primerljivost rezultatov med državami. Dostop do individualnih podatkov SURS zahteva postopek, predviden za pridobitev mikro-podatkov za raziskovalne namene.

3 OBSEG NEPLAČANEGA DELA

Pri ugotavljanju obsega neplačanega dela moramo najprej razmejiti, katere aktivnosti predstavljajo neplačano delo in katere ne. Pri tem uporabljamo »kriterij tretje osebe« (angl. *third party criterion*), kar pomeni, ali bi lahko plačali neki tretji osebi, da bi to isto aktivnost izvedla namesto nas. Na ta način razločimo neplačano delo od prostega časa (npr. branja knjig, poslušanja glasbe, potovanj, športnih aktivnosti ipd.) in aktivnosti osebne nege (npr. spanje, prehranjevanje ipd.).

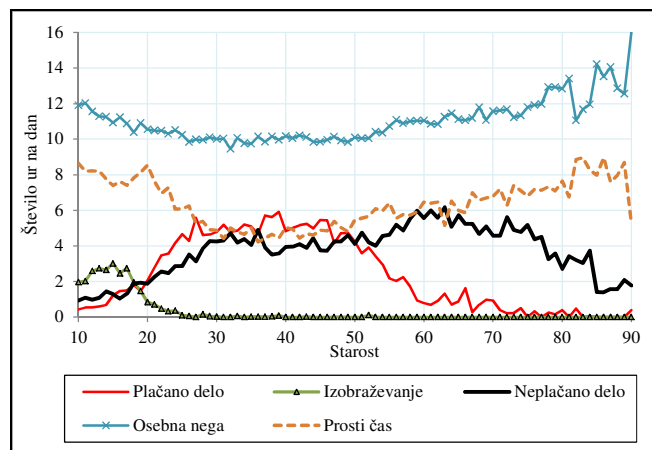
Aktivnosti, za katere ljudje porabijo svojih 1440 minut na dan smo razdelili v 5 skupin: 1) plačano delo, 2) izobraževanje, 3) neplačano delo, 4) osebna nega (vključujoč spanje) in 5) prosti čas. V Tabeli 1 predstavljamo čas, ki ga ljudje namenijo posamezni izmed teh aktivnosti. Vidimo, da ljudje porabijo največ časa za osebno nego, kar je pričakovano, glede na to, da vključuje tudi spanje. Sledi prosti čas, nato pa neplačano delo, ki celo precej presega obseg plačanega dela. Seveda moramo imeti pred očmi, da gre za povprečje čez vse starosti. Z neplačanim delom se ljudje ukvarjajo tudi po upokojitvi, medtem ko se s plačanim več ne. Izobraževanje je še celo mnogo bolj zgoščeno na ozek starostni interval in je zato povprečje čez vse starosti zelo nizko.

Aktivnost	Minute
Plačano delo	184
Izobraževanje	24
Neplačano delo	225
Osebna nega	636
Prosti čas	363

Tabela 1: Minute, dnevno namenjene posameznim aktivnostim; Slovenija, 2000/2001.

NTA metoda proučuje razporeditev agregatnih kategorij po posameznih starostnih razredih. Ker imamo v anketi na voljo tudi podatek o starosti posameznika, lahko starostne profile oblikujemo zelo preprosto.

Starostna profila »izobraževanja« (med otroki) in »plačanega dela« (ki je zgoščeno med starostjo 20 in 55 let) sta najbolj starostno specifična. V istem razponu med 20 in 55 leti starosti ugotavljamo nizke vrednosti »osebne nege« in »prostega časa«. Ti dve kategoriji sta torej verjetno do določene mere »izrinjeni« s strani plačanega dela. Starostni profil neplačanega dela postopoma narašča in doseže najvišje vrednosti okrog 60. leta starosti, nakar začne postopoma upadati. Izjema je grbina v začetku 30-ih let starosti, kot posledica skrbi za male otroke, ki jih ljudje v tej starosti imajo.

Slika 1: Starostni profili časa, ki ga osebe namenijo posamezni aktivnosti; Slovenija, 2000/2001.

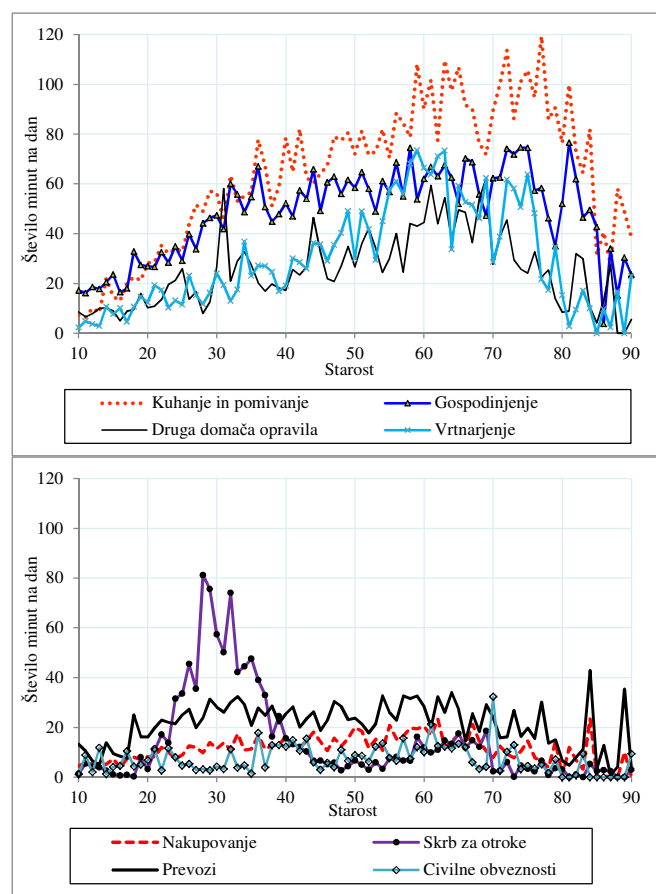
V analizi se bomo osredotočili na neplačano delo, zato v Tabeli 2 predstavljamo razčlenitev neplačanega dela na njegove posamezne podkategorije. Največji delež ima »čas, porabljen za kuhanje in pomivanje« (61 minut) in »gospodinjenje« (48 minut).

Aktivnost	Minute
Kuhanje in pomivanje	61
Gospodinjenje	48
Vrtnarjenje	30
Druga domača opravila	26
Prevozi	22
Skrb za otroke	17
Nakupovanje	12
Civilne obveznosti	8
Skupaj	225

Tabela 2: Minute, dnevno namenjene posameznim aktivnostim neplačanega dela; Slovenija, 2000/2001.

V različnih stopnjah življenjskega cikla se obseg časa, ki ga osebe namenijo posameznim aktivnostim neplačanega dela, močno razlikuje. Kot prikazano v Sliki 2, doseže »skrb za

otroke« najvišje vrednosti med starostjo 25 in 35 let, ko posamezniki postanejo starši in skrbijo za svoje majne otroke. Znatno porast pri kategoriji »skrb za otroke« je tudi med starostjo 60 in 70 let, ko ljudje postanejo dedki oz. babice in skrbijo za svoje vnuke. Čas namenjen »gospodinjenju« (pranje, sušenje in likanje; čiščenje; postiljanje postelje ipd.), je v starostnem razponu od 30 do 75 let relativno stabilen. Na drugi strani čas, namenjen za »kuhanje in pomivanje«, »vrtnarjenje« ter »druga domača opravila« (npr. razna popravila, skrb za ogrevanje, pranje avtomobilov, skrb za ostarele, urejanje formalnosti ipd.), tekom delovne dobe narašča ter doseže najvišje vrednosti po tem, ko se ljudje upokojijo.

Slika 2: Starostni profili časa, porabljenega za izbrane aktivnosti neplačanega dela; Slovenija, 2000/2001.

Najvišje vrednosti po upokojitvi so lahko posledica različnih dejavnikov. Po tem, ko se posamezniki umaknejo s trga dela, imajo lahko več potreb ali časa za neplačano delo. Npr., lahko da si po upokojitvi kosilo pripravljajo sami doma, medtem ko so si ga prej kupovali. Lahko da glede storitev neplačanega dela pomagajo svojim otrokom, ki imajo manj časa, saj so še zaposleni. Morda vlagajo več v višjo kvaliteto storitev neplačanega dela – npr. bolj temeljito čistijo, pogosteje kosijo trave, pripravljajo bolj zdravo hrano, ki zahteva več časa za pripravo ipd. Na drugi strani pa je morda več časa, porabljenega za neplačano delo

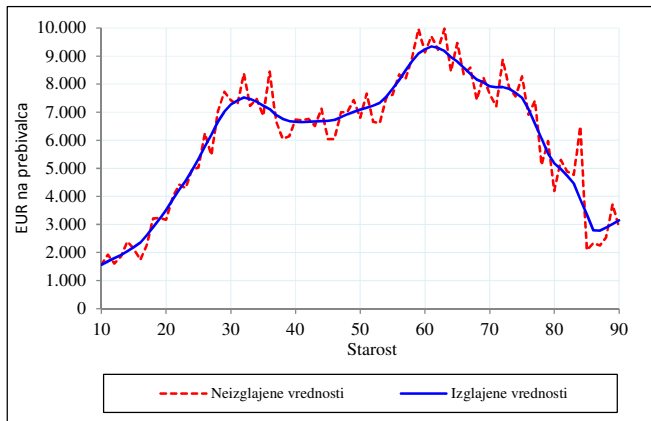
posledica padajoče produktivnosti v teh starostnih razredih. Mogoče potrebujejo več časa, da zagotovijo enak obseg in kakovost neplačanega dela kot takrat, ko so bili mlajši. Za trdnjše sklepe glede tega bi bili potrebni podrobnejši podatki in analize. Potem bi lahko vključili morebitne popravke za različno raven produktivnosti pri opravljanju neplačanega dela v različnih starostih.

4 OVREDNOTENJE NEPLAČANEGA DELA

Da bi lahko vključili neplačano delo v NTA analizo, ga moramo najprej ovrednotiti, torej pretvoriti v denarne enote. V naši analizi uporabljamo nadomestitveno metodo za strokovnjaka (angl. *specialist replacement method*), ki se za ovrednotenje neplačanega dela najpogosteje uporablja. Ta metoda uporablja za vrednotenje neplačanega dela mezdnostopnjo, po kateri je enako delo plačano na trgu. Vrednost neplačanega dela je torej enaka znesku plačila, če bi za opravljanje dela pogodili zunanje izvajalca.

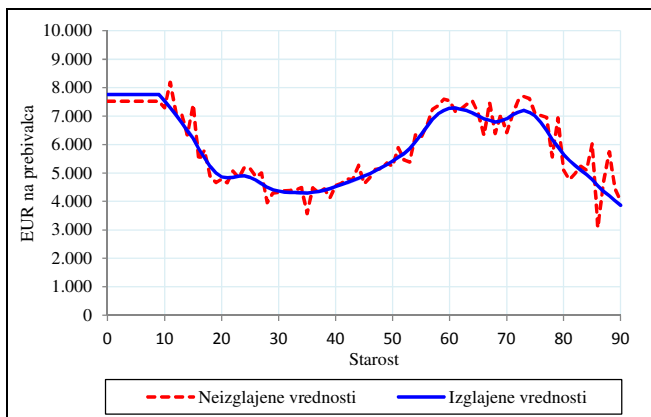
Pri analizi smo uporabili podatke o bruto plačah, ki jih objavlja Statistični urad Republike Slovenije. Žal pripisovanje plač oz. mezd posameznim aktivnostim neplačanega dela ni optimalno, saj so: 1) skupine neplačanega dela v uporabljenih anketnih podatkih široko opredeljene in 2) podatki o povprečnih plačah na voljo samo do druge ravni (včasih celo samo do prve ravni) Mednarodne standardne klasifikacije poklicev (angl. *International Standard Classification of Occupations, ISCO*). Da bi lahko dobljene rezultate primerjali z obstoječimi NTA rezultati za leto 2004, ki smo jih naračunali v preteklosti, smo uporabili podatke o bruto plačah za leto 2004. Vsi rezultati bodo torej izraženi v cenah iz leta 2004, ob tem pa bomo predpostavljali, da je bil obseg in starostna porazdelitev neplačanega dela v letu 2004 takšna kot je bila v 2000/2001. Na bruto plače smo dodali še stroške, ki jih nosi delodajalec, t.j. prispevke delodajalca in davek na izplačane plače, ki se je v letu 2004 še vedno plačeval.

Pojavi se vprašanje, ali je posameznik pri opravljanju neplačanega dela enako produktiven kot strokovnjak, ki to isto delo opravlja na trgu. Strokovnjak ima namreč lahko posebno strokovno opremo in/ali znanje, kako biti pri izvajanju posameznih opravil (naj)bolj učinkovit. Za prilagoditev kvalitete oz. učinkovitosti opravljanja neplačanega dela v primerjavi s plačanim delom strokovnjaka smo uporabili ad-hoc metodo popravka. Pri tem smo sledili pristopu Donehower [6], ki temelji na Landefeld et al. [7]. Predpostavljamo, da so ljudje pri opravljanju neplačanega dela 25 % manj produktivni kot strokovnjak pri (po kategorijah, prikazanih v Tabeli 2): »kuhanju in pomivanju«, »gospodinjenju«, »vrtnarjenju« in »drugih domačih opravilih«. Za ostale štiri kategorije pa predpostavljamo, da so posamezniki enako produktivni kot strokovnjaki. Tako dobljeni starostni profili glede neplačanega dela so prikazani v Sliki 3.

Slika 3: Vrednost neplačanega dela po starostnih skupinah, ob uporabi nadomestitvene metode za strokovnjaka; Slovenija, 2004.

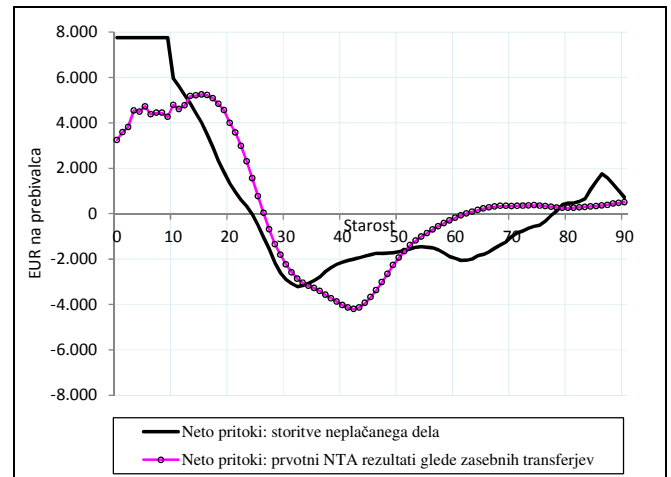
Če do sedaj uporabljeni izraz »proizvodnja« neplačanega dela prevedemo v NTA izrazoslovje, pomeni to z vidika posameznikov »odtoke« ekonomskih resursov. Na drugi strani ima neplačano delo tudi »potrošnike«, torej posameznike, ki storitve neplačanega dela uživajo oz. porabljajo. Za njih neplačano delo predstavlja »pritoke« ekonomskih resursov. Kot omenjeno, so podatki Mednarodnega centra za raziskovanje porabe časa na voljo zgolj za široko opredeljene kategorije. Samo »potrošnja«, ki se nanaša na skrb za otroke, je možno pripisati ožje opredeljeni starostni skupini (otrokom), medtem ko za ostale kategorije to ni mogoče. Zato predpostavljamo, da storitve neplačanega dela porabljajo vsi družinski člani v enakem deležu. Rezultati, ki jih dobimo ob teh predpostavkah, so predstavljeni v Sliki 4.

Slika 4: Potrošnja storitev neplačanega dela; Slovenija, 2004.

Če od izglajenih vrednosti prilivov (Slika 4), odštejemo izglajene vrednosti odlivov (Slika 3), dobimo **neto** zasebne transferje v obliki neplačanega dela. V Sliki 5 prikazujemo dobljene rezultate skupaj z osnovnimi NTA rezultati za zasebne transferje (slednji ne vključujejo neplačanega dela).

Rezultati kažejo, da prejemajo otroci velike neto zasebne transferje, vključene v osnovne NTA rezultate (starši otrokom financirajo obleko, stanovanje, otroški vrtec itd.), hkrati pa prejemajo še celo večje transferje v obliki storitev neplačanega dela (skrb za otroke). Sčasoma otroci potrebujejo manj storitev v obliki neplačanega dela, a več v obliki, ki jo vključujejo osnovni NTA rezultati.

Slika 5: Neto zasebni transferji: osnovni NTA rezultati, dopolnjeni s transferji storitev neplačanega dela; Slovenija, 2004.

Osebe so neto prejemniki obeh vrst zasebnih transferjev do približno starosti 25 let. Okrog starosti 30 let, ko postanejo mladi starši, so neto transferji v obliki storitev neplačanega dela največji. Približno 10 let za tem so zasebni transferji v obliki neplačanega dela še vedno negativni, vendar pa jih presežejo zasebni transferji, zajeti v osnovnih NTA rezultatih. Po upokojitvi posamezniki več niso neto dajalci zasebnih transferjev, ki jih vključujejo osnovni NTA rezultati, še vedno pa so neto dajalci zasebnih transferjev v obliki neplačanega dela. Posamezniki postanejo neto prejemniki transferjev v obliki neplačanega dela šele v najvišjih starostnih razredih (starost 80+), kar lahko pojasnimo s prejetjem storitev dolgotrajne oskrbe in druge pomoči s strani drugih družinskih članov.

5 SKLEP

Preliminarni rezultati na osnovi podatkov o porabi časa kažejo, da so ljudje v 2000/2001 neplačanemu delu posvečali v povprečju 3 ure in 45 minut na dan, kar je celo znatno več od obsega dela, ki so ga namenjali plačanemu delu, to je okrog 3 ure na dan. Od odraslih k otrokom potekajo veliki transferji v obliki storitev neplačanega dela, še posebej k najmlajšim otrokom; v manjši meri pa tudi k osebam v najvišjih starostnih razredih. Neto zasebni transferji k otrokom, mlajšim od 10 let, so celo večji od zasebnih transferjev, ki ti otroci dobijo od svojih staršev v obliki obleke, stanovanja, plačila za otroški vrtec ipd. – to je transferjev, ki jih vključujejo osnovni NTA rezultati.

Rezultati analize so tako potrdili hipotezo, da je za celovito sliko o poteku zasebnih transferjev nujno v analizo vključiti tudi storitve neplačanega dela.

Zahvala / Acknowledgement

Avtor se zahvaljuje za financiranje s strani Avstrijske znanstvene fundacije (FWF) v okviru projekta številka I347-G16. / The author acknowledges funding from the Austrian Science Fund (FWF) under project number I347-G16.

LITERATURA IN VIRI

1. Eurostat. *Population projections EUROPOP2010*. 2011. Najdeno 18. januarja 2012 na spletnem naslovu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database>.
2. Stiglitz, J.E., A. Sen, & J.-P. Fitoussi. *Report by the commission on the measurement of economic performance and social progress*. Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, Paris 2009. Najdeno 19. januarja 2012 na spletnem naslovu: www.stiglitz-sen-fitoussi.fr.
3. Sambt, J., *National Transfer Accounts for Slovenia*, 2009, Ekonomska Fakulteta: Ljubljana.
4. Sambt, J. *Financing consumption through the life cycle*. in *Slovenian Demographic Challenges of the 21st Century: Proceedings of the 12th International Multiconference Information Society - IS 2009, October 12th-16th, 2009: volume B*. 2009. Ljubljana: Insitut Jožef Stefan.
5. Sambt, J., & J. Malačič, *Slovenia : independence and the return to the family of European market economies*, in *Population aging and the generational economy : a global perspective*, R.D. Lee and A. Mason, ur. 2011, Edward Elgar: Cheltenham, Northampton. str. 340-353.
6. Donehower, G., *Incorporating Gender and Time Use into NTA: National Time Transfer Accounts Methodology (version 3, May 9, 2012)*, 2012, Internal materials of the NTA project.
7. Landefeld, J.S., B.M. Fraumeni, & C.M. Vojtech, *Accounting for Household Production: A Prototype Satellite Account Using the American Time Use Survey*. *Review of Income and Wealth*, 2009. **55**(2): str. 205-225.

EMPATIČNA DRUŽBA IN TEMELJI VZGOJE ZA EMPATIJO

doc. dr. Barbara Simonič

Teološka fakulteta

Poljanska c. 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tel: +386 1 4345810; fax: +386 1 4345854

e-mail: barbara.simonic1@guest.arnes.si

POVZETEK

Empatija je sposobnost, ki ima v današnjem spreminjajočem se in velikokrat razosebljenem svetu velik pomen. Sodobna družba je podvržena procesom globalizacije in spreminjanju nacionalnih, etičnih, religioznih, spolnih in razrednih meja, zato je razmišljanje o odnosih še posebej pomembno, saj lahko sposobnosti, kot je sposobnost empatije, postanejo pomembne medosebne in celo politične kompetence. Ravno sposobnost empatije je tista, ki lahko ponovno prebudi občutek povezanosti z drugimi, to pa v prihodnosti lahko pomeni tudi večjo možnost za preživetje. V prispevku želimo predstaviti pomen empatije ter spodbuditi k razmišljanju o možnih posegih, ki bi pripomogli k spodbujanju razvoja empatije in k empatični drži v vsakdanjih odnosih (vzgoja za empatijo). Kot ključni moment v začetku procesa vzgoje za empatijo vidimo primarni odnos med otrokom in skrbnikom, ki je temeljnega pomena pri izoblikovanju psihične in osebnostne strukture posameznika, s tem pa tudi posameznikove sposobnosti za empatijo.

1 EMPATIJA

Pojem 'empatija' se je začel na široko uporabljati (zlasti s prevodom v angleški jezik) šele na začetku 20. stoletja. To je obdobje, ko je sposobnost razumevanja občutkov in doživljanja drugih postala zaradi takratnih družbenih sprememb problematična. Osebe, ki so živele v poprej tradicionalni kulturi, je zaznamovala visoka stopnja kolektivne, skupnostne izkušnje. O pomenu medsebojnega razumevanja niti ni bilo treba posebej govoriti in razmišljati. Ljudje so lahko preprosto sklepali, da se drugi člani širše ali ožje družbene skupine na dogodke odzivajo enako, kakor se sami, in večinoma je bilo res tako. 20. stoletje in naša sedanost pa je doba postmoderne industrijske in masovne družbe, kar vodi v fragmentacijo kolektivne izkušnje. Ljudje se med seboj ne poznajo več samo glede na sorodstvene vezi, skupen življenjski prostor ali skupno zgodovino. Zato je treba načrtno graditi na drugačnem razumevanju drugih, kar lahko pripomore k pristnejšim in nujno potrebnim odnosom [1].

Seveda pa so pojav empatije, klub temu, da zanj precej dolgo ni bilo posebnega pojma, poznali že prej. O pomenu občutenja drugega in razumevanju drugega so govorili že antični filozofi (npr. Aristotel) in krščanski filozofi (npr. Avguštin, Laktancij, Tomaž Akvinski), kasneje škotski

moralni filozofi (npr. Hume, Smiht), estetiki (npr. Vischer, Lipps – prvi uporabi pojem 'Einfühlung' – vživljanje) ter fenomenologi (npr. Husserl, Steinova). Največkrat so se z vprašanji empatije ukvarjali filozofija in behavioristično orientirane znanosti v družboslovju, med njimi največ psihologija. Filozofija in psihologija sta si glede pojmovanja empatije sorodni. Kot mnogi psihologi (in tudi psihoanalitiki ter psihoterapevti, npr. Freud, Kohut, Rogers) večina filozofov s pojmom 'empatija' označuje stanje, ki pomeni zavedanje in razumevanje notranjega stanja drugega [2].

Sodobni avtorji empatijo opredeljujejo kot sposobnost posameznika, da se postavi na mesto drugega, pri čemer zazna in razume oz. se vživi v občutja in misli druge osebe, vendar se z njo ne poistoveti [3,4,5,6,7,8,9]. Empatija je zavedanje in deljenje čustev (afektivna komponenta empatije) ter misli (kognitivna komponenta empatije) z drugo osebo. To omogoča opazovalcu videti in doživljati stanje tako, kakor ga vidi in doživlja druga oseba. V okviru teh opredelitev poteka tudi sodobno znanstveno raziskovanje empatije. Ker je empatija tako pomembna in univerzalna, se z njenim raziskovanjem (neposredno ali posredno) ukvarjajo različne znanosti. Teoretične in empirične znanstvene razprave se v glavnem vrtijo okoli iskanja jasne celostne opredelitve pojma empatija, pri čemer vedno poudarjajo tudi pomembnost empatije v sodobnem načinu življenja [2].

Empatija torej omogoča posamezniku, da se postavi v psihološki okvir doživljanja druge osebe. S tem postane to, kar druga oseba čuti in misli, ter način, na katerega deluje, v določeni meri razumljivo in predvidljivo. Pri tem ne gre samo za hladno preračunljivost glede tega, kaj drugi misli ali čuti. Prava empatičnost se pojavi v rahločutni interakciji z drugo osebo, v kateri je mogoče v prepoznavanju (zlasti čustvenega) ozračja tega odnosa razumeti drugo osebo, predvideti njeno vedenje in se z njo tudi povezati [3]. Ob vsem tem prepoznavanju doživljanja drugega pa se nam drugi razkriva tudi kot nekdo, ki ima svoj jaz, ki je avtonomen, ločen od drugih jazov in ima pečat svoje individualnosti, torej kot oseba [1]. Empatija je sposobnost, ki nam omogoča spoznati drugo osebo, ne da bi pri tem posegali v njeno svobodo, neodvisnost in ne da bi pri tem kršili etična načela. Tako je ohranjena in priznana svetost in integriteta drugega človeka kot osebe, s tem pa se empatija odpira tudi v polje presežnega. Drugega tako dojemamo kot

kompleksno bitje, kakršno smo mi sami, saj je drugi prav tako čuteče živo telo, ki pripada jazu, kakor moje čuteče živo telo pripada mojemu jazu. Druge je tako mogoče prepoznati kot osebe [10].

2 ŠIRŠI DRUŽBENO-KULTURNI POMEN EMPATIJE

Kot taka je empatija pomembna na vseh ravneh človekove vpetosti v odnose, tako v medosebnih intimnih, družinskih, prijateljskih odnosih, kakor tudi na širši, družbeni ravni. Sposobnost empatije je univerzalna lastnost, saj presega vsako kulturo, religijo ali spol. Je nekaj spontanega in naravnega, je sposobnost vsakega človeškega bitja in kot taka temelj za dialoški odnos na globlji ravni. Empatija je del odnosne povezanosti in omogoča razširitev zavesti posameznika, kjer v polje svojega dožemanja vključi drugega posameznika ter odnos z njim, katerega del je tudi sam [11].

Predvsem v današnjem spreminjajočem se in velikokrat razosebljenem svetu lahko prepoznamo velik pomen empatije. Ugotavljamo pa, da empatije velikokrat primanjkuje oz. da na družbeno-sistemski ravni velikokrat ni dovolj poslušna za to kompetenco. Stare družbe so dajale prednost skupnosti pred posameznikom, v novem veku pa je podoba človeka, vpetega v družbeni okvir, zamenjala podoba samostojnega (izoliranega) človeka. To je odprlo težave in probleme vzpostavitve odnosa človeka do družbe in postavilo stranpoti od individualizma do kolektivizma, še posebej za vse sodobne totalitarizme, kjer ni prostora za empatijo in pravi dialog, pač pa je prisotno preziranje drugega in izločanje drugih iz družbe [12]. Dialog med različnimi posamezniki in skupinami pa je zagotovilo dolgoročnega razvoja in s tem tudi uspešne družbe [13].

Zaradi pomembnosti empatije, ki omogoča dialog na globlji ravni, je smiselno sklepati, da je empatija ključna komponenta v procesih, ki vodijo k razrešitvi globokih družbenih in medosebnih zapletov in sporov, ki velikokrat bremenijo in zavirajo miselno, čustveno in duhovno rast in razvoj vseh vpletenih. Kompetenca, kakršna je empatija, lahko pripomore k učinkovitejšemu razreševanju začaranega kroga sporov in medsebojnega obtoževanja ter hitreje privede, ne le do prekinitve teh vzorcev, pač pa tudi do očiščenja in sprave [14]. Empatija namreč omogoča resnično razumevanje zapletenosti in globine nekega zgodovinskega pojava oz. obnašanje nekega posameznika ali skupine ljudi v povsem specifičnih okoliščinah in s tem odpira možnosti za pravi in konstruktiven dialog, ki lahko privede do sprave.

V sodobni družbi se torej velikokrat izpostavlja ideal posameznika, ki je avtonomen, sam sebi dovolj. Ljudje ne želijo biti ranljivi, zato se izogibajo globljim in pristnim stikom ter se velikokrat raje zatekajo v brezbriznost in apatijo. Včasih se kdo celo prestraši tega, da bi bil preveč empatičen z drugo osebo, kar je zlasti opazno v težkih situacijah. Ljudje se bojijo prevelike posrkanosti in čustvene obremenjenosti s položajem in doživljanjem drugega. Poleg tega strahu brezčutnost pospešuje še način modernega

življenja, saj se namesto neposrednega stika uveljavlja komunikacija na daljavo brez fizične navzočnosti [15].

Pomanjkanje empatije je morda največja tegoba sodobnega sveta, ki je velikokrat zaznamovan z individualizmom, egoizmom in egoističnim pogledom na svet. Vendar pa od drugih ne moremo preprosto pričakovati, da so kakor mi, da čustvujejo in razmišljajo tako kot mi. To nas vodi do posplošitev, iz katerih lahko izvirata samo nestrpnost in razočaranje ob spoznanju, da drugi ne delujejo tako, kot bi pričakovali. Če vzamemo empatijo resno, potem nikoli ne moremo pozabiti, da je druga oseba še vedno tukaj, da je drugačna kot jaz in da jo je kot tako treba jemati resno ter jo spoštovati. Potrebna je torej odločitev za empatijo. Velikokrat vidimo v njej zdravilo za družbeno ranjenost. Zlasti v zahodni večkulturni družbi empatijo velikokrat pojmujejo kot most, ki omogoča vodenje demokratičnega dialoga z drugimi. Empatija omogoča preseči egocentrični pogled na svet in zavzeti t. i. sociocentrični pogled na svet, pri katerem v naše dožemanje sveta vključujemo tudi druge. Tako lahko celoviteje razumemo sebe in druge [11]. Pri tem nujno stopa v ospredje dejavni vidik empatije (aktivni vidik pred pasivnim). Ta pripomore h kritičnemu razmišljanju, k spremembi družbene zavesti in upoštevanju celotnega konteksta ter zato vodi tudi v konkretna dejanja, s katerimi lahko velikokrat preprečimo številne družbene katastrofe in tragedije [16].

Dejavna empatija ima ključno vlogo pri socialnem in moralnem razvoju posameznika. Za ljudi, ki smo socialna bitja, so socialne vezi pomembne, ne samo zaradi fizičnega preživetja, kakor nam kaže evolucija, pač tudi zaradi čustvenega preživetja [17]. Empatija pomaga posameznikom oblikovati in vzdrževati trajne socialne vezi na najmanj tri načine: 1. empatija usklajuje dejanja posameznikov na hiter in avtomatičen način, ki je včasih učinkovitejši, kakor če bi bilo treba o vsaki stvari na dolgo razpravljati, da bi prišli do določenega spoznanja in soglasja; 2. empatija pomaga, da razumemo misli in namene drugih – ko dva posameznika podobno občutita in mislita, se lahko bolj razumeta in medsebojno sodelujeta; 3. empatija usmerja k solidarnosti – ko posamezniki nekaj podobno doživljajo, se med seboj lažje povežejo in si tudi pomagajo [18].

Empatija spodbuja altruistično vedenje, saj spodbuja tople in tesne medosebne odnose ter tako preprečuje medosebno nasilje [19,20,21]. Zelo pomemben vidik, o katerem govori tudi Edith Stein [10], je ta, da nam empatija omogoča prepoznati tudi to, kdaj so naša dejanja do drugih slaba (npr. vidimo, da je nekdo zaradi nas potr). To spoznanje nam omogoča, da stanje, ki smo ga s svojimi dejanji drugim prizadejali, lahko tudi popravimo.

Poznamo tudi zlorabo empatije, ko le-ta postane orodje, ki pomaga izvajati različne krutosti. Sadisti npr., ki s pomočjo empatije zaznajo bolečino drugega, pri tem uživajo in lahko to zaznajo bolečino s svojimi dejanji še poglobijo.

Empatija je tako lahko tudi močno orožje za različne oblike napadov na druge [22]. Rečemo lahko, da je empatijo mogoče uporabiti v dobro ali pa v škodo drugih.

Vsekakor je empatija običajno razumljena kot pozitivna sposobnost, ki nas vodi v prosocialnem in tudi moralnem odločanju, saj omogoča brati ali interpretirati dogodke, na podlagi česar se lahko odzivamo na doživljanje drugih in jim uspešneje pomagamo. Empatična občutja in moralni principi skupaj vodijo v dejavno moralno ravnanje, saj empatična občutja motivirajo ljudi, da skrbijo za druge [23]. Ko je nekdo priča stiski drugega, se ponavadi empatično odzove, kar pomeni, da čeprav se sam ne počuti tako, kot se drugi, se odzove z občutjem, ki je blizu občutju drugega. Glede na to doživljanje, ki se preko empatije prebudi, se lahko sočutno odzove in poseže po dejanjih, ki zmanjšajo stisko drugega. Empatija je tako velikokrat povezana s skrbjo za druge in z občutkom za pravičnost in ima kot taka pomemben vpliv na moralne sodbe posameznika ter na to, kako in kakšne odločitve bo v življenju sprejemal. Empatija prispeva k sprejetju moralnih principov v odločanju v pomembnih trenutkih in k motivaciji pri delovanju v skladu z moralnimi principi [24,25]. Moralni principi v kombinaciji z empatičnimi občutji pa nam omogočajo, da se lahko celo ozremo na ljudi in druga bitja, ki živijo daleč stran od nas, ali pa celo na prihodnje rodove [26].

Izziv za razmišljanje o pomenu empatije in medosebnih odnosih predstavljajo tudi spremembe, ki so posledica demografskih procesov. Medosebni odnosi so še zlasti izpostavljeni v tistih predelih, kjer rodnost pada, struktura prebivalstva pa se spreminja tudi zaradi imigracij tujcev, ki s seboj prinašajo drugačne ideje, navade, prepričanja, kar zamaje tradicionalne načine razmišljanja, čustvovanja in delovanja. Posledica te drugačnosti sta velikokrat strah in ogroženost, kar lahko vodi tudi do nestrpnosti in sovraštva do tujcev. Morda je ravno empatija tukaj tista, ki lahko premosti te napetosti, s tem ko omogoča razumeti kompleksnost situacije priseljencev [27]. Začutimo lahko, da so tujci prav tako osebe, kot smo mi sami, in da imajo prav tako pravico živeti svoje življenje.

3 RAZVOJNO-BIOLOŠKI VIDIKI EMPATIJE

Na področju nevroznanosti so znanstveniki v zadnjih letih prišli do presenetljivih odkritij o možganskih dejavnostih in procesih, ki bi lahko bili podlaga za človeško sposobnost empatije. Nekatere odgovore je prispevalo zlasti nedavno odkritje t.i. zrcalnih nevronov (ang. mirror neurons). Zrcalni nevroni so vrsta možganskih celic oz. nevronov, ki se odzivajo enako v primeru, ko izvedemo neko dejanje, ali v primeru, ko opazujemo nekoga drugega izvesti enako dejanje [28,29,30,31, 32].

Sistem zrcalnih nevronov lahko torej razumemo kot prvo nevrobiološko osnovo za našo sposobnost dožemanja drugih, na tem temelju pa se sprožijo še dejavnosti v drugih delih možganov [33]. Še zlasti se moramo ozreti na delovanje tistih možganskih področij, ki so zadolžena za izvajanje

socialnih interakcij (amigdala in področja prefrontalnega korteksa) [3,34]. Allan N. Schore [35] pravi, da obstajajo prepričljivi dokazi, da je prefrontalni korteks tisti, ki je dejaven, ko gre za prepoznavanje občutij drugih in za sposobnost refleksije lastnih čustvenih stanj, pa tudi čustvenih stanj drugih ljudi, kar je značilnost empatije. Prav tako poudarja, da je empatija desnohemisferni proces. V desno možgansko poloblo (desni korteks) se vtisnejo afekti, nebesedna komunikacija in nezavedni procesi, ki se velikokrat oblikujejo že v zgodnjem otroštvu. Prvi meseci in leta otrokovega življenja so tako odločilni za nadaljnja obdobja, saj se tu postavljajo najpomembnejše življenjske prvine. V tem smislu je otrokov prvi odnos, zlasti odnos z materjo, tisti, ki daje osnovo za to, kako se bodo pri osebi oblikovali krogotoki za procesiranje čustev, kar bolj ali manj zaznamuje sposobnost za vstopanje v čustvene odnose kasneje v življenju. Razvoj dejavnosti v tem delu možganov ima ključno vlogo tudi pri oblikovanju sposobnosti empatičnega zaznavanja in dožemanja čustvenih stanj drugih oseb.

Čeprav se zdi, da je empatija prirojen in skoraj avtomatičen proces, pa je ta v določeni meri tudi rezultat učenja, socializacijskih izkušenj ter predvsem socialnih interakcij. Zlasti primaren empatičen odnos staršev oz. skrbnikov do otrok je tisto kritično socializacijsko okolje, ki vpliva na otroke in na razvoj njihove sposobnosti empatije [36,37]. Raziskave potrjujejo, da se empatija in sorodni pojavi najbolj optimalno razvijajo v okolju, ki zadovoljuje otrokove čustvene potrebe in mu omogoča, da izraža celoten spekter čustev, ter ga spodbuja k čustveni odzivnosti do drugih [35,38,39].

Empatija najprej vznikne v preprostih afektivnih oblikah, sčasoma pa postaja bolj kompleksna in vsebuje vedno bolj zapletene kognitivne in afektivne vidike. Z empatijo povezane sposobnosti, zlasti sposobnost prepoznavanja čustvenih stanj pri drugih, se pojavijo že zelo zgodaj, vendar to še ni prava empatija [40,41,42,43,44,45,46,47,48,49]. Težko je čisto natančno določiti, kdaj lahko začnemo govoriti o pravi empatiji. Mnogi so mnenja, da se pri otroku pravi čustveni in spoznavni pogoji, ki so potrebni za kompleksno empatijo, pojavijo v drugem letu življenja [7]. Vendar pa se nekateri posamezni vidiki empatičnega odzivanja pri človeku pojavljajo že od rojstva naprej [50].

4 MOŽNOSTI IN IZZIVI VZGOJE ZA EMPATIJO

Zaradi splošne pomembnosti in tudi družbene koristnosti empatije se je torej smiselno spraševati, kaj se zgodi v primerih, ko empatije primanjkuje, zakaj empatije primanjkuje ter ali se je empatije mogoče naučiti oz. jo razvijati v večjem obsegu.

Kot smo videli, je empatija naravna sposobnost, s katero pridemo že na svet. V svojem jedru je že od rojstva naprej v nas vgrajen odziv (razen npr. v primeru avtizma), ki ga izboljšujemo in nadgrajujemo vse življenje, dokler ne

doseže stopnje, na kateri postane precej kompleksen [51]. Zato je smiselno, da odgovor na to, kje nastajajo blokade v empatiji in kje se odpirajo možnosti za njen razvoj, iščemo skozi vseživljenjsko odnosno razvojno perspektivo, zlasti skozi tisto, ki jo predstavlja relacijsko-razvojno orientirana psihoanaliza.

Sodobni relacijski pogledi na psihofizični razvoj človeka poudarjajo, da je temeljna razsežnost človeškega bivanja njegova vpetost v odnosno matrico [52,53]. Za zdrav razvoj posameznika morajo biti ti odnosi čim bolj optimalni. Zaznamovani morajo biti z resničnim, pristnim in globokim stikom, saj se bo le v takem okolju človek lahko optimalno razvijal. K vzpostavljanju takšnega stika prispeva znaten delež tudi empatija in empatična odzivnost zlasti na strani tistih oseb, ki so v življenju posameznika še posebej pomembne (to so predvsem starši oz. drugi primarni skrbniki).

Odzivnost staršev oz. starševska empatija je tudi kritično socializacijsko okolje, ki vpliva na otroke in razvoj njihove sposobnosti za empatijo [37]. Pri tem je zlasti pomembno, da je otroku omogočeno izražanje celotnega spektra čustev ter da je okolje čustveno odzivno nanj [36]. Že novorojenček in mati sta v čustveni uglašeni in vplivata drug na drugega. Na podlagi te uglašeni poteka njuna prva komunikacija [54]. Po dosedanjih ugotovitvah je predkomunikacijska čustvena povezanost podlaga za nadaljnje oblikovanje komunikacije pri otroku, saj z njo otrok postane in ostane sposoben in odprt za družabna srečevanja. Model odnosa otrok-mati (ki jo lahko nadomesti kakšna druga ustrežna oseba) postane temeljni model za vse druge družbene komunikacije v življenju, vključno z empatijo [55].

Kadar posameznik kot otrok ni imel dovolj odzivnega okolja, kjer bi lahko v polnosti razvil tudi empatijo, ima še vedno možnost, da to prebudi kasneje v življenju. Seveda pa je pa je osnovni pogoj ta, da bodo odnosi, v katerih bo živel, takšni, da bodo zagotavljali optimalne možnosti za razvoj empatije. Vendar pa tukaj velikokrat naletimo na oviro, saj se posameznik znajde v začaranem krogu. Ljudje smo namreč zgrajeni tako, da smo med seboj neizogibno povezani, in v primarnih temeljnih odnosih, ki se jih naučimo v družini, je veliko afektov, ki jih vse življenje vedno znova iščemo, saj nam obljublajo stik [56]. Na podlagi tega posameznik kasneje stopa v odnose, ki so lahko funkcionalni ali pa nefunkcionalni, ali drugače rečeno: empatični oz. neempatični.

Smiselno bi bilo zato razmišljati na eni strani o identifikaciji zunanjih, družbenih, na drugi strani pa o notranjih in medosebnih psihodinamičnih in afektivnih dejavnikov, ki blokirajo in ovirajo razvoj sposobnosti empatije že od rojstva naprej. Obenem bi bilo smiselno raziskati in globlje analizirati posege, ki bi pripomogli k spodbujanju razvoja empatije in k empatični držbi v vsakdanjih odnosih. V skrbi za dobrobit nas vseh bi se morali zavedati pomembnosti t.i.

»vzgoje za empatijo«. Korak k temu pa je v držbi, ki nas vse izziva k prepoznavanju nastavkov za zgodnje spodbujanje empatije ter h konkretnim dejanjem – tako na medosebnem kot na družbenem nivoju posameznikovega delovanja.

5 ZAKLJUČEK

Vidimo lahko, da ima empatija v naši družbi več različnih funkcij. Na temeljni ravni je empatija nenehno doživljanje tega, kar doživljajo drugi (dojemanje misli in čustev drugih), kar spodbuja naše preživetje, tako v smislu prepoznavanja nevarnosti in groženj (fizičnih in čustvenih) kakor tudi v smislu spodbujanja komunikacije pozitivnih in negativnih stanj med člani skupnosti. Empatija je nekaj, kar koristi nam vsem. Empatija nas ne zapira v lastni svet, pač pa spodbuja razvoj iskrenosti, razumevanja in odprtosti do soljudi, kjer se lahko iz različnosti mnenj učimo drug od drugega in tako gradimo družbo spoštovanja človeka kot osebe, njegove svobode in pravic. K temu nas vodi odločitev za empatijo, ki pa ni le v osebni odprtosti in pripravljenosti biti empatičen, pač pa tudi v ustvarjanju in vzdrževanju takšnih odnosov, ki bodo že za otroka ustvarjali pogoje za izoblikovanje empatične držbe.

REFERENCE:

- [1] McLeod, J. (2002). A narrative social constructionist approach to therapeutic empathy. *Counselling Psychology Quarterly*, 12(4), 377-394.
- [2] Simonič, B. (2010). *Empatija*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- [3] Baron-Cohen, S. (2003). *The essential difference: The truth about male and female brain*. New York: Basic Books.
- [4] Guttman, H. A. (2000). Empathy in families of women with borderline personality disorder, anorexia nervosa, and a control group. *Family Process*, 39(3), 345-358.
- [5] Körner, J. (1998). Einfühlung: Über Empathie. *Forum der Psychoanalyse*, 14, 1-17.
- [6] Lachmann, F. M. (2008). *Transforming narcissism: Reflections on empathy, humor, and expectations*. New York: The Analytic Press, Taylor & Francis Group.
- [7] van der Mark, I. L. (2001). *The development of empathy and compliance in toddlers: The role of parenting, attachment, and temperament*. Leiden: samozaložba.
- [8] Warner, M. S. (1997). Does empathy cure? A theoretical consideration of empathy, processing, and personal narrative. V A. C. Bohart in L. S. Greenberg (ur.), *Empathy reconsidered: New directions in psychotherapy* (str. 125-140). Washington: American Psychological Association.
- [9] Wispé, L. (1986). The distinction between sympathy and empathy: To call forth a concept, a word is needed. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(2), 314-321.

- [10] Stein, E. (1989). *On the problem of empathy*. Washington: ICS Publications.
- [11] O'Hara, M. (1997). Relational empathy: Beyond modernist egocentrism to postmodern holistic contextualism. V A. C. Bohart in L. S. Greenberg (ur.), *Empathy reconsidered: New directions in psychotherapy* (str. 295-320). Washington: American Psychological Association.
- [12] Juhant, J. (2009). *Etika I. Na poti k vzajemni človečnosti*. Ljubljana: Študentska založba.
- [13] Juhant, J. in Strahovnik, V. (2011). Ali je možna empatična družba dialoga? *Bogoslovni vestnik*, 71(4), 495-509.
- [14] Puljek-Shank, A. (2007). Trauma and Reconciliation. V H. Rill, T. Šmidling in A. Bitoljanu (ur.), *20 Pieces of Encouragement for Awakening and Change: Peacebuilding in the Region of the Former Yugoslavia* (str. 181-204). Beograd-Sarajevo: Centre for Nonviolent Action.
- [15] Goleman, D. (1997). *Emotional intelligence*. New York: Bantam Books.
- [16] Boler, M. (1997). The risks of empathy: Interrogating multiculturalism's gaze. *Cultural Studies*, 11(2), 253-273.
- [17] Rifkin, J. (2009). *The empathic civilization*. New York: Jeremy P. Tarcher/Penguin.
- [18] Anderson, C. in Keltner, D. (2002). The role of empathy in the formation and maintenance of social bonds. *Behavioral and Brain Sciences*, 25(1), 21-22.
- [19] Eisenberg, N. in Miller, P. (1987). Empathy, sympathy, and altruism: empirical and conceptual links. V N. Eisenberg in J. Strayer (ur.), *Empathy and its development* (str. 292-316). Cambridge: Cambridge University Press.
- [20] Eisenberg, N. in J. Strayer. (1987). Critical issues in the study of empathy. V N. Eisenberg in J. Strayer (ur.), *Empathy and its development* (str. 3-13). Cambridge: Cambridge University Press.
- [21] Martinovski, B., Traum, D. in Marsella, S. (2007). Rejection of empathy in negotiation. *Group Decision and Negotiation*, 16(1), 61-76.
- [22] Shlien, J. (1997). Empathy in psychotherapy: A vital mechanism? Yes. Therapist's conceit? All too often. By itself enough? No. V A. C. Bohart in L. S. Greenberg (ur.), *Empathy reconsidered: New directions in psychotherapy* (str. 63-80). Washington: American Psychological Association.
- [23] Staub, E. (1987). Commentary on part I. V N. Eisenberg in J. Strayer (ur.), *Empathy and its development* (str. 103-115). Cambridge: Cambridge University Press.
- [24] Hoffman, M. L. (1987). Empathy: Justice and moral judgment. V N. Eisenberg in J. Strayer (ur.), *Empathy and its development* (str. 47-79). Cambridge: Cambridge University Press.
- [25] Zahn-Waxler, C. (2002). The development of empathy, guilt, and internalization of distress. V R. J. Davidson (ur.), *Anxiety, depression, and emotion* (str. 222-265). New York: Oxford University Press.
- [26] Håkansson, J. (2003). *Exploring the phenomenon of empathy*. Doktorska disertacija. Oddelek za psihologijo, Univerza v Stockholmu.
- [27] Calloway-Thomas, C. (2010). *Empathy in the global world: An intercultural perspective*. Thousand Oaks: Sage.
- [28] Bauer, J. (2006). *Warum ich fühle, was du fühlst*. Hamburg: Hoffman und Campe Verlag.
- [29] Ferrari, P. F., Gallese, V., Rizzolatti, G. in Fogassi, L. (2003). Mirror neurons responding to the observation of ingestive and communicative mouth actions in the monkey ventral premotor cortex. *European Journal of neuroscience*, 17(8), 1703-1714.
- [30] Gallese, V. (2003). The roots of empathy: The shared manifold hypothesis and the neural basis of intersubjectivity. *Psychopathology*, 36(4), 171-180.
- [31] Iacoboni, M. in Lenzi, G. L. (2002). Mirror neurons, the insula, and empathy. *Behavioral and Brain Sciences*, 25(1), 39-40.
- [32] Rizzolatti, G. in Arbib, M. A. (1998). Language within our grasp. *Trends in Neurosciences*, 21(5), 188-194.
- [33] Gallese, V., Ferrari, P. F. in Umiltà, M. (2002). The mirror matching system. A shared manifold for intersubjectivity. *Behavioral and Brain Sciences*, 25(1), 35-36.
- [34] Preston, S. D. in de Waal, F. B. M. (2002). Empathy. Its ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences*, 25(1), 1-20.
- [35] Schore, A. N. (2003). *Affect regulation and the repair of the self*. New York: W. W. Norton & Company.
- [36] Barnett, M. A. (1987). Empathy and related responses in children. V N. Eisenberg in J. Strayer (ur.), *Empathy and its development* (str. 146-162). Cambridge: Cambridge University Press.
- [37] Zahn-Waxler, C. (2002). The development of empathy, guilt, and internalization of distress. V R. J. Davidson (ur.), *Anxiety, depression, and emotion* (str. 222-265). New York: Oxford University Press.
- [38] Schore, A. N. (1994). *Affect regulation and the origin of the self*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- [39] Siegel, D. J. (2007). *The mindful brain: Reflection and attunement in the cultivation of well-being*. New York: W.W. Norton & Co.
- [40] Beebe, B. in Gerstman, L. J. (1980). The »packaging« of maternal stimulation in relation to infant facial-visual engagement: A case study at four months. *Merrill-Palmer Quarterly*, 26(4), 321-339.
- [41] Malatesta, C. Z., in Haviland, J. M. (1982). Learning display rules: The socialization of emotional expression in infancy. *Child development*, 53(4), 991-1003.
- [42] Martin, G. B. in Clark, R. (1982). Distress crying in neonates: Species and peer specificity. *Developmental Psychology*, 18(1), 3-9.

- [43] Sagi, A. in Hoffman, M. L. (1976). Empathic distress in the newborn. *Developmental Psychology*, 12(2), 175-176.
- [44] Stern, D. N. (1977). *The first relationship*. Cambridge: Harvard University Press.
- [45] Stern, D. N., Hofer, L., Haft, W. in Dore, J. (1985). Affect attunement. The sharing of feeling states between mother and infant by means of inter-modal fluency. V T. M. Field in N. A. Fox (ur.), *Social perception in infants* (str. 259-268). Norwood, NJ: Ablex.
- [46] Tronick, E. (1989). Emotions and emotional communication in infants. *American Psychologist*, 44(2), 112-119.
- [47] Tronick, E., Als, H., Adamson, L., Wise, S. in Brazelton, T. B. (1978). The infant's response to entrapment between contradictory messages in face-to-face interaction. *Journal of the Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 17(1), 1-13.
- [48] Zahn-Waxler, C., in Radke-Yarrow, M. (1990). The origins of empathic concern. *Motivation and Emotion*, 14(2), 107-130.
- [49] Zahn-Waxler, C., Robinson, J. L. in Emde, R. N. (1992). The development of empathy in twins. *Developmental Psychology*, 28(6), 1038-1047.
- [50] Thompson, R. A. (1987). Empathy and emotional understanding. V N. Eisenberg in J. Strayer (ur.), *Empathy and its development* (str. 119-145). Cambridge: Cambridge University Press.
- [51] de Waal, F. B. M. (2005-06). The evolution of empathy. *Greater Good*, jesen/zima, 6-9.
- [52] Gostečnik, C. (2004). *Relacijska družinska terapija*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- [53] Erzar, T. in Kompan Erzar, K. (2011). *Teorija navezanosti*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- [54] Solomon, M. F. (1997). Countertransference and empathy in couples therapy. V M. F. Solomon in J. P. Siegel (ur.), *Countertransference in Couples Therapy* (str. 23-37). New York: W. W. Norton & Co.
- [55] Juhant, J. (2003). *Človek v iskanju svoje podobe: Filozofska antropologija*. Ljubljana: Študentska založba.
- [56] Gostečnik, C. (2004). *Sodobna psihoanaliza*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.

DRUŽINSKI ZAKONIK, PROMOVIRANJE IDEOLOGIJE SPOLA (»GENDER«) IN MOREBITNI DOLGOROČNI VPLIVI NA DEMOGRAFIJO

Tadej Strehovec

Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani
Poljanska c. 4, p.p. 2007, 1000 Ljubljana, Slovenia

Tel.: ++38614345818 Fax: ++38614345854.

E-pošta: tadej.strehovec@teof.uni-lj.si

POVZETEK

Zavrneni Družinski zakonik leta 2012 je v Sloveniji prebudil zanimanja za družbena in teoretska ozadja zagovornikov istospolnih porok in redefinicije družine. V referendumski kampanji so se redko odpirala demografska vprašanja povezana z redefinicijo družine ter morebitnim dolgoročno negativnim vplivom na rodnost. Danes obstajajo številne raziskave, ki kažejo, da ima izvajanje t.i. socialnih eksperimentov na področju družine lahko negativne demografske in socialne posledice.

ABSTRACT

The rejected Family Code in the popular referendum (2012) in Slovenia increased the interest for the social and theoretical background of supporters of same-sex marriages and the redefinition of family. The demographic issues related to the redefinition of family and potential long-term negative impact on fertility were rarely mentioned. There are many researches which proof that the implementation of the so-called social experiments in the field of the family life could have negative demographic and social impacts.

1. UVOD

Referendumska zavrnitev Družinskega zakonika marca 2012 je v Sloveniji prebudila številna, med seboj pogosto nasprotna stališča. Na eni strani so zagovorniki trdili, da zakonik varuje (domnevne) človekove pravice istospolno usmerjenih ter pravico do istospolne (izven) partnerske zveze, na drugi strani pa so nasprotniki trdili, da so redefinicija zakonske zveze in posvojitve otrok v istospolne skupnosti dejanja, ki so v nasprotju s slovenskimi kulturnimi vrednotami in pravico vsakega otroka, da ima očeta in mater. Ob takšnih in podobnih razpravah so se trditve o tem, da »vsa strokovna javnost« podpira Družinski zakonik, pogostokrat soočale z nasprotnimi stališči tistih, ki so si ob tem zastavljali relevantna strokovna vprašanja, kot npr. kakšne socialne teorije stojijo v ozadju Družinskega zakonika, kakšne so posledice redefinicije zakonske zveze in družine za družbo in otroke ter kakšne bi bile morebitne demografske posledice socialnega eksperimentiranja za vrednoto družine. Sekularna in naravnopravna stališča so se začasno zaključila z referendumom, kjer so državljani zavrnil Družinski zakonik, s tem pa javno izrazili dvom v prepričanja, ki stojijo za omenjenim socialnim projektom. Katera so ta prepričanja in

kakšne morebitne dolgoročne posledice imajo te prepričanja na demografijo, je predmet pričujoče razprave.

2. IDEOLOGIJA SPOLA (»GENDER«) – KONTROVERZNO MISELNO OZADJE PREDLOGA DRUŽINSKEGA ZAKONIKA

Kaj je ideologija spola? Od kod se je pojavila? Kdo so njeni predstavniki in kateri so končni družbeni cilji omenjene ideologije, so vprašanja, ki so se prebujala ob socialnem projektu Družinskega zakonika. Za lažje razumevanje je potrebno na začetku analizirati terminologijo, ki jo zagovorniki omenjene ideologije uporabljajo. Spol (ang. *sex*) je izraz, ki objektivno označuje biološki spol človeka najsi bo kot moškega oz. kot žensko. Spol je vezan na biološke razlike in strukturo človeka. Spolna usmerjenost (ang. *sexual orientation*) označuje subjektivno spolno usmerjenost, ki naj ne bi temeljila na bioloških (genetskih) predpostavkah, temveč naj bi temeljila predvsem na želji posameznika. Spolna identiteta (ang. *sexual identity*) je pojem, ki označuje vrste družbenega obnašanja in ki je lahko vezan na »idejo« moškega ali ženskega, heteroseksualca, istospolno usmerjenega, transeksualca, biseksualca, tranvestita itd. (Bergvall 1999, 274). Ključni pojem ideologije spola je beseda »gender«, ki jo je leta 1955 prvič uporabil psiholog John Money, ko je interpretiral antropološko delo Margaret Mead v razpravi o socializaciji dečkov in deklic (Montfort 2012, 17-23). Money je raje uporabil pojem »gender« kot pa spolno usmerjenost. Leta 1972 je britanska feministična sociologinja Ann Oakley uporabila pojem »gender« v svojem eseju *Sex, Gender and Society*, v katerem je ločila spol (*sex*) kot biološko dejstvo od socialno zgrajenega spola (»gender«), ki se lahko socialno in evolucijsko spreminja. Na oblikovanje socialnega spola po njenem mnenju vplivajo družina, šola, mediji, kultura, religija, prijateljstvo itd. V današnjem pomenu »gender« označuje t.i. »družbeni predspol«, ki ga lahko avtonomni posameznik izraža skozi poljubno izbrane spolne identitete. »Gender« danes pomeni tudi skonstruirano oz. sestavljeno spolno identiteto, ki jo posameznik izoblikuje glede na svojo subjektivno dožemanje lastnega spola in spolne usmerjenosti (Deutsch 2007, 107). Moškost in ženskost nista več utemeljena na ravni bioloških dejstev, temveč izključno na osnovi posameznikovega dožemanja lastnega spola, spolne usmerjenosti in družbe v kateri živi (Verlinde 2012, 17). Za ideologijo spola je značilno, da na lingvistični oz. terminološki ravni popolnoma ločuje spolno identiteto od biološkega spola (Riley 1999, 374). Po tej teoriji naj ne bi bilo nobene razlike med moškim, ki si nadene

žensko identiteto ter biološko žensko in obratno. Človek si lahko avtonomno izbira svoj spol ne glede na biološko anatomijo lastnega telesa. Gre za idejo, ki jo je prva izrazila Simone de Beauvoir namreč, da se moški in ženska ne rodita, temveč to šele postaneta, prav tako pa heteroseksualno spolno vedenje ni samo nekaj biološko determiniranega, temveč vedno tudi subjektivno izbrano. T.i. ideologija spola je zato v tem pogledu radikalna in ideološka saj brez znanstvenih temeljev trdi nekaj, kar nima osnove v biološkem in objektivnem svetu. Ob razpravah okoli teorije spola oz. »gender« pa te ne smemo zamenjati s t.i. *gender študijami*, ki so navzoče na ameriških univerzah že od 70 let naprej in se posvečajo odnosu med telesnim in družbenim spolom. Omenjene študije želijo razložiti neenakopravnost med spoloma na ravni družbe, politike, zaposlovanja itd.

Od kod se je pojavila »ideologija gender«? Ideologija »gender« se je v svojih izvorih najprej pojavila v ZDA okoli leta 1970. Vrh pa je doživela z izidom knjige Judith Butler, zagovornice t.i. radikalnega feminizma, z naslovom »Težave s spolom«. Pojem »gender« uporablja za opis ideologije, ki trdi, da ima vsak človek svobodo, da lahko vsak trenutek odloči oz. spremeni svojo spolno identiteto. Omenjeno izbiro dela na temelju subjektivnega dojetja lastnega spola in spolne usmerjenosti, ki je neodvisna od objektivnih danosti (Anatrella 2005, 107-124). Gre torej za popolno zanikanje narave ter za ideološko nadomeščanje besede spol s pojmom »gender«. »Gender« kot spolno usmerjenost in identiteto lahko človek kadarkoli zamenja oz. redefinira (Butler 2001, 120-137). Dejansko gre za pravo »verovanje«, da je vsak človek po naravi biseksualen in da mu mora družba priznati to stanje. Omenjena ideologija »gender« je nastala v prepričanju, da se človek ob rojstvu rodi v t.i. nevtralnem oz. inter spolu, moška in ženska vloga ter spolne usmerjenosti pa so izključno kulturno ter socialno pogojeni (Butler 2002, 14-21). Po prepričanju zagovornikov ideologije spola naj bi bil vsak rojen najprej v »gendru«, nato pa naj bi se »fluidno« definiral kot moški oz. ženska, lezbijka itd. Biološki spol naj bi bil zato tako malo pomemben kot je to npr. barva las ali oči. Zagovorniki teorije trdijo, da se spolna identiteta, ki je osvobojena biološkega determinizma, prosto in svobodno oblikuje v skladu s spolnimi željami posameznika. Zato gre pri tej ideologiji za zanikanje razlike med spoloma, ki vodi v nadvlado spolne usmerjenosti (homoseksualnost, heteroseksualnost, biseksualnost, transeksualnost) nad biološkim spolom. V tem miselnem okviru je potrebno tradicionalno zakonsko zvezo in družino prilagoditi temu miselnemu okviru in jo osvoboditi t.i. heteronormativnosti.

Danes teorijo spola promovirajo predvsem tiste družbene skupine, ki se zavzemajo za emancipacijo spolov, feminizem, enakopravnost istospolno usmerjenih, rekonstrukcijo družine ter uveljavitev t.i. sekularne družbe (Knudson-Martin in Laughlin 2005, 105). Izrazito pa je ta ideologija navzoča na področju javnih zahtev za redefinicijo družine, zakonske zveze, legalizacijo istospolnih porok, umetne oploditve in posvojitve otrok v istospolne skupnosti. S tem se omenjena ideologija spola ne uvršča samo med nekakšne eksperimentalne socialne teorije, temveč to postaja del

globalnega političnega projekta, ki uporablja različne vrste družbenega, političnega in pravnega aktivizma za uveljavitev omenjene ideologije in transformacijo tako družine kot tudi globalne družbe (Risman 2004, 429, 445-446).

3. DESTABILIZACIJA SPOLA, ZAKONSKE ZVEZE IN DRUŽINE TER MOREBITNI VPLIV NA DEMOGRAFSKO SLIKO?

Slovenija se danes sooča z negativno demografsko sliko. Pomanjkanje prebivalstva, nizka rodnost in negativne demografske napovedi se prepletajo z informacijami o ekonomski in gospodarski krizi. Kot dežela, ki je ne samo na prepihu kultur, temveč tudi miselnih tokov, se danes sooča z različnimi idejami ter socialnimi teorijami, ki na poseben način odmevajo na področju družinskega življenja. Legalizacija ločitve in splava, izenačitev izvenzakonskega bivanja ter uvedba vsesplošnega dostopa do kontracepcije so lahko nekateri dejavniki, ki so oz. bodo Slovenijo pripeljali v stanje upadanja rodnosti. Čeprav so omenjena dejanja relativno pozitivno vplivala na socialni položaj žensk in otrok, se je po več kot 40 letih mogoče vprašati, ali ni t.i. liberalna emancipacijska socialna agenda lahko eden od dejavnikov za izrazito zmanjšanje rodnosti v Sloveniji? Ločitev in izvenzakonsko bivanje, kot družbeno sprejeta pojava, sta pripeljala do relativizacije konvencionalne družine ter vzpona tistih oblik skupnega bivanja, ki so z vidika rodnosti manj uspešne. Znano je, da imajo konvencionalne heteroseksualne družine dovolj veliko rodnost, da družbi omogočajo dolgoročno preživetje (Smith 2004, 492-499; Popenoe 2008). Druge alternativne oblike skupnega bivanja na kolektivni ravni nimajo zadostne rodnosti in ne zadoščajo niti za dolgoročno obnovo prebivalstva. Zato je razumljivo, da se ideje za rešitve demografske krize lahko kažejo predvsem v aktivnem promoviranju konvencionalne heteroseksualne družine, za katero je značilna zadostna odprtost za življenje.

V času upadanja rodnosti se slovenska družba (preko Družinskega zakonika) sooča s kontroverzno ideologijo spola, ki zanika empirične razlike med spoloma in uveljavlja nove spolne identitete, alternativne oblike skupnega bivanja ter pogloblja relativizacijo heteroseksualne konvencionalne družine. Socialni in politični aktivisti ideologije spola promovirajo in uresničujejo svojo ideologijo skozi destabilizacijo spola na področju šolskega sistema in medijev, relativizacijo materinstva in očetovstva, promoviranjem emancipacijske agende na področju prava in zakonodaje ter promoviranjem alternativnih oblik skupnega bivanja kot npr. homostarševstva, istospolnih porok, nadomestnega materinstva, umetne oploditve itd. Omenjeni angažma ima predvsem sekularen predznak, kar kaže, da omenjene teme postajajo ideološko polje konfliktov med sekularnimi na eni strani ter tradicionalnimi in religioznimi izročili na drugi strani. Rezultat takšnih prizadevanj je družba, za katero bo verjetno še naprej značilna nizka rodnost, destabilizacija konvencionalne družine in visokega števila otrok, ki živijo brez enega od staršev. Emancipacijska gibanja (kamor se

uvršča tudi ideologija spola) pozitivno vedno ne vplivajo na demografsko sliko in odločitev za starševstvo. Tako se v deželah (npr. Norveška) z navzočo izrazito emancipacijsko politiko že soočajo s problemom, da se moški težje odločajo za očetovstvo, ženske se pogosteje ločujejo in vedno več otrok odrašča brez očeta (Jensen 2010, 12). Prav tako se v permisivnih in sekulariziranih družbah neporočene ženske pogosteje soočajo z nepričakovano nosečnostjo in splavom v primerjavi s poročenimi (Sassler 2009, 209). Posledice emancipacijskih gibanj se v sekularizirani družbi kaže v dekonstrukciji nuklearne družine ter povečanim številom ločitev, mladostniških prestopkov, zasvojenosti z mamili, alkoholizmom, moškim nasilje nad ženskami, socialnim narcizem in materializmom (Rice 1994, 559). Zanimivo je tudi, da je uspešna emancipacija in navzočnost feminizma lahko povezana s povečano uporabo pornografije in dehumanizacijo žensk (Baron 1990, 378). Emancipacija se pogosto meri tudi z vključenostjo žensk na trg delovne sile, kar lahko vpliva na manjšo rodnost (Tazi-Preve 2004, 22). Kakor koli že, sekularna družba, ki temelji na emancipacijskih gibanjih ter se v zadnjih 15 letih intenzivno sooča s t.i. ideologijo spola, vedno težje ponuja demografsko ugodne odgovore na upad rodnosti, v kateri se je znašla velika večina evropskih držav. Raziskave kot npr. Lesthaeghejeva in Neelsove dokazujejo, da je na *Drugi demografski prehod* vplivalo drugačno dožemanje spolnosti, uvedba kontracepcije ter izvajanje t.i. *družinskih politik* za zmanjšanje rodnosti. Temu lahko dodamo tudi slabitev vloge religije in t.i. tradicionalnih vrednot v Evropi (Galland, Lemel, in Djezriri 2008, 152; Adsera 2006, 219; Gams in Krivec 2010, 16). Rezultat takšnega delovanja je dolgotrajna negativna demografska slika, ki se izraža v premajhni rodnosti za redno obnovo prebivalstva (Lesthaeghe in Neels 2002, 333). Nekatere raziskave že kažejo, da bo sekularna emancipacijska paradigma prav zaradi negativnega vpliva na demografijo kmalu začela izgubljati svoj vpliv. Sekularne skupine imajo izredno nizko rodnost (v Avstriji imajo sekularni pari stopnjo rodnost samo 0.86), kar kaže, da bodo sekularne skupine vedno bolj izgubljale svoj vpliv (Kaufman 2006). V Avstriji naj bi sekularne skupine doživele svoj vrh leta 2021, nato pa naj bi število sekularno opredeljenih prebivalcev pričelo vedno bolj upadati. Glavni razlog je v tem, da imajo religiozne skupine večjo rodnost kot sekularne. Povezava med molitvijo, rednim obiskom verskih obredov ter konvencionalnim razumevanjem družine ter rodnostjo, je bila že večkrat dokazana (Bar-El 2010, 8). Vse izrazite pronatalistične religije poudarjajo vlogo konvencionalne družine, otrok, ženske kot domače vzgojiteljice, prepoved splava in ločitev (Noordhuizen 2011, 1661; McQuillan 2004, 27). Zato ni nenavadno, da imajo religiozne ženske povprečno 10% večjo rodnost kot sekularne (Kaufman 2006) ter da bo predvsem od družbene vloge žensk odvisna prihodnost družbe.

4. ZAKLJUČEK

Pomen pričujoče razprave je v kritični predstavitvi teoretskega ozadja in vprašanj, na katerih je del politične in strokovne javnosti pripravil in javno izražal podporo

Družinskemu zakoniku. V številnih razpravah v zvezi z zakonikom so prišle do izraza ideološke razlike med različnimi antropološkimi in socialnimi pogledi na človeka in družino, ki obstajajo v slovenski družbi. Ob tem je potrebno poudariti, da so od uveljavitve določenih pogledov na vrednoto družine, odvisne tako pozitivne kot negativne demografske in socialne posledice. Zaradi vedno večjega uvajanja novih oblik skupnega bivanja in njihovega vpliva na demografijo, mora biti njihovo preučevanje sestavni del nadaljnjih raziskovalnih dejavnosti.

Literatura

- [1] Adsera, Alicia. 2006. Marital fertility and religion in Spain, 1985 and 1999. *Population Studies* 60 (2):205-221.
- [2] Anatrella, Tony. 2005. *Le Regne de Narcisse*. Paris: Presses de la Renaissance.
- [3] Bar-El, Ronen idr. 2010. The Evolution of Secularization: Cultural Transmission, Religion and Fertility Theory, Simulations and Evidence. V: *IZA Discussion Paper No. 4980*. Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit.
- [4] Baron, Larry 1990. Pornography and Gender Equality: An Empirical Analysis. *The Journal of Sex Research* 27 (3):363-380.
- [5] Bergvall, Victoria L. . 1999. Toward a Comprehensive Theory of Language and Gender. *Language in Society* 28 (2):273-293.
- [6] Bonnewijn, Olivier. 2012. Gender, qui es-tu? V: *Gender, qui es-tu?*, ure. T. Anatrella. Paris: Editions de l'Emmanuel.
- [7] Butler, Judith. 2001. *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: Založba Škuc.
- [8] ———. 2002. Is Kinship Always Already Heterosexual? *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies* 13 (1):14-44.
- [9] Deutsch, Francine M. 2007. Undoing Gender. *Gender and Society* 21 (1):106-127.
- [10] Engels, Friedrich. 1972. *The Origin of the Family, the Property and the State*. New York: International Publisher.
- [11] Franković, Romana. 2006. Homofobija med mladimi. *Informativni bilten za poučevanje državljske vzgoje* IV (3):11.
- [12] Galland, Olivier, Yannick Lemel, in Souria Djezriri. 2008. Tradition vs. Modernity: The Continuing Dichotomy of Values in European Society. *Revue française de sociologie, Supplement: An Annual English Selection* 49:153-186.
- [13] Gams Matjaž in Jana Krivec. 2010. Is Fertility Rate of the Country Related to the System of Values? V: *Zbornik 13. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2010*, Zvezek B. Ljubljana: Inštitut Jožef Štefan.
- [14] Jensen, An-Magritt 2010. A gender boomerang on fertility? How increasing expectations to fatherhood may avert men from having children. V: *2010 Quetelet Seminar Stalls, resistances and reversals*

- in demographic transitions*. . Louvain-la-Neuve, Belgium.
- [15] Kaufman, Eric. 2006. 'De-secularisation?: Religiosity and fertility in Western Europe. Dostopno: <http://www.esrc.ac.uk/my-esrc/grants/RES-163-25-0013/outputs/read/00f16e51-ef8e-473e-a231-488cb10cc74c> (10.3.2011).
- [16] Knudson-Martin, Carmen, in Martha J. Laughlin. 2005. Gender and Sexual Orientation in Family Therapy: Toward a Postgender Approach. *Family Relations* 54 (1):101-115.
- [17] Lesthaeghe, R. , in K. Neels. 2002. From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie* 18 (4):325-360.
- [18] McQuillan, Kevin 2004. When Does Religion Influence Fertility?. *Population and Development Review* 30 (1):25-56.
- [19] Montfort, Elizabeth. 2012. *Le genre en questions*. Paris: Editions People Libre. Le nouveau féminisme Européen.
- [20] Noordhuizen, Suzanne idr. 2011. Explaining Fertility Norms in the Netherlands: The Influence of Sociodemographics, Family Networks, and Life Course Events on Pronatalism. *ournal of Family Issues* 32 (12):1647 -1673.
- [21] Pan, Maja. 2007. *Ljubezen je ljubezen: priročnik za učenje in razumevanje človekovih pravic na osnovi spolne identitete ter spolne usmerjenosti*. Ljubljana: Amnesty International Slovenije.
- [22] Popenoe, David. 2008. *Cohabitation, Marriage and child wellbeing. A Cross-National Perspective*. Piscataway: The National Marriage Project.
- [23] Rice, Joy K. 1994. Reconsidering Research On Divorce, Family Life Cycle, And The Meaning Of Family. *Psychology of Women Quarterly* 18:559-584.
- [24] Ridgeway, Cecilia L., in Shelley J. Correll. 2004. Unpacking the Gender System: A Theoretical Perspective on Gender Beliefs and Social Relations. *Gender and Society* 18 (4): 510-531.
- [25] Riley, Nancy E. 1999. Challenging Demography: Contributions from Feminist Theory. *Sociological Forum* 14 (3):369-397.
- [26] Risman, Barbara J. . 2004. Gender as a Social Structure: Theory Wrestling with Activism. *Gender and Society* 18 (4):429-450.
- [27] Sessler, Sharon idr. 2009. Planned Parenthood? Fertility Intentions and Experiences Among Cohabiting Couples. *Journal of Family Issues* 30 (2):206-232.
- [28] Smith, Ian. 2004. The foundations of marriage: are they crumbling? *International Journal of Social Economics* 31 (5/6):487-500.
- [29] Tazi-Preve, Irene M. idr. 2004. Gender Trouble and Its Impact on Fertility Intentions. *Yearbook of Population Research in Finland* 40:5-24.
- [30] Verlinde, Joseph-Marie. 2012. *L'Ideologie du gender. Comme identite recue ou choisie?* Mesnil Saint-Loup: Editions Le Livre Ouvert.

DEMOGRAFSKA TRANZICIJA SPREMINJA POTREBE EVROPSKIH BOLNIKOV

DEMOGRAPHIC TRANSITION CHANGES NEEDS OF THE EUROPEAN PATIENTS

Dr. Božidar Voljč, dr. med.

Član ekspertne skupine za zdravstvo in socialna vprašanja pri AGE Platform Europe, Bruselj
Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, Ljubljana

POVZETEK

S staranjem prebivalstva se večja število starejših bolnikov s kroničnimi stanji, ki so ob napredku medicine do zdravljenj zahtevnejši in bolj kritični. Med evropskimi zdravstvenimi sistemi so organizacijske in ekonomske razlike, ki vplivajo na dostopnost bolnikov do potrebnih storitev. V prispevku so opisane razlike med evropskimi okolji v koriščenju zdravstvenih storitev, obiskih pri zdravnikih, trajanju hospitalizacij, čakalnih dobah, dolgotrajni oskrbi, porabi zdravil in paliativni oskrbi. Razlike med državami je mogoče primerjati s stališči Evropske komisije o organizaciji in izvajanju zdravstvenih storitev.

ABSTRACT

By the demographic transition the European societies are confronted with an increasing number of older patients with chronic conditions who are more demanding and critical in regard to their treatments due to the medical advancements. European health systems distinguish themselves by organisational and economic background. The article describes differences among European environments in utilisation of services, consultations with doctors, hospital stays, waiting times, long-term care, pharmaceutical consumption and paliative care. Differences can be compared with the position of the European commission in regard to organisation and performance of health services.

1 UVOD

Naraščajoča dolgoživost državljanov Evropske unije (1,2) vpliva na **potrebe bolnikov**, ki so v večji meri kot kdajkoli prej pogojene s potrebami kroničnih bolnikov (3). Na to veliko spremembo vplivajo tudi bolniki, ki jih ni mogoče

primerjati z bolniki izpred nekaj desetletij. Njihove pravice so večje in določene z zakoni ali konvencijami, za zdravljenje in posege je potrebno njihovo soglasje po predhodni razlagi (4), o svojih boleznih vedo več, v zdravljenju želijo aktivno sodelovati, so bolj zahtevni in kritični, svoje nezadovoljstvo izražajo tudi s tožbami in odškodninskimi zahtevki. Njihova upanja in pričakovanja so večja tudi zaradi novih tehnologij, učinkovitejših zdravil in posegov. Številne bolezni, stanja ali poškodbe so danes izgubile nekdanji zlovešči pomen. Vse to predstavlja velik izziv za različno organizirane evropske zdravstvene sisteme, med katerimi se nekateri srečujejo z vse večjim pomanjkanjem zdravstvenih kadrov. Na kakšen način izpolnjujejo potrebe bolnikov, se kaže v številu storitev, srečanjih z zdravniki, hospitalizacijah, čakalnih dobah, polbolnišnični in dolgotrajni oskrbi, porabi zdravil in obsegu paliativne oskrbe. Ob upoštevanju organizacije zdravstvenega varstva in ekonomske moči posameznih držav ni vseeno, kje v Evropi bolnik živi, kakšne pravice ima, kateri etnični skupini pripada in kakšen je njegov ekonomsko-socialni položaj (5). Neredko ostanejo potrebe bolnikov neizpolnjene zaradi zakonskih, ekonomskih ali socialnih razlogov.

2 DEMOGRAFSKA TRANZICIJA

V kolikšni meri bolniki **koristijo zdravstvene storitve**, kako živijo in kakšna usoda jih čaka, je odvisno od njihovega materialnega stanja in socialnega oziroma kulturnega okolja. Socialne determinante zdravja (6) so pomembne in med revnejšimi bolniki je več nezdravljenih potreb. Obseg doplačil ali neposrednih plačil, čakalne dobe in razdalje do storitev so pomembne za veliko število starejših bolnikov. V evropskih državah z nacionalnim sistemom zdravstvenega varstva in splošnim zdravnikom kot vratarjem za dostop do specialnih ali bolnišničnih storitev, je dostop do storitev za revnejše bolnike lažji.

Najpogostejši razlog neizpoljenih potreb v Grčiji, Italiji, na Poljskem in Portugalskem so stroški, čakalne dobe so pomemben razlog v Estoniji, Finski in Poljski, razdalje do storitev pa na Norveškem. V Združenem kraljestvu, Češki in Sloveniji med premožnejšimi in revnejšimi v dostopnosti do zdravnika ni razlik. Po neuradnih informacijah kolegov iz različnih evropskih držav, s katerimi se srečujem pri AGE Platform Europe, želijo vlade v državah z izraženo ekonomsko krizo krčiti pravice bolnikov in zvišati cene storitev, povišati doplačila in vpeljati dodatne oblike zdravstvenih zavarovanj. Ob hkratnem zmanjševanju plač in pokojnin se znižuje tudi število zdravstvenih storitev. S tem rastejo neizpoljene zdravstvene potrebe in nepravilne razlike v zdravju (7).

Starejši kronični bolniki z več zdravstvenimi težavami imajo več razlogov za **obisk pri zdravniku** in večjo potrebo po zaupnem osebnem zdravniku na primarni ravni. Kjer imajo bolniki osebnega zdravnika, je obiskov pri specialistih manj kakor tam, kjer je dostop do njih prost. Kjer imajo doplačila, je obiskov manj kakor tam, kjer jih ni in kjer so zdravniki javni uslužbenci. Na Švedskem in Finskem, kjer je vloga medicinskih sester večja kot drugje, je obiskov pri zdravnikih manj. Na Češkem, Madžarskem in Slovaškem bolniki v povprečju obiščejo zdravnika 11krat na leto, na Švedskem pa manj kot 3krat. V Franciji, Finski, Španiji in Poljski je za premožnejše dostop lažji, v Belgiji, Sloveniji, Češki, Madžarski, Nemčiji, Estoniji in Slovaški pa vsi sloji v enaki meri obiskujejo zdravnike (8). Po mojih neuradnih informacijah pa nekatere organizacijske posebnosti dela zdravnikov in sester predstavljajo bolnikom pomembno oviro pri dostopu do storitev. V ne tako redkih primerih je zdravnik pripravljen obravnavati le eno pritožbo, kar je za starejšega bolnika z več zdravstvenimi težavami povsem neprimerno. Marsikje primarna oskrba ni na voljo 24 ur na dan oziroma ni dežurnih ali urgentnih ambulant. Pa tudi če so, je težko z njimi vzpostaviti stik. Ponekod v primeru potrebe po dolgotrajni negi ali po negi po odpustu iz bolnišnice zaradi pomanjkanja kadra ni mogoče organizirati bolnikom prijaznega primarnega zdravstva in ustrezne oskrbe na domu

Zdravljenje v bolnišnicah je danes intenzivnejše in krajše, oskrbni dan je zato dražji, vendar dobi potrebno oskrbo večje število bolnikov. Starejših bolnikov je več tudi zaradi napredka medicinske tehnologije, manj je invazivnih posegov, bolj se upoštevajo potrebe starejših bolnikov. Število revaskularizacij se je v starosti med 75im in 84im letom po letu 1990 podvojilo. V večini evropskih držav se je čas zdravljenja v bolnišnicah znižal in traja

manj kot 5 dni na Švedskem in Norveškem in 10 ali več dni v Nemčiji, Grčiji, Finski in Estoniji. Krajše hospitalizacije povišujejo število bolnikov, ki potrebujejo nego tudi po odpustu. Število postelj v negovalnih bolnišnicah se je povečalo, Švedska ima več postelj za nego kot jih ima v bolnišnicah. Italija in Poljska imata malo negovalnih in bolnišničnih postelj, Finska in Irska imata precej negovalnih postelj v samih bolnišnicah. Na Švedskem znižujejo obe vrsti postelj in uvajajo domačo oskrbo. Oskrba na domu po odpustu iz bolnišnice je vse bolj pomembna v razvitih državah, zahteva pa dobro organizirano zdravniško in sestrsko dejavnost na primarni ravni (9). Neuradne informacije povedo, da so urgentni oddelki bolnišnic preplavljeni tam, kjer je do njih možen neposredni dostop. V mnogih bolnišnicah ni geriatrov, ni geriatričnih analiz in geriatricne potrebe bolnikov ostajajo prezrte, obravnava se le vzrok hospitalizacije. Zdravstveni podatki ne spremljajo bolnika, zdravljenje je zato dražje in manj celostno. Organizacije starejših po Evropi menijo, da naj bi starosti prijazna bolnišnica bolnike obravnavala celostno z vsemi boleznimi starega človeka vred, kako naj zdravljenje poteka, pa naj določi geriater, ki bi moral biti nujen član terapevtskega tima in ne bi smel manjkati v nobeni bolnišnici.

Povsod že desetletja opozarjajo na pomanjkljivo **povezavo med bolnišničnim in primarnim zdravstvom**. Z naraščajočim številom starejših bolnikov je razlogov za kritiko še več, potreb po storitvah pa tudi. Osnovni koncept javnega zdravstva je kadrovsko, strokovno in organizacijsko močno primarno zdravstvo, podprto z dobro primarno preventivo. Medicinske fakultete pa še kar naprej vzgajajo bolnišnične specialiste in hospitalizem je še naprej kronična bolezen evropskih zdravstvenih sistemov z vse težje obvladljivimi posledicami (10).

Z večjim številom bolnikov so **čakalne dobe** postale pomemben javno-zdravstveni problem. Ustvarjajo nezadovoljstvo s sistemom in napete odnose med zdravniki in bolniki. Na primarni ravni so kratke, daljše so za pregled pri specialistu in najdaljše v primeru odložljivih operacij. Vendar niso za vse enake. V Združenem kraljestvu, Nemčiji in Avstriji premožnejši in tisti z zasebnimi zavarovanji čakajo manj, kar je prisotno tudi v drugih državah, v katerih jih skušajo skrajšati z različnimi ukrepi in iniciativami (11).

V starajočih se družbah rastejo potrebe po **dolgotrajni oskrbi**. Ocenjujejo, da bodo potrebe še večje v naslednjih desetletjih. V letu 2010 so bile 5% in naj bi do leta 2050 narasle na 13%. V zadnjem desetletju so razvili nove

programe in storitve z namenom, da bi povečalo oskrbo doma in jo zmanjšali v ustanovah. Največ dolgotrajno oskrbovanih je v Avstriji, skoraj 25% vseh v starosti nad 65 let jo prejema bodisi na domu ali v ustanovi, na Portugalskem in Poljskem pa je takih le 1%. Na Norveškem je 77% vse dolgotrajne oskrbe na domu, v Švici pa 76.7%. Odstotek raste na Švedskem, v Luksemburgu in na Madžarskem, kjer so poostriili pogoje za sprejem v domove za starejše. Programe za več dolgotrajne oskrbe na domu uvajajo v Avstriji in na Nizozemskem, kjer jo tudi finančno stimulirajo.

Hrbtenica dolgotrajne oskrbe na domu so **neformalni oskrbovalci**. Med njimi je največ žensk. Če je oskrba intenzivna, jih to moti pri opravljanju poklica, imajo manjše plače in več osebnih težav. Ker potreba po neformalni oskrbi raste, je njihov položaj potrebno urgentno urediti s finančnimi, socialnimi in izobrazbenimi ugodnostmi. Belgija jim omogoča plačan dopust, Avstrija, Danska in Nemčija nadomeščanja, Švedska pa svetovalne in izobraževalne usluge.

Med **formalnimi oskrbovalci** je največ imigrantov, v Italiji kar 70%. Potreba po njihovih storitvah se bo do leta 2050 podvojila. Ustrezno izobraženi oskrbovalci lahko prevzamejo nekatera sestrška opravila, kar zmanjšuje oskrbovalne stroške. Nezaposlene bi bilo treba spodbujati, da se usposobijo za delo v dolgotrajni oskrbi. Za tiste, ki imajo več kot 65 let je največ formalnih oskrbovalcev na Švedskem in Norveškem, najmanj pa v Italiji in na Portugalskem. Na Norveškem, Danski, Nizozemski in Švici jih je največ zaposlenih v ustanovah, kjer so težko bolni in večje oskrbe potrebni oskrbovanci. Na odročnih področjih je dolgotrajna oskrba v ustanovah najcenejša (12).

Večje število bolnikov spremlja večja **poraba zdravil**. Interakcije med njimi predstavljajo resen zdravstveni problem. Predpisovalne navade zdravnikov so različne, povezanosti med posameznimi nivoji zdravstva ni. Zanimivo je, da največja poraba zdravil za sladkorno bolezen ni tam, kjer je sladkorne bolezni največ. Velike razlike so na področju predpisovanja antidepresivov, v Franciji jih predpišejo še enkrat toliko kot v Nemčiji. Sploh se je poraba antidepresivov v zadnjem desetletju povečala, same depresije pa ni nič več kakor prej. Evropske države imajo različne mejne vrednosti za holesterol, kar vpliva na predpisovanje in porabo zdravil s tega področja. Poraba antibiotikov se je ustalila v Estoniji, Sloveniji, Madžarski, Portugalski, Slovaški in Franciji, še vedno pa raste na Nizozemskem, Danskem, v Avstriji in Grčiji (13).

Ko se bolezen razvije do stopnje ko zdravljenje ni več uspešno, potrebujejo bolniki **paliativno oskrbo**, katere glavni cilj je zmanjšanje bolečin in nelagodja. V večini pa temu ni tako, ampak se nadaljuje z intenzivnimi in dragimi postopki. V Združenih državah kar do 12% zdravstvenih izdatkov odpade na oskrbo ob koncu življenja, največ na zadnjih 30 dni pred smrtjo (14). V Evropi najbrž ni kaj dosti drugače. Komisija za bioetiko v Avstriji je objavila stališče do medicinskega ukrepanja pred smrtjo, po katerem so ukrepi, ki podaljšujejo življenje nesmiselni in samo podaljšujejo trpljenje. Lajšanje bolečine, psihološka podpora in lajšanje simptomov so veliko bolj pomembni ukrepi. Napredek medicine izpostavlja ob umiranju in smrti številna moralna vprašanja v zvezi s človeškim dostojanstvom, ob katerem tehnološki napredek ne bi smel prevladati (15).

Navedem naj še **stališče Evropske komisije** o dostopnosti do zdravstvenih storitev, njihovi kakovosti in vzdržnosti zdravstvenih sistemov v državah članicah Evropske unije (5). Komisija podpira univerzalno zdravstveno zavarovanje, ki vpliva med socialne determinante zdravja (6), krajše čakalne dobe, v bolnika usmerjeno oskrbo, učinkovito in varno zdravljenje, več preventivnih ukrepov, boljšo koordinacijo med nivoji zdravstvenega varstva, poudarek na primarni oskrbi in napotnicam, več oskrbe na domu in ukrepe za zdravo življenje oziroma boljše zdravje (5). Staranje evropskih družb in njihove zdravstvene potrebe predstavljajo pomemben razlog vseh naštetih usmeritev.

3 ZAKLJUČEK

Čeprav je bila Slovenija v prispevku nekajkrat omenjena predvsem v dobrem, naj prispevek zaključim s primerjavo vsega povedanega z razmerami pri nas. Slovenci imamo izredno dobro zdravstveno zakonodajo, ki omogoča, da v zdravstveni varnosti ni velikih razlik med revnimi in bogatimi (17). Nekateri kazalniki, po katerih je mogoče soditi kakovost zdravstvenega varstva, nas uvrščajo med najboljše na svetu. Po umrljivosti dojenčkov sta na celem svetu pred nami samo Islandija in Japonska (18). O tem se pri nas ne govori in piše, pa bi se lahko. Vendar, stvari gredo na boljše in na slabše obenem. Na eni strani se podaljšujeta življenje, učinkovitost zdravstvenih storitev in število starih bolnikov, ki dobro obvladujejo svoje stanje. Na drugi strani pa nimamo geriatrov, stroka pa se vede, kakor da geriatrije posebej ne potrebujemo. Noben politik, nobena stranka ne bi nasprotovala, če bi strokovni vrh slovenskega zdravstva rekel, da potrebujemo geriatre.

Vendar tega iz različnih, tudi kurikularnih razlogov, ne reče. Že zdavnaj bi nekaj zdravnikov lahko poslali na izpopolnjevanje v katerokoli od geriatrično zelo razvitih evropskih držav, da bi doma pognali kolesje naprej potem, ko smo sesuli odlično dediščino profesorja Accetta. Počakajmo in glejmo do kdaj bo tako šlo! S čakalnimi dobami se zmanjšuje dostopnost do zdravstvenih storitev, z doplačili pa se širijo socialne razlike v zdravju. Nujno potrebni zakon o dolgotrajni oskrbi že nekaj let leži v predalu in čaka na ministra, ki bo dovolj odločen, da ga bo sprejel. Negovalne bolnišnice ne morejo zaživeti, prav tako ne hospici. Ob velikih neizpoljenih potrebah pri nas, so te ustanove drugod znak zdravstvene, socialne in politične kulture. O preveliki in škodljivi porabi zdravil je bila organiziranih cela vrsta dobro obiskanih strokovnih srečanj, v praksi se pa že leta nič ne premakne. Hospitalizem je značilna kronična bolezen slovenskega zdravstva. Vsi ministri se več ali manj ukvarjajo predvsem s problemi bolnišnic. Naj bo dovolj! O tem lahko tako govorimo doma, na tujem se je kritikam Slovenije treba izogibati in se spoštovanja do svojih držav učiti od tistih, ki imajo v tem daljšo tradicijo in več izkušenj od nas.

Demografska preobrazba slovenske in evropske družbe še ni končana. Kar nekaj generacij se bo moralo posloviti, da se bo vzpostavilo novo ravnotežje med rojstvi in dolgoživostjo. Pred tem pa bo treba rešiti še vrsto vprašanj, na katera, kakor je videti, ne poznamo dovolj pametnih odgovorov. V zvezi s staranjem ni nobena evropska družba brez problemov in Sloveniji v tem ne smemo delati krivice. Prispevek je le odprl nekaj primerjav med državami, ki dovoljujejo tudi primerjavo z razmerami pri nas. Za uspešno reševanje demografskih vprašanj pa naj nam Bog v bodoče nakloni politike, ki jim bo v prvi vrsti pomemben blagor Slovenije in njenih državljanov, ne pa blagor stranke in njenih funkcionarjev!

Reference

1. World Health Organization Regional Office for Europe (2009). The European Health Report 2009 Health and health systems
2. Index mundi. European Union Population Growth Rate.
3. Satiriano WA (2006). Epidemiology of Aging. Sudbury and London, Jones and Bartlett, p 1-34.
4. Informed consent
(http://en.wikipedia.org/wiki/Informed_consent
10.5.2012
5. Health care. European Commission: Employment, Social Affairs & Inclusion.
6. Social determinants of health; the solid facts (2003). World Health Organization Regional Office for Europe.
7. OECD indicators 2011: Health at a Glance; Utilisation of services.
8. OECD indicators 2011: Health at a Glance; Consultations with doctors.
9. OECD indicators 2011: Health at a Glance; Hospital discharges.
10. World Health Organization (2008). The World Health Report 2008; Primary Care Now More Than Ever.
11. OECD indicators 2011: Health at a Glance; Waiting times.
12. OECD indicators 2011: Health at a Glance: Long term care.
13. OECD indicators 2011: Health at a Glance: Pharmaceutical consumption.
14. Williams R Krakauer R. The Challenge of Non-Communicable Diseases and Geriatric Conditions. In: World Economic Forum (2012) Global Population Ageing: Peril or Promise? p 78-81.
15. Austrian Bioethics Commission (2011) Recommendations for the terminology of medical decisions in end-of-life situations.
16. Neformalne informacije vodij zdravstvenih ustanov, zdravnikov in bolnikov iz različnih evropskih držav.
17. Albrecht T et al. Slovenia: Health Systems review. Health Systems in Transition (2009); Volume 11(3)
18. OECD indicators 2011: Health at a Glance: Mortality of children.

PREDVIDEVANJE PRIHODNIJH POTREB PO ZNANJU IN VEŠČINAH: IZKUŠNJE IZBRANIH DRŽAV

*Nataša Vrh, študentka magistrskega študija Ekonomije
dr. Tjaša Redek, izredna profesorica*
Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani,
Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija
Tel: 031 716 059, 01 5892 400
e-mail: natasa.vrh@gmail.com, tjasa.redek@ef.uni-lj.si

POVZETEK

Demografske spremembe, globalizacija in vedno večja konkurenca na svetovnih trgih, tehnološki razvoj ter okoljski pritiski so nekateri izmed ključnih izzivov, ki spreminjajo ponudbo in povpraševanje po kompetencah, znanju in veščinah zaposlenih. Zgodnje odkrivanje oziroma predvidevanje potreb po veščinah postaja zato vedno pomembnejše in zahtevnejše. Nekatero državo so nam tem področju že izkušene, saj so razvile lastne, prilagojene sisteme predvidevanja potreb po znanju in veščinah, nekatere (med njimi je tudi Slovenija) pa so še v fazi razvoja. Države se razlikujejo v pristopih k predvidevanju, toda vse imajo skupen cilj - izboljšati ujemanje med povpraševanjem in ponudbo dela.

1 UVOD

Trg dela se nenehno spreminja. Velike spremembe v velikosti in sestavi populacije, nadaljnja globalizacija in vse večja konkurenca na svetovnih trgih, tehnološki razvoj in inovacije, posledične spremembe organiziranosti in narave dela ter veliki okoljski pritiski vplivajo na obstoječe zaposlitve in načine dela oziroma na spremenjeno ponudbo in povpraševanje po kompetencah, znanju in veščinah zaposlenih. Pojem kompetenca, za katerega trenutno še ni splošno sprejete opredelitve, po eni od razlag pomeni dokazano sposobnost za uporabo znanja, veščin in osebnih, socialnih in/ali metodoloških zmožnosti v delovnem ali študijskem okolju ter pri profesionalnem in osebnem razvoju. Veščina, ki je ožje opredeljena od kompetence, pa se nanaša na sposobnost uporabe pridobljenega znanja za uspešno izvedbo nalog in reševanje problemov (Evropska komisija, 2009, str. 11). Oba pojma sta sestavna dela človeškega kapitala, ki skupaj s fizičnim kapitalom deluje v smeri povečevanja produktivnosti in tako pomaga pri trajnostnem razvoju gospodarstva ter izboljševanju življenjskega standarda.

Veščine so dejansko postale »globalna valuta« gospodarstev 21. stoletja. Toda tako kot vsaka valuta lahko tudi veščine deprecirajo s pojavom novih potreb na trgu dela ali z njihovo neuporabo. Da bi znanja in veščine obdržale svojo vrednost, se morajo skozi življenje nenehno razvijati. Doseganje najboljšega donosa na investicijo v

znanje in veščine zahteva sposobnost ocenjevanja kakovosti in količine razpoložljivih veščin prebivalstva, določanje in predvidevanje potrebnih veščin na trgu dela ter njihov razvoj in uporabo v boljših zaposlitvah, ki vodijo do boljšega življenja (OECD, 2012, str. 10).

2 POMEN PREDVIDEVANJA PRIHODNIJH POTREB PO ZNANJU IN VEŠČINAH

Zaradi spoznanja, da ima lahko neuskkljenost ponudbe in povpraševanja po potrebnih znanjih in veščinah na trgu dela številne negativne posledice za gospodarstvo in družbo, je začelo predvidevanje (ali anticipiranje) potreb po znanju in veščinah pridobivati na pomenu. To se je zgodilo šele na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, in sicer z intenzivnejšimi razpravami glede pomena človeškega kapitala in vseživljenjskega učenja (Hilbert & Schömann, 2004, str. 55). Danes obstajajo različni pristopi predvidevanja potreb po znanju in veščinah (projekcije na nacionalni ravni, temelječe na kvantitativnih modelih, raziskave mnenj delodajalcev, fokusne skupine, sektorske/poklicne študije itd.). Vsem pa je skupen cilj informiranje vseh deležnikov z namenom zgodnjega prepoznavanja sprememb v potrebah po veščinah, ki postaja vedno bolj pomembno in tudi vedno bolj zahtevno. Nove priložnosti in izzivi ustvarjajo potrebe po novih veščinah in kompetencah na trgu dela. Nekateri poklici in kvalifikacije postajajo zastareli, novonastajajoče veščine in kompetence pa zahtevajo specifično izobraževanje in usposabljanje (Schmidt, Strietska-Ilina, Tessaring & Dworschak, 2004, str. 5).

Ključni argument pri upravičevanju pomena napovedovanja potreb po veščinah in potrebe po ustreznem (javnem) financiranju predvidevanja ter z njim povezanega zbiranja podatkov je, da so trgi dela nepopolni in da obstajajo dolgoročni spremenljivi zamiki med odločitvami o investicijah v razvoj znanja in njihovo končno možnostjo uporabe. Brez takšnih primernih podatkov so verjetnejše večje neuskkljenosti med ponudbo in povpraševanjem po delu, kar se lahko odraža v kombinaciji inflacije plač, brezposelnosti, nezasedenih delovnih mest in s tem povezane neučinkovitosti (Commission of the European Communities, 2008, str. 5).

3 IZKUŠNJE IZBRANIH DRŽAV GLEDE PREDVIDEVANJA POTREB PO ZNANJU IN VEŠČINAH

Države izven Evrope, ki se najpogosteje omenjajo v povezavi s predvidevanjem potreb na trgu dela, so ZDA, Kanada, Avstralija in Japonska. Napovedovanje spreminjanja povpraševanja po znanju in veščinah je v ZDA stalnica že več kot pol stoletja (od leta 1950). Ameriški Urad za statistiko dela (The US Bureau of Labor Statistics) je eden od prvih izdelal projekcije trga dela, ki so bile sicer prvotno izdelane kot pomoč pri vodenju prehoda pripadnikov vojaških sil nazaj v civilne zaposlitve po koncu druge svetovne vojne. Sedaj ta urad vsaki dve leti pripravlja podrobne napovedi zaposlovanja glede na posamezne sektorje in poklice z namenom zagotavljanja rednih informacij o trendih na trgu dela in podpore pri odločanju politikom in drugim deležnikom na trgu dela. Rezultati teh napovedi se dopolnjujejo z drugimi dejavnostmi, kot je, na primer, spletna podatkovna baza O*NET, ki se uporablja kot sistem za nadzor nad spreminjajočimi se potrebami po veščinah v posameznih poklicih (Commission of the European Communities, 2008, str. 38).

Tudi **Kanada** ima že precej dolgo tradicijo (začetki leta 1969) napovedovanj s področja trga dela z dobro razvitimi orodji na zvezni in sektorski ravni (sektorski sveti). Ti sveti, ki vključujejo deležnike iz poslovnega sveta, delovne sile, izobraževalnega sistema in drugih skupin, proučujejo trenutne in napovedane izzive s področja človeških virov, identificirajo rešitve ter koordinirajo in implementirajo strategije za pomoč podjetjem pri spopadanju s spreminjajočimi se potrebami (European Commission, 2009, str. 29). V **Avstraliji** vlade posameznih zveznih držav pregledajo napovedano rast zaposlovanja glede na posamezen poklic, pomanjkanje znanj in veščin ter vrzeli v potrebah po veščinah (uporabljajo analize z nacionalne in regionalne ravni) in se posvetujejo s predstavniki panog, posameznih skupnosti in izobraževalnih institucij za skupno uskladitev potreb (Cedefop, 2009, str. 3). Na **Japonskem** je predvidevanje potreb po veščinah manj obsežen proces v smislu metodoloških pristopov in primarno temelji na raziskavah potreb delodajalcev. Poleg tega se določene aktivnosti predvidevanja potreb po veščinah nanašajo na glavno organizacijo delodajalcev (Keidanren), ki vodi dejavnosti, povezane z izvajanjem projekcij, osredotočenih na določene sektorje, kot so znanost, tehnologija, okolje, energija itd. (GHK, 2011, str. 61).

Tudi v **Evropi** ima kar nekaj posameznih držav članic dobro razvite sisteme predvidevanja potrebnih znanj in veščin, druge pa še delajo na razvoju oziroma izpopolnjevanju le-tih (na vseevropski ravni kot tudi za vsako posamezno državo članico pa predvidevanje izvaja Cedefop s podporo Evropske komisije). Države, ki se razlikujejo v pristopih, imajo vse skupen cilj – izboljšati ujemanje med povpraševanjem in ponudbo dela (Wilson & Zukersteinova, 2011, str. 7). Posamezen nacionalni sistem

za zgodnjo identifikacijo potreb po veščinah ima svojo notranjo logiko, ki odraža ureditev sistema izobraževanja in usposabljanja, pravno in institucionalno okolje, gospodarsko stanje in ne nazadnje tudi kulturo in mentaliteto prebivalstva (Cedefop, 2008, str. 25). Cedefop razlikuje med štirimi sistemi predvidevanja potreb po veščinah, ki so predstavljeni v tabeli 1. V Cedefopu (2008, str. 25) so poudarili, da je pri razvrščanju držav v posamezen sistem predvidevanja treba upoštevati, da je predlagana tipologija le groba navedba, ki opisuje prevladujoče značilnosti posameznega sistema, pri tem pa opozarjajo, da so sistemi zgodnjega predvidevanja v neprestanem spreminjanju in razvoju. V nadaljevanju so podrobneje predstavljeni izbrani primeri držav s koordiniranim holističnim (Velika Britanija, Nemčija, Francija, Švedska, Avstrija) in koordiniranim neholističnim sistemom predvidevanja (Finska).

Velika Britanija ima enega od najbolj razvitih sistemov spremljanja in predvidevanja potreb po veščinah v Evropi. Model napovedovanja, ki se neprestano dopolnjuje in razvija, je v uporabi približno 20 let. Temelji na dobro usklajenih sektorskih in regionalnih raziskavah, koordiniranih s strani Razvojne agencije za sektorske veščine (*Sector Skills Development Agency*) in mreže sektorskih svetov, srednje do dolgoročnih podrobnih projekcijah potreb po veščinah in redno izvajanih raziskavah potreb delodajalcev po veščinah na nacionalni in regionalni ravni (Cedefop, 2008, str. 29). Napovedi se izdelujejo vsake 3–4 leta za obdobje 10 let. Z ustanovitvijo Razvojne agencije za sektorske veščine leta 2002 je vlada želela jasno sporočiti, da je pri načrtovanju potreb po izobraževanju in usposabljanju treba upoštevati predvsem potrebe trga dela na nacionalni in lokalni ravni. Agencija koordinira 25 sektorskih svetov, ki so dolžni skleniti dogovor z delodajalci v svojem sektorju ter s ponudniki izobraževanja in usposabljanja za veščine v tem sektorju. Prek svetov je tako delodajalcem iz posameznega sektorja omogočeno lažje predstavljanje svojih potreb po veščinah vladi, pri tem pa morajo upoštevati tudi zahteve drugih deležnikov (v prvi vrsti sindikatov). Razmeroma natančno napovedovanje potreb po veščinah je v Veliki Britaniji mogoče predvsem zaradi velikih investicij v statistično infrastrukturo (Pahor et al., 2010, str. 43).

Nemčija ima prav tako dobro razvit sistem predvidevanja, katerega bistveni element je raziskovalno omrežje FreQueNz, ki je sestavljeno iz različnih inštitutov in organizacij ter omogoča sodelujočim partnerjem v projektu in uporabnikom lažjo medsebojno komunikacijo, sodelovanje in učinkovito širjenje rezultatov. Sistem predvidevanja vključuje kvalitativne raziskave sektorjev, panog, poklicev in ekonometrične napovedi. Glavni poudarek je tako na zgodnjem prepoznavanju novih veščin, vrednotenju pomena ugotovitev za načrtovanje poklicnega usposabljanja, omogočanju hitrega dostopa do ugotovitev ter oblikovanju možnosti za ukrepanje glede začetnega in nadaljnje usposabljanja (Cedefop, 2008, str. 24–26).

Tabela 1: Cedefopova klasifikacija evropskih sistemov predvidevanja potreb po veščinah (leto 2008)

Sistem predvidevanja potreb po veščinah	Značilnosti sistema	Države
<i>Decentraliziran sistem</i>	Sistem je razvit predvsem na sektorski in lokalni ravni. Sistematično predvidevanje potreb na nacionalni ravni ni jasno določeno.	Danska, Grčija, Španija, Latvija, Litva, Madžarska, Portugalska, Slovenija , Slovaška
<i>Koordiniran neholističen sistem</i>	Sistem je kar dobro razvit, pri čemer osnovo predstavlja kvantitativno napovedovanje. Vzporedno se izvajajo tudi kvalitativne raziskave.	Irska, Ciper, Finska
<i>V vzpostavljanju koordiniranega holističnega sistema</i>	Sistem temelji predvsem na srednjeročnem kvantitativnem napovedovanju na makro ravni, ki vključuje nekaj kvalitativnih elementov sektorskih in ostalih napovedi. Opazna so prizadevanja za razvoj bolj sistematičnega, skladnega in holističnega pristopa.	Češka, Estonija, Italija, Poljska
<i>Koordiniran holističen sistem</i>	Že dolgo vzpostavljen in dobro razvit sistem, ki temelji na srednjeročnih in/ali kratkoročnih napovedih na makro ravni, sektorskih študijah, redno izvajanih raziskavah o potrebah po veščinah med delodajalci, rednih regionalnih raziskavah o zaposlovanju. Značilen je tudi učinkovit sistem širjenja rezultatov in uporaba teh ugotovitev v politiki in praksi.	Nemčija, Francija, Nizozemska, Avstrija, Švedska, Velika Britanija

Vir: Commission Of The European Communities, *New Skills for New Jobs: Anticipating and matching labour market and skills needs*, 2008, str. 50, table 3.2

Dobro vzpostavljen **francoski** sistem predvidevanja potreb po veščinah (dolga tradicija z obnovitvijo interesa v poznih 90. letih prejšnjega stoletja) temelji na srednjeročnih projekcijah na makro ravni, sektorskih študijah, regionalnih študijah ter raziskavah potreb delodajalcev z aktivnim vključevanjem socialnih partnerjev in regionalnih akterjev (Cedefop, 2008, str. 27). Napovedi izvajata ločeno dve instituciji, Center za strateške analize in Ministrstvo za izobraževanje. Prvi ocenjuje samo povpraševanje po delu za približno 80 poklicev, drugi pa ocenjuje potrebe trga dela po novih kandidatih glede na stopnjo izobrazbe in poklic (Econ Pöyry, 2008, str. 53). Splošne makroekonomske napovedi predstavljajo osnovo za podrobnejše sektorske napovedi zaposlovanja po posameznih poklicih, ki so vsakih 3–5 let izdelane za obdobje 10 let (Pahor et al., 2010, str. 40).

Tudi **Švedska** ima razvit in uveljavljen sistem predvidevanja z dolgo tradicijo (prve projekcije so bile narejene leta 1972), in sicer s številnimi komplementarnimi dolgoročnimi (15–20 let), srednjeročnimi (5–10 let) in kratkoročnimi napovedmi (1–3 leta), sistemom sektorskih študij, rednimi raziskavami potreb po veščinah med delodajalci in rednimi raziskavami glede zaposlovanja. Z dolgoročnimi napovedmi (izvajajo se vsake tri leta) predvidevajo izobrazbene potrebe in potrebe trga dela, s srednjeročnimi letno ocenjujejo poklicne potrebe, s kratkoročnimi pa vsako leto ugotavljajo potrebe delodajalcev (Cedefop, 2008, str. 29; Econ Pöyry, 2008, str. 53–56; Pahor et al., 2010, str. 43).

Avstrijski sistem vključuje več elementov, in sicer: kvalifikacijski barometer, ki omogoča obsežno in nepretrgano nadzorovanje povpraševanja po veščinah na osnovi spletnega informacijskega sistema, srednjeročne napovedi povpraševanja po veščinah na makro ravni, akreditacijski sistem univerz uporabnih znanosti, raziskovalce omreževanja v okviru javnih zavodov za zaposlovanje in raziskave delodajalcev o potrebah po veščinah (Cedefop, 2008, str. 28).

Na **Finskem** predstavlja kvantitativno napovedovanje glavni temeljni kamen dobro razvitega sistema

predvidevanja, čeprav je v napovedi vključenih tudi nekaj kvalitativnih elementov in se vzporedno izvajajo tudi kvalitativne raziskave ter fokusne skupine (Cedefop, 2008, str. 28). Za napovedovanje potreb uporabljajo dva dolgoročna kvantitativna modela trga dela. Prvi predstavlja dolgoročni model trga dela, ki ocenjuje ponudbo in povpraševanje po delu glede na posamezne sektorje in regije za obdobje 20–25 let. Drugi (vzpostavljen konec 90. let prejšnjega stoletja) pa je t. i. model »Mitenna« za predvidevanje kvantitativnih izobraževalnih potreb v poklicnem izobraževanju in usposabljanju na nacionalnem in regionalnem nivoju za 10-letno obdobje. Za oba modela pa se projekcije izvajajo vsake štiri leta (Commission of the European Communities, 2008, str. 55).

Finska je prva od držav uvedla spletni informacijski sistem spremljanja potreb po kompetencah »ENSTI«, ki je bil razvit za potrebe uporabnikov in izdelovalcev projekcij za potrebe izobraževanja in trga dela (Pahor et al., 2010, str. 40). Omembe vredna sta tudi projekta »VOSE« in »Oivallus«. Prvi (zaključen maja 2012) je bil namenjen ustvarjanju modela napovedovanja in omogočanju predvidevanja potreb po veščinah za vse izobrazbene stopnje in vse poklice (EC, Eurydice & EACEA, 2010, str. 7). Projekt »Oivallus« (zaključen spomladi 2011) pa je bil osredotočen na prihodnje potrebe podjetij po kompetencah. Na osnovi tega projekta je bilo ugotovljeno, da se potrebe po kompetencah spreminjajo zaradi spreminjajočih se načinov dela, s tem ko zaposlitve postajajo vedno manj »rutinske« in se delo vedno bolj opravlja na osnovi projektov. Poleg tega v ospredje prihaja uporaba veščin mreženja (angl. *networking skills*) pri iskanju, uporabi ter razširjanju znanja in idej (OECD, 2012, str. 22).

4 PREDVIDEVANJE POTREB PO ZNANJU IN VEŠČINAH V SLOVENIJI

Na področju predvidevanja potreb po kompetencah, znanju in veščinah Slovenija še vedno v zaostanku za razvitimi državami, saj še nima razvitega kakršnega koli

sistematičnega predvidevanja potreb po znanju in veščinah na nacionalni ravni¹ (Ignjatović, 2008, str. 2). Kot navaja Cedefop (2008, str. 28), se v Sloveniji analiza potreb po veščinah izvaja le v okviru razvoja poklicnih standardov, vključno z nekaj sektorskimi analizami. Tako se Slovenija uvršča med države z decentraliziranim sistemom predvidevanja potreb po znanju in veščinah (tabela 1). Pomanjkanje aktivnosti na področju predvidevanja potreb po veščinah je posledica slabo razvitih analiz trga dela že v obdobju pred tranzicijo v tržno gospodarstvo in relativne majhnosti samega trga dela v Sloveniji, ki raziskovalcem ne omogoča obširnejših analiz s statistično zanesljivimi rezultati (Ignjatović, 2008, str. 5). Zaradi zgoraj omenjenega pomanjkanja sistematičnih analiz na nacionalni ravni so dolgoročne napovedi glede (ujemanja) ponudbe in povpraševanja po veščinah redke in večinoma narejene s strani tujih raziskovalcev ali institucij, kot je Cedefop.

Med primere raziskav domačih (slovenskih) raziskovalcev pa spada projekt *Spremljanje in predvidevanje potreb po kompetencah* (Pahor et al., 2010), ki so ga izvedli na Statističnem inštitutu Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani. V projektu so med drugim s kvantitativno raziskavo med bodočimi delojemalci in delodajalci iz finančnega sektorja ugotavljali, katere so oziroma katere bi lahko bile prihodnje kompetence v dejavnosti finančnega sektorja. V podjetjih iz omenjene dejavnosti so za obdobje naslednjih petih let našeli kompetence, kot so strateško razmišljanje, sistemska naravnost, ustvarjalnost, strokovnost, natančnost, usmerjenost k strankam, odgovornost in samoiniciativnost (Pahor et al., 2010, str. 66). Ključno dejavnost, ki je povezana s predvidevanjem potreb po znanju in veščinah na nacionalni ravni, izvaja ZRSZ (anketa LP-ZAP). Podatki o napovedanih potrebah delodajalcev (njihove napovedi o prostih delovnih mestih po dejavnostih oziroma izobrazbi, presežnih delavcih, izobrazbenih nazivih, ki jih težko pridobijo za zaposlitev, itd.) zagotavljajo informacije o kratkoročnih izobraževalnih in poklicnih potrebah na trgu dela. Vendar to ne zagotavlja širše slike o dejanskih potrebah po znanju, kompetencah in veščinah, ki jih potrebujejo delodajalci, prav tako pa ZRSZ ne izvaja srednje in dolgoročnih napovedi potreb na trgu dela (Ignjatović, 2008, str. 6–7). Poleg tega Urad za makroekonomske analize in razvoj (UMAR) v sklopu svojih običajnih aktivnosti dvakrat na leto izdaja »Napoved gospodarskih gibanj«, ki vsebuje tudi nekatere podatke o trgu dela. Podatki, ki so zbrani in analizirani s strani ZRSZ-ja in UMAR-ja, se uporabljajo pri izdelavi kratkoročnih (1 leto) in srednjeročnih (5–6 let) načrtov in dokumentov za aktivnosti poklicnega in kariernega usmerjanja (Ignjatović,

2008, str. 6–7). Z vzpostavitvijo ustreznega modela predvidevanja (prilagojenega slovenskemu trgu dela in okolju) bi lahko tudi v Sloveniji zagotovili večjo skladnost oziroma ujemanje znanja in veščin z novimi potrebami trga dela. Čeprav predvidevanje ne zagotavlja popolne zanesljivosti, pa predstavlja dobro osnovo pri oblikovanju različnih politik na nacionalni ravni in prispeva k višji stopnji informiranosti ključnih deležnikov oziroma posameznikov. Napovedi lahko predstavljajo osnovo pri usmerjanju razvoja izobraževalnih programov oziroma spodbujanju vključevanja v tiste programe, ki so dolgoročno pomembni in zanimivi za gospodarstvo, kar lahko vpliva na zmanjševanje neskladja med ponudbo in povpraševanjem po delu (znanju in veščinah) (Javni sklad RS za razvoj kadrov in štipendije, b.l., str. 2).

Boljše predvidevanje bi tako lahko prispevalo k večji učinkovitosti in produktivnosti dela, kar bi vplivalo na večjo stopnjo zaposlenosti ter manjšo frikcijsko in strukturno brezposelnost (Vlada Republike Slovenije, 2008, str. 9–10). Učinkovito predvidevanje potreb ter njegovo odražanje v izobraževanju in usposabljanju zahtevata tesno sodelovanje vseh deležnikov (socialnih partnerjev, izobraževalnih ustanov oziroma ustanov za usposabljanje in ustreznih javnih agencij, kot je na primer ZRSZ (Svet Evropske unije, 2010, str. 12). Le na ta način se lahko ustrezno prepoznajo neskladja in napovejo prihodnje potrebe po znanju in veščinah, kar omogoča prilagajanje aktivnosti za pridobivanje ustreznih kompetenc, znanj in veščin (izobraževanje, prekvalifikacije, vseživljenjsko učenje itd.) (Domadenik et al., 2012, str. 73).

5 SKLEP

Hitro razvijajoči in spreminjajoči se trgi dela od posameznika zahtevajo vedno višjo usposobljenost ali formalno izobrazbo ter predvsem ustrezen nabor različnih veščin in kompetenc. Vedno več pozornosti se tako namenja razvijanju znanja in veščin, saj te delavcem predstavljajo najboljše zavarovanje pred brezposelnostjo in večjo socialno mobilnost. Hkrati pa so tudi glavna komponenta produktivnosti, konkurenčnosti in inovativnosti celotnega gospodarstva oziroma posameznega podjetja. Zaradi številnih globalnih trendov in izzivov (od globalizacije do tehnoloških, demografskih in okoljskih sprememb) se bodo delovna mesta v prihodnosti najverjetneje bistveno razlikovala od današnjih.

Predvidevanje potreb po znanju in veščinah je glavni instrument za učinkovito delovanje trga dela, boljše usklajenost med ponudbo in povpraševanjem ter za ustrezno prilagajanje sistemov izobraževanja in usposabljanja. To pa ni pomembno samo za oblikovanje politik na področju izobraževanja in usposabljanja, ampak tudi za podjetja, organizacije in posameznike, ki morajo prav tako biti sposobni prepoznati in se prilagoditi novim potrebam po znanju in veščinah. Za v članku omenjene države je značilno, da se njihovi sistemi predvidevanja potreb na trgu dela neprestano spreminjajo, razvijajo in dopolnjujejo. Na tem področju je Slovenija še vedno v

¹ Podobno navajajo v Nacionalnem poročilu Slovenije o izvajanju strateškega okvira evropskega sodelovanja v izobraževanju in usposabljanju 2020 (Republika Slovenija, Urad za razvoj šolstva, 2011, str. 12), kjer je zapisano, da je gospodarska kriza predvidevanje potreb po novih poklicih oziroma spretnostih potisnila v ozadje. Evropska komisija pa v Ocenici nacionalnega reformnega programa za leto 2012 in programa stabilnosti ugotavlja, da kljub njenim priporočilom ni bilo še nič storjenega za vzpostavitev sistema za napovedovanje potreb na trgu dela (Evropska komisija, 2012, str. 17).

zaostanku, saj še nima razvitega kakršnega koli sistematičnega predvidevanja prihodnjih potreb po veščinah. Zdrava, dobro usposobljena in fleksibilna delovna sila je namreč ena od ključnih točk gospodarskega uspeha v globalizirani ekonomiji in glavni element za doseganje polne zaposlenosti ter socialne kohezije. Omenjeno bi bilo možno na kratko povzeti s kitajskim pregovorom (Guanzi, približno leta 645 pr. n. št.), ki pravi: "Ko načrtuješ za eno leto, sej pšenico. Ko načrtuješ za deset let, posadi drevesa. Ko pa načrtuješ za življenje, vzgajaj in izobražuj ljudi."

LITERATURA IN VIRI

- [1] Cedefop (2008). Systems for anticipation of skill needs in the EU Member States. *Cedefop working paper No 1*. Thessaloniki: Cedefop.
- [2] Cedefop (2009). *Briefing note – World class competition in training: advanced economies*. Thessaloniki: Cedefop.
- [3] Commission Of The European Communities (2008, 16. december). *New Skills for New Jobs: Anticipating and matching labour market and skills needs*. Commission staff working document accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions. Brussels: Commission Of The European Communities.
- [4] Domadenik, P., Farčnik, D., Ograjenšek, I., Pahor, M., Prašnikar, J. & Redek, T. (2012, marec). *Analiza povpraševanja ter spremljanje in predvidevanje potreb po kompetencah v slovenskih podjetjih* (Vmesno poročilo, 2. del). Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- [5] Econ Pöyry (2008). *Forecasting skill needs: a review of national and European practices*. Econ-Report no. 2008-125. Oslo: Econ Pöyry AS.
- [6] European Commission (2009). *New Skills for New Jobs: Anticipating and matching labour market and skills needs*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- [7] EC (European Commission), Eurydice (European Information Network on Education & Education), EACEA (Audiovisual and Culture Executive Agency) (2010). *New skills for new jobs: policy initiatives in the field of education: short overview of the current situation in Europe*. Brussels: EACEA.
- [8] Evropska komisija (2009). *Evropsko ogrodje kvalifikacij za vseživljenjsko učenje* (EOK). Luxemburg: Urad za uradne publikacije Evropskih skupnosti.
- [9] Evropska komisija (2012, 30. maj). Ocena nacionalnega reformnega programa za leto 2012 in programa stabilnosti za Slovenijo. Priporočilo Sveta v zvezi z nacionalnim reformnim programom Slovenije za leto 2012 ter mnenje Sveta o slovenskem programu stabilnosti za obdobje 2012–2015. Delovni dokument služb Komisije. Bruselj: Evropska komisija.
- [10] GHK (2011). *Study on learning from international developments on new skills for jobs - Final Report* (VC/2010/1590). Birmingham: GHK.
- [11] Hilbert, C. & Schömann, K. (2004). The need for early identification of future skill requirements in the European Union. V S. L. Schmidt, O. Strietska-Ilina, M. Tessaring & B. Dworschak (ur.), *Identifying skill needs for the future: From research to policy and practice* (str. 50–62). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- [12] Ignjatović, M. (2008). Improving the capacity to anticipate EU-wide labour market and skills requirements. *Contribution to the EEO Review*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- [13] Javni sklad RS za razvoj kadrov in štipendije (b. l.). Prispevek Javnega sklada RS za razvoj kadrov in štipendije na izhodišču Nacionalnega programa visokega šolstva 2011–2020. Najdeno 3. julija 2012 na spletnem naslovu http://www.arhiv.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/pdf/NPVS_2011-2020/18.10._Javni_sklad_-_izhodišca_NPVS.pdf
- [14] OECD (2012). *Better Skills, Better Jobs, Better Lives: A Strategic Approach to Skills Policies*. Paris: OECD Publishing.
- [15] Pahor, M., Ograjenšek, I., Bavdaž, M., Sambt, J. & Lotrič Dolinar, A. (2010). Spremljanje in predvidevanje potreb po kompetencah. Najdeno 25. maja 2012 na spletnem naslovu <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-TJTW3JL2>
- [16] Republika Slovenija, Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva (2011). *Nacionalno poročilo Slovenije o izvajanju strateškega okvira evropskega sodelovanja v izobraževanju in usposabljanju 2020*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- [17] Schmidt, S. L., Strietska-Ilina, O., Tessaring, M. & Dworschak, B. (2004). Note from editors. V S. L. Schmidt, O. Strietska-Ilina, M. Tessaring & B. Dworschak (ur.), *Identifying skill needs for the future: From research to policy and practice* (str. 5–6). Luxembourg: The Publications Office of the EU.
- [18] Svet Evropske unije (2010, 7. maj). *Nova znanja in spretnosti za nova delovna mesta*. Prispevek Odbora za zaposlovanje. Bruselj: Svet Evropske unije.
- [19] Vlada Republike Slovenije (2008). Program reform za izvajanje Lizbonske strategije v Sloveniji 2008. Najdeno 1. julija 2012 na spletnem naslovu http://www.svez.gov.si/fileadmin/svez.gov.si/pageuploads/docs/katal_inf_javn_znac/SI-NRP2008-slo.pdf
- [20] Wilson, R. & Zukersteinova, A. (2011). *Anticipating changing skill needs: A Master Class*. Warwick: Institute for Employment Research.

Indeks avtorjev / Author index

Bajraktari Fadil.....	5
Batagelj Vladimir	31
Behrami Sami	5
Brenčič Samar Neja.....	10
Gams Matjaž	14
Kasesnik Karin	19
Kežzar Nataša	31
Kerbler Boštjan	23
Kočar Sebastian.....	28
Korenjak-Černe Simona	31
Malačič Janez	36
Maříková Hana.....	42
Orana Iliriana	5
Osredkar Mari Jože	46
Redek Tjaša.....	52, 77
Sambt Jože	31, 58
Sheme Selman	5
Šimonič Barbara.....	63
Štebe Janez	28
Strehovec Tadej.....	69
Sušjan Andrej	52
Vidulin Vedrana	14
Voljč Božidar	73
Vrh Nataša.....	77

